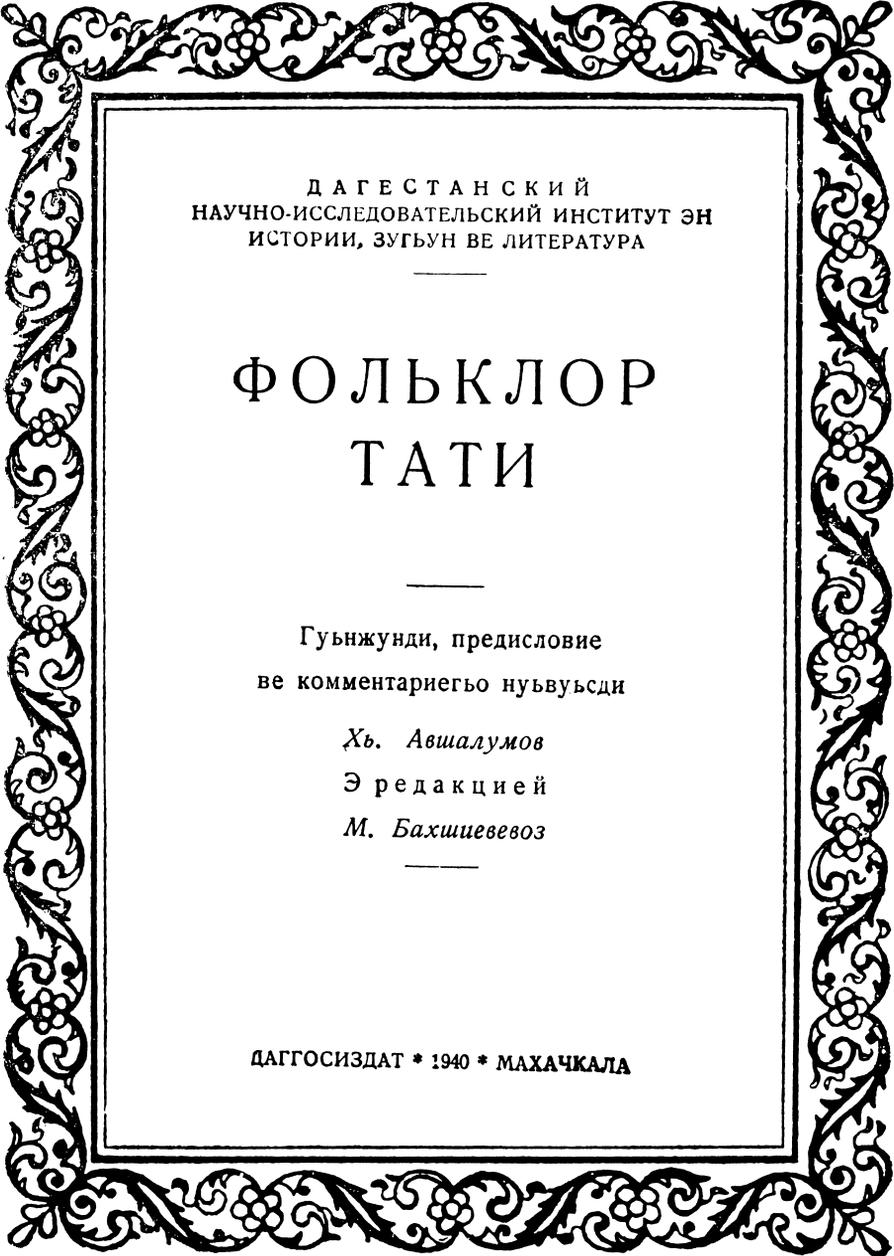

ДАГЕСТАНСКИЙ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭН
ИСТОРИЯ, ЗУГЬУН ВЕ ЛИТЕРАТУРА

ФОЛЬКЛОР ТАТИ

(ЭН ЖУГЬУРУН ДОГЪИ)

ДАГГОСИГДАТ, 1966, МАХАЧКАЛА

ДАГЕСТАНСКИЙ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭН
ИСТОРИИ, ЗУГЬУН ВЕ ЛИТЕРАТУРА

ФОЛЬКЛОР ТАТИ

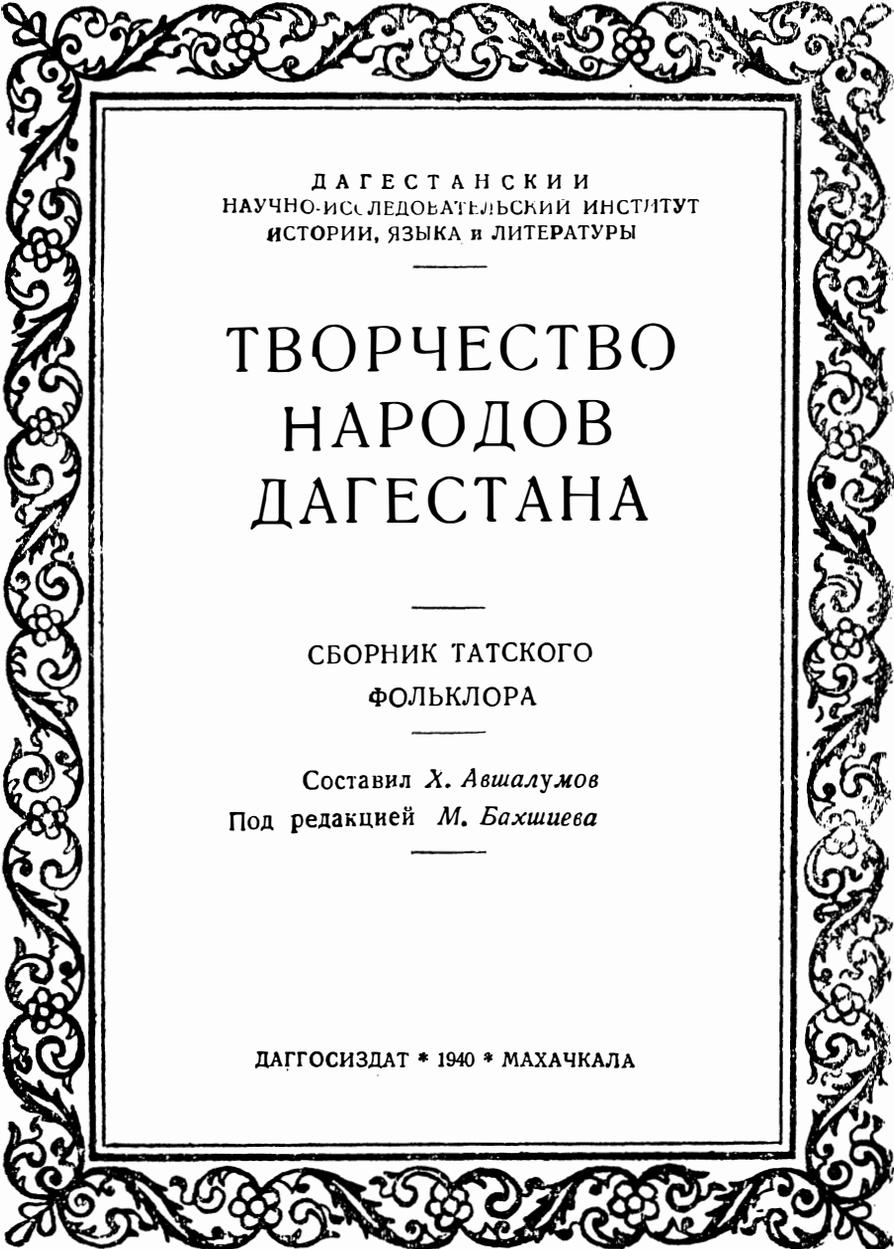
Гуьнжунди, предисловие
ве комментарий нувьусди

Хь. Авшалумов

Э редакцией

М. Бахшиевез

ДАГГОСИЗДАТ * 1940 * МАХАЧКАЛА

ДАГЕСТАНСКИ И
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ИСТОРИИ, ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

ТВОРЧЕСТВО
НАРОДОВ
ДАГЕСТАНА

СБОРНИК ТАТСКОГО
ФОЛЬКЛОРА

Составил *Х. Авшалумов*
Под редакцией *М. Бахшиева*

ДАГГОСИЗДАТ * 1940 * МАХАЧКАЛА

ФОЛЬКЛОР ТАТИ

СерлэгIэе творчествой хэлгъире гьисди зурбое мэгIэ-но. А. М. Горький э зурбое гъувот эн фирегье талант хуьшдеревоз нушу дорени биреи творчествой хэлгъире жунсогъэ, лугъонде оптимизм, боворини хэлгъ э гъувот хуьшде, э буьзуьрге роль эн жофо, э зиндегуни инсонет.

Творчествой хэлгъи очмиш сохдени э пушой иму ниегъо, войгегъой эн хэлгъэ эри хушбэхди, эри мозол, бэх-девере зиндегуни.

Герой эн овосуне, э тараф эн комики гьисди симпатией эн ихдилот сохдегор ве шиновусдегор, гьисди векил эн хэлгъ, комики женг бердени э зулумкоре падшогъо, э бедхъисобие шэгIргъоревоз эри хубе зиндегуни.

Фольклор э нушу дорени гуьре интерес эн хэлгъгъоре э гъэршуй падшогъ, маллагъо, Iониети ве бедхъисоби, унегуьре те революция серлэгIэе творчествой эн е хэлгъиш э вилеет иму кура сохде, изучать сохде нисе оморембу.

Материал эн фольклор тати, иллогъки овосунегъо, ихдилотгъо омбор хъэвеслуьни, мэгIэнолуьни ве гъэдерсуьз Iошири. Тереволуционные овосунегъо, ихдилотгъой тати хумнелуьни, ухшеши э овосунегъой эн хэлгъгъой востокевоз. Эри меселе овурде мибу ижире мэгIлуьмлуье овосунегъо—ихдилотгъой имуре: „Рустам-Зол“, „Бежон ве Менежон“, „Тэхсирсуьзи зенгъо“, „БишэгIри Шогъ-Аббас“, „Суд эн гъози“ вед. вед. Э игъо хумнелуь овосунегъо де-

ри э серлэгIэе творчествой хэлгъгьой эн Восток. И кор шогьоди дорени эз товней зурбое влияние ве куьнд ологьолуь бирей тереволуционерное серлэгIэе творчествой хэлгъи тати э серлэгIэе творчествой хэлгъгьой востокевоз.

Э и сборник дери ижире келе ихдилотгьо, меселен: „Рустам—Зол“, „Бежон ве Менежон“, „ДухдергIэмле—кукIэмле“.

Ихдилот эн „Бежон нен Менежон“ интереслуьни неки эз художественный тараф, и ихдилот гьемчун интереслуьни эз историко—литературный тарафиш. ГIэсуьл эни ихдилот гьисди вегирде оmore эз тэгIрифлуье произведений эн хьохомлуье Фирдоуси—чин буьзуьрге поэт эн Иран, зигьисди гьо эзи гьозор сал пушо. Романтическая поэмай энчу „Бежон ве Менежон“ вегирдени еки эз тэгIрифие жиге эзурбое произведений энчу,—э „Шогь-Наме“. И факт гуфдирени эз товней лугьонд хэлгъии произведений эн буьзуьрге Фирдоуси, эз товней зурбое влиянией эн творчествой энчу э устное творчествой эн хэлгъгьой восток. Эз литературно-поэтический роман и произведение гиросди э гIэрей хэлгъ э устно-прозаический ихдилот.

Суьфдеи раздел эн фольклорный сборник иму гьисдуьт мэгIнигьо ве овосунегьо, яратмиш биретгьо э девр Советская власть. Гьисди э тараф кура сохдеи фольклор эн советский периоде иму норейм энжэгъ суьфдеи луьнг пушово, чуьш бисдоге э раздел Советский период деруьтгьо е ченд ихдилотгьо, шогьоди доренуьт эз товней келе мэгIэнолуьи эн и чигьо.

Нуьвуьсде омори гьо гирье эз товун Киров шогьоди дорени э товун сэхд кори сохдеи э дуьлгьой эн жофокеше хэлгъ иму куьшде оmoreи хьовир Киров, эз товней э ёлуье гирьегьоревоз вохурдеи муьрдеи энуре, ве эз товней зурбое гьэьгьр нэхогьи руе нэгIлетлуье троцкистско бухаринские банцитгьо, ве эз товней зурбое муьгьбет бирей хэлгъ э буьзуьрге Сталин.

Э и сборник деруьтгъо овосунегъо, ихдилотгъо, мэгI-нигъо, метелегъо, гьелбет дур томом гуьрд нисе сохде гъемей жэгIм фольклор татире. Оммо гъе э и сборник деригъо е бэхш эн фольклор тати шогъоди дорени э товней жуьр-бежуьре жанрагъо дебиреи э фольклор иму.

Э омборе овосунегъой тати геройгъой эн овосунегъо гьисдуьт „кечел“, „косиб“, „ранжбер“ енебуге „косибелути“. Э тараф энугъо гъемише бирени симпатие, шори эн овосунечи. Э и овосунегъо эз ёргъо-хэьлгъой одомигъо, эн дуьньёгъ фурмуше „кечел“, енебуге „косиб“ ведироморени э мейду, э мэгIреке, оморе-оморе бирени вегирлуь, хуьрметлуь. Бирени падшогъ эн е шегъер, енебуге домор эн падшогъ ве наследник эн тэхд падшогъи. Ижиреи меселен овосунегъо: „Мозолне эгъуьл“, „Ихдилот селути“ вед.

„Кечел“ енебуге „косиб“ гьелбет гъе ебори-бирден рафде нисе расире э и метлеб. Э пушой рэхъ энуписденуьт ченд четинигъо, элогъолуь гьисдуьтгъо э социальное-экономическое условием эн обществоревоз, элогъолуь гьисдигъо э хуьшдени ихдиёрсуьзе, гIоние положением эн героевоз. Неденишире э ижире четинигъо, герой эн ихдилот ги рошдени эз гъемей эни четинигъо, гъозиегъо. Эз ихдиёрсуьзе гъул у бирени куьллуь ихдиёрлуье одоми, эз гIони бирени ворлуь, эз элчэгъэ, эз ёргъо фурмуше одоми бирени одлуь, одиненчовлуье одоми.

Э овосунегъо „кечел“ енебуге „косиб“ гъэршу норе оморени э войге ве хъэрекети эн падшогъевоз. Неденишире э гьержире хьиллеигъо, хогъинигъо, бишэгIригъо эз тараф эн падшогъ э гъэршуй эн герой, войгей эн герой овосуне оморени э сербегъем, войгей падшогъ эз сер нисе рафде. Падшогъ нисе ведироморе э вихътей эн герой, у межбур бирени эри утузмиш бире э пушой энуписдену. Ижиреи,

меселен, овосуней „Ших угъли Шогъ Аббас ве хьомбол“, „Шегуърд эн дерзи“, „Бишэґри Шогъ Аббас“ вед. вед.

Гуфдире эз товней гурунде, элчэгъэ, глоние хьол, эн гъисмет эн „кечел“, енебуге эн „косиб“, хэлгъ э овосунегъо нушу мидорут эз товней глоние, элчэгъэ, ихдиёрсуъзе хьол эн хуьшдени ишу, э коминики дегъишдени одомире эксплуататорский строй—строй эн шогъ, султан, хан, —строй эн капитализм. Э барасд оморени войгей „кечел“, эн „косиб,“ хуб бирей гъисмет эн, хилос бирей эз элчэгъэ, гурунде хьол, бирей куьллуь ихдиёрлуь, вегирлуь, суьрой, гъемей эн игъо бируьт ниет косибгъо, э комигъо-ревозки угъо ниет мисохдуьт эри биёвгъо хубе рузгъо.

Э омборе овосунегъой иму бирмунде оморени куьти, эгъуьлсуки эн бюрократический апарат падшогъи, э гъемей эну везиргъо, векилгъо ве ённуьшигъоюревоз, ве эн хуьшдени падшогъиш.

Меселен, оморени офдорени е пуьрсуьш эн падшогъ, комиреки падшогъ ю нисе дануьсде, оммо воисдени юре дануь. Э товун эни кор огол зерени везиргъо, ённуьшигъо, гІэёргъо, дануьсмендгъо, ахунгъо-маллагъо ве асдарашуморушгъой хуьшдере. Норени пуьрсуьш хуьшдере э пушой эн угъо эри жугъоб гъобул сохде. Оммо эз одомигъой падшогъ екиш тэгІбуьр, теслих сохде нисе дануьсде пуьрсуьш падшогъе. Гюси биренигъо падшогъ межбур бирени эри доре э везир условный буйругъи, эри рафде гешде шегъергъо-вилеетгъой гІуьломе, дануьсде и жугъобе э гъэд хэлгъ. Жугъоб эни гоф падшогъе томом хьохмолуь дануьсдени везир эз е „простое“ одоми э гъэд хэлгъ. Ижирей меселен „Хов эн Шогъ Аббас“, комиреки нуьвуьсди проф. Миллер э Баку эз гофгъой Бираров, ведироморигъо эз печать э 1930 сал. Ижирей „солдат не падшогъ“, „эз темэхъ чуь ведироморе“, „беди пиёнискеи“ вед. вед.

И ихдилотгъо гуфдиренуьт эри эну товне, ки эгъуьл

дери гуфдире не э глэрэй бюрократический аппарат ве чинювничье круг эн падшогъи, комигъоки лап ёд, рэгид, дур чапарлуь гьисдуьтгъо эз хэлгъ, оммо эгъуьл, хьохмо дери гуфдире именно э дорун эн хэлгъ.

Э и сборник дери е ченд сатирические овосунегъо: „Туьлки не хурузкуьгъи,“ „Буьлбуьл не овчи,“ „Гъилогъ не буьлбуьл“, „Шир, гуьрг не туьлки“ вед. Э и овосунегъо э роль одоми ведироморени э мейду эз хъэйвонет, эз паранде. Овосуней „Туьлки не хурузкуьгъи“ гуфдирени э товней гъич дуь э еки боришмиш бире нидануьтгъо невлгъо. Чуьнки и гъэршугери дери э хуьшдени природай эни дуь невл. Еки эз угъо гьисди хищник-вэхъши, зигъисденигъо э хун ве гушдевоз, иллогъки эн парандеревоз, екиге эз угъо гьисди саламате паранде, зигъисденигъо э дон-техуьлевоз. Сохде шовглогъой эн туьлки, сохде никигъой эн хурузкуьгъи эри туьлки, хогъин ведиромореи туьлки э хурузкуьгъи, гъемей эн игъо гуфдиренуьт э товун дебиреи зурбое чилокон э глэрэй дусди туьлки нен хурузкуьгъи. Э песини вохурдеи хуьшде э туьлки, хурузкуьгъи гуфдирени: „ме гъе у суьфдедениш гуфдиребируьм э туь, эз туьлки хурузкуьгъире бирор нибу. Оммо туь сэхд руй денори, шовгло сохди. Меш бовор сохде фурмунде оморум э гофгъой туь...Де имугъой бура. Оммо дан эз имбуруз те сад сал не эз дуьшме одомире дусд мибу, не эз туьлки хурузкуьгъире бирор нибу“.

Овосуней эн „Овчи не буьлбуьл“ э мэглэною гуьре гуфдире мибу гьисди гуфдире угутлуье (нравоучительный, философский овосуне). Чуьтам темэхъкори, эгъуьлсуки ведекуьрдениге одомире эз гъэгъигъэте рэхъ, дешендениге э гъэлете рэхъ.

Э и сборник дери е ченд антирелигиозные овосунегъо, эзу омборе антирелигиозные овосунегъо гешденигъо э глэрэй хэлгъ. Э и овосунегъо хэлгъ э келе усдоедиревоз, э руьхшендие биёбуревоз ошгор сохдени темэхъкори, бед-

невси, дургуни эн векилгьой диндогIоте. Ижиреи меселен: “хуьм суьрх”, „малла не лути“ вед.

Неденишире э бидэглэтие муьрс, элчэгъи, дуьсдогъи, ихдиёрсуьзи дебиреи зенгьой Восток, неденишире э хьэёсуьзе, гъэйбетлуье, хьэшолуье вэIзгьой эн „гъурон“, „туро“ ве эн серкоргьой диндогIот, егIни э товун „эгъуьлсуки“, э товун „божеренсуьзи“, э товун „хогъини“ зенгьо, э творчествой хэлгъи зене доре оморени еки эз тэгIрифлуье жигегьо. Гьинор энугьо, эгъуьл ве божерени энугьо бирмунде оморени э келе гъувотевоз.

Э товун гьинорменди, жуьргIэтлуьи, тевесерлуье войгей эн зенгьо, э товней чалашмиши энугьо эри азади, эри бендсуьзи хуьшде, эри гъисмет бире э дуьлишу хосде шуьвер, гуьнжунде оморет согъ келе ихдилотгьо, овосунегьо. Э овосуней „ДухдергIэмле ве кукгIэмле“ героинай овосуне — духдергIэмле, гъисди нишон эн игиди, мердети, сегъмсуьзи, дануьсменди эн зенгьо эри азади хуьшде э гъэршуй падшогьо, севдегергьо э гъэдимие рабовладельческий Восток. Э и овосуне зен женг берде эри гъисмет ве бендсуьзи хуьшде, дануьслени хилос сохде хуьшдере эз ченд жире гурунде, секонолуье четинигьо. Э гьинор ве эгъуьл хуьшдеревоз у хэтосуьз, саламат хилос бирени эз дес зулумкоре падшогъ, эз дес темэхькоре, хогъине гемиичи-севдегер, эз дес куьлбоше—бикоре кук падшогъ, эз пенжей 40 дено хьэреми (пиратгьо). У тевесер женг бердени эри гъисмет бире э дуьлию хосде одоми—э кукгIэмлей хуьшде, эз комики юре жиро сохдебу суьфде зулумкоре падшогъ, песде хогъине гемиичи. Э и овосуне зен бирмунде оморени э роль дануьсменде государственный корсох, э увэхдине девр, кейки зере небу е ихдиёриш эз и дес э у дес, эз и базар э у базар, э тегьер совдо, мол э дес гешдеи, э базаргьо фурухде оморени гъэйр.

Э эхир эни овосуне эхириш духдергIэмле гъисмет бирени э одохлуй хуьшде, э кукгIэмле. Эхир эни овосуне гъис-

ди гуйге ужире гъелебулее приговор эри гъемей эн у одомигъо: падшогъо, векилгъо, севдегергъо, маллагъо, комигъоки зирпой сохденуът войгей инсони эн зенгъоре, дегъишденуътгъо угъоре э ихдиёрсуъзи, элчэгъи ве бендлуъи.

Овосуней эн „Тэхсирсуъзи эн зенгъоре“ гъисди ченд вариантгъо. Оммо чуъш бисдоге бинелуъе мэгъэно ве направлений эн гъеме вариантгъо екини—дуз ведировундеи зенгъоре, хилос сохдеи угъоре эз гъэзоб Шогъ Аббас.

Гъемчун ченд варианты овосуней эн „Бишэгъри Шогъ Аббаса“. Оммо э гъемей энэ овосунегъо гуфдире оморени э товней зулумкори эн гъошир, э товней бишэгъри Шогъ Аббас.

Э и сборник дери е ченд овосунегъо, гуънжунде оморетгъо э и пушо салгъо, комигъореки гъисди „местный характер“. И гъисди ужире гъозиегъо, биретгъо э Дербенд, э жирей нэгъуъл—овосуне бире дарафдигъо э фольклор иму. Овосуней эн „Шомоил Дербенди“ гъэдерсуъз омборгешде э гъэрей жугъурун Дербенд нен Махачкала. Гъемини овосуне нуъвуъсде омори эз гофгъой энэ одоми, коминики дебири э и гъэруъси, эжеки Шомоил биёбур сохдени сэхъиб гъэруъси—келе гъошир Дербенд—Менешир огъоре ве гъоширгъоре. И гъозие бири эзи 30-40 сал пушо э Дербенд.

Овосуне „Хов эн Гемриил“ нушу дорени э иму жирей э кор поисдеи фэхълере пушоте э Дербенд. Дуълпесои эри э фэхъле базари рафде, эри э кор поисде вед. Ве иллогъки и овосуне бирмундени ниет эн косибе Гемрииле эри е ку-тэхъэ кейф, бэхдевери семе.

Гуфдире э товней э и сборник дерафденигъо овосунегъо, ме мие гуюм э лоигъи е дуъ гоф э товней хуъшдени автор эн омборе овосунегъой тати, е ченди эз угъо дерафдигъо э и сборник иму, э товней Далашев Хъизгъийё (Хъизгъийёй Эми)

У гъисди е екелуъе, гъуъндуъре мерд, э е кем буруне

ведироморе хиегьоревоз, чуйки шогьоди дорени э товней хьэшдод огьире салгьой эн гIуьмуьр гьэд сохдеи муьхь-кеме жендек энуре. Вершире, сипре, тенге, кутэхьэ руьш-гьо, тенге сифет, гьуьж дироморе пушони, лугьонд дерафде дуьлшоре, муьгьоровуне чумгьо, гьуьндуьре балай эн у, э десдечу ведоре сабуьрлуье, фикирлуье, огьиле гешдеи эн у гуйге лап ярашмиш доре э шэхс ошугьи эн у. Пире жуьр-гIэтлуье сес, дуьлшоре хосиет эн у гуфдирени э товней творческий дух эн пире Хьизгьийе. Хьизгьийе гьисди севгиле овосунечи эн колхозникгьо. Колхозникгьо э хьэвесевоз гуш дошденуьт хьэвеслуье овосунегьой Хьизгьийере. Эз гофгьой Хьизгьийе нуьвуьсде омори е ченд тэгIрифлуье ихдилотгьо.

Э и сборник деригьо овосунегьо эслогь гуьрд нисе сохде гьемей жэгIм овосунегьой Хьизгьийере. Э и сборник деригьо е чорек бэхш Хьизгьийе дануьсденигьо овосунегьош нисди. Эз гофгьой Хьизгьийе Дадашев нуьвуьсде оморет ижире келе, сюжетлуье хубе ихдилотгьо, овосунегьо: „Рустам Зол“, „Бежонне Менежон“, „ДухдергIэмле ве кук-гIэмле“ вед. вед.

Хьизгьийе ю хуьшдению гьисди лап хубе исполнитель эн овосунегьой хуьшде. У э жест, э тон, э сесевоз, э мимикаревоз дануьсдени зиёд сохде гьувот гоф хуьшдере, лугьонд венгесде э фикир одоми впечатление э товней герой овосуне ве гиросдемун ихдилот. Омборе овосунегьо, нуьвуьсде оморетгьо эз гофгьой Хьизгьийе, шогьоди доренуьт э товун лугьонд дануьсдеи эн у зугьун татире, э товун художественный багаж ве дануьсдеи ихдилот сохде овосунере э келе художественный усдоетиревоз. Ме э жуьр:гIэтлуьиревоз гуфдире мидануьмки, Хьизгьийе гьисди гуфдире энциклопедией эн тереволуционный татский фольклор.

МэгIни гуфереи „Ненем-ненуй“ гьисди гIэсуьллуье мэгI-ни эн хэлгьи. И мэгIнире гуьнжунди талант эн зенгьой

жугьурун догъ, чуьтам угъо гуьнжундетге гирьере эри муьрде, нифригъо, гъэргъушгъо, хубе воегъо вед. Гофгъой эн мэґни „ненем ненуе“ гъисди зурбое художественный мэґнэно. Социальный муьрс, ихдиёрсуьзи, дуьсдогъи, гъу-лиети, овоми ве торики, комигъоки бируьт гъисмет эн зенгъой жугьурун догъи гъечи тэхъл ве сэхд кори сохди э дуьл ве эгъуьл энугъо ки, гуфдире мибу эз лугъонди „овоме дуьл“ энугъо пара бири ведироморе гуфдире и зурбо талантлуье гофгъо. Э пушотейне десхэтсуьзи, э культурсуьзи, э торики зенгъо гуьре ве эхириш э чуклеи хэлгъ жугьурун догъ гуьре и мэґнире хунде мибу муьгъуьжуьз яратмише чи. Э и мэґни бирмунде оморени гъеме тэхъли, гурунди, бедбэхди, гъисметсуьзи эн зенгъойму, комигъоки бивэхд гуьл микендуьт, бивэхд мипажируьт. И мэґни лугъонд элогъолуьни э социальный быт энугу зулумкоредевр эн падшогъ не диндогъотевоз. Шуькеет деде эзу жире зиндегуни ве воисдеи юре хубе зиндегуни эри балай хуьшде, эз сер те эхир мэґни очугъ ведини. Гъэдотире хуно и мэґнире хундембируьт э гъовой заруьнжи. Омбориш шиновусдегор эз сес тефигъэт нисоху у „ненем ненуь“ хундеге, небуге гирьё сохдеге. Зен нуьшде э бел гуфереь гъэил хундени и мэґнире, пезде эз заруьнжие сес ве гурунде гофгъой эни мэґни гъэриш бире э дердгъой дуьлюиревоз у буланмиш бирени, сер гирдени эз расдекиш эри гирисде. Э гирьёй бел гуфереи энугу дие мэґни „ненем ненуь“ нисе дебире. У сер гирдени эри э ёр овурде куьгъне ве тозе муьрдегъой хуьшдере, гъэриш сохде э у гирьё тэхъле гъисмет хуьшдере, гирисдени те вомунде, те дуьлюю хомуш бире. И кор бирембу гъемише те гъечи, ки зен муьхшуьл мибисдо э гирьё сохде, гъэил э гуфере эз -зуревоз чумгъоре сэхд сохди, хисири, зен гъе эдее гирисде автоматически, юре хэберсуьз; десию гъе эдее жумунде гуфереь гъэилеш.

Риз эн протест гирошдени э гъеме шуькеетлуье гофгъой эн „ненем ненуь“.

Меселен:

Гъич эз и рузгьой худо
 Руз недире дедей,
Гъич эз и рузгоргьой худо
 Ники недире дедей,
Гъич эз дерд не муърде
 дердине дедей,
Гъич эз хъэйф не муърде
 яралуе дедей.

Деш гужлуь, деш могъбуллуь гуфдире оmore шуъкеет
эн зегьо э и гофгьо:

Тир незереки—тиркомулуе дедей,
Шимшил нерасиреки яралуе дедей,
Гъемише эйлон бошие,
Гъэмлер юдашие дедей

Э и „ненем ненуй“ гуфдире оморени гъемчун э товней
неветовусдение охмури эн диндоглот ве рабигьо э тараф
зенгьой жугьур. Меселен э е жиге э и мэгӀни э товун эни
кор гуфдире оморени гъечи:

Эри се гирде кетубо,
Эри се кешире могъбули,
Э хъуьзуьр келе дингьо, келе битдингьо
Кешире оmore яралуе дедей...

Э и сборник дерафдигьо метелегьо омбордеки бэхш ю
эз лэгӀэй хэлгъ нуьвуьсде омори э зугьун Азербайджани.
И кор гъелбет нидануь шогьоди доре э товней энун кор,
ки метелегьойму гъеме эз азербайджанцигьо вегирдеи гуф-
дире. Дузи, территориальный еклуьи, гьеррузине рафдори,
Юошири эн творчествой эн бирорие хэлгъ Азербайджан
гъелбет сохди зурбое влияние э устное творчествой тати.
Ве унегуьре иму омборе метелегьоре вегирдейм дешен-
дейм э гӀэрей метелегьой иму. Унегуьре иму омборе мете-
легьоре гуфдиреним гъе гъечу, чуйтам вегирдеймге эз
угьо, э зугьун азербайджани. Меселен ижире метелегьоре:
„Дугъри суьзи е ушогъден, е делиден“, „Дугъри суь-
зи диенде, кечелин боши ёнеди“ вед. вед.

Иму хуышденимуш гуыджунде метелегъо омбори, меселен, „вой эри леле гердо, чен шелеш небиренге“. „Дермун хэр э миглей ковре дерьёгъ дери“. „Руй муърде хиники“. „Тепеигъо не вечаруьсде чухурекигъо пур нибу“, „мен сеничун муърдеки, сен меним ичун пойпичеки“—вед. вед.

Метелегъо лугъонд элогъолуьнуьт э общественно-политический, бытовой зиндегуниревоз. Метелегъо гьисдуьт конкретное, ритмическое выражение, синемиш сохде ве-гирде оморе эз практический, общественный зиндегуни одомигъо, э гъэриш гъозор салгъо. Ве унегуьре расди эн метелегъо теслих биренуьт э гьер рузине практический зиндегуни иму.

Э товней расди эн метелегъо э лэгIэй хэлгъ иму гешдени ижире гофгъо: „дуз гуфдире э ализе метелегъой гIуьлом“. Енебуге гуфдире э товней расди метелегъой эн азербайджанцигъо, э иму гуфдиренуьт: „Эз гъуронгъошу метелегъошу расди“. Э товней гъэгъигъэте расди эн метелегъо э иму гуфдиренуьт гъечиш: „И метелегъо лап расди, гъеме э сер оморе коргъои“.

Э гIэрей метелегъой эн тати дери ужире метелегъо, гуыджунде оморотгъо лап э у гъэдимие девргъо, комиреки иму гуфдиреним смысленно, мэгIэноюре почти неверасиреки. Чувьнки факт эн гъувот эн метеле тоймиш бири эз пушой чум хэлгъ, э исторический сеbebгъою гуьре. Меселен э товней омбордане, зугъунлуье одоми, гуфдирени: „зугъун шум, рума дануьсде“. Почти обморгъо ве еде э иму селт нисе дануьсденуьт эри чуй товне нум гирде оморениге „Шум-Рум“. Шум ве Рум бируьт е вэхдгъо гъэдимие, культурные, политическо-экономические гужлуье государствогъо. Э русский перевод Шум—гьисди Сирия, Рум—Рим. Унегуьре зугъун энугу государствогъоре дануьсдеи талаб сохдембу эри гъирогъдеки хундеи, гешдеи, угъоре эзвер сохдеи. Гьелбет эри гъеме минкин небу и кор. Енебуге э метелегъойму гуфдиренуьт эз товун е женжеле,

енебуге гьинорменде одоми, ки „э вихътей энү Ирон—ту ро нивадарав“. И метелеш э ижире исторический себегъо гуьре куьгънелемиш бири, ве унегуьре хуьшдени эн формай метелеш мэгълуьмсуьз дегъиш бири. Дуз эз бине и метеле гъисди ижире: „Э вихътей энү Иран—Туран нивадарав“. Тураниш бу еки эз гъэдимие гужлуье, гъуншие государством Иран. Э гъэрей энү нен Иран гирошдет келе довгогъо. Э товней женг э гъэрей эн государством Иран ве Туран фирегъ нушу доре оморени э романтическая поэмай Фирдоуси—э „Бежон ве Менежон“. Унегуьре эз бинеден гуьнжунде омори „Иран—Туран“

* *
* *
* *

Хубе воегъо, гъэргъуьшгъо, гъисдигъо э зугъун иму, гъемчун лугъонд элогъолуьни э зиндегуни, э гъэдотгъо ве суеверией хэлгъ татгъоревоз.

Меселен э еки эз хубе воегъо э иму гуфдиренуьт: „Э рушнови ведаравош!“ Гоф „рушнови“ элогъолуьни э суевериревоз. Эгенер одоми э хов гъов диге, меселен: деръё, никере, чой, гъуби вед, у гъов рушновини, егъни мозоли, никини, хубини.

Енебуге овурде мибу ижире факте э товун элогъолуь бирей и воегъо ве и нифригъо э пушотейне гъэдотгъой имуревоз. Меселен, э еки эз гъэргъуьшгъо гуфдирени: „Ошгуновое гъовол куфде биёво эритуь“. Чуьни мэгъэной эни гъэргъуьш? Мэгъэной эни гъэргъуьш лап трагичной. Гъеле те и 30—40 сал пушотеш э гъэрей хэлгъ иму лугъонд жиге гирдебу ижире жингире, сегъмлуье гъэдот, комиреки деш лугъонд дешендембу э гъэрей хэлгъ рабигъо, гъэригъо. Меселе, гъэдот бу гъэруьсе э хуней домор овурденге, гъэруьс не домор гъэрдхунд бируьт эри бирмунде гъе суьфдеи шев, енебуге фердошевимуьн „нишон дуьруьсди“ гъэруьсе э енгегъо, э хэлоигъ. Эгенер нишон духдервори эн гъэруьс бирмунде ниомоге, неденишире э

разименди, екире хосдеи гӀэруьс нен домор, неденишире
э нолегъо ве протестгъой эн угъо, э войгей гӀэдотевоз гӀэ-
руьсе геймиш мисохдуьт э сие чухо, э сие парталгъо, мену-
шундуьт э кул хэр э биёбуривоз, фит, жив, гъэргъуьшевиз
э рэхъ мидекирдуьт э хуней бебей духдер. Духдере э кул хэр,
э хуней бебешу рэхъ мисохд гъовол—зурновчигъош, гъовой
„ошгуновое гъовол“ (обратный марш) зерезере. И кор
хъисоб бирембу дэгъме, серкуши эри гъеме одомигъой эн
духдер. Бебе-дедей духдериш э духдер мидениши э е
хуьрд бире гъобе хуно, э е номус ишуре э хори зерегоре
одоми. Эз гъисмет огъу расире духдер, дердгъо, ниетгъо,
войгегъой хуьшдере э дуьл хуьшде тасунде, пажунде гъечу
сер зугъун суьзе гъул—гъэревош эн хуней бебе, ве мимунд
предмет охмури ве серкуши эн гъиругъедеки. Духдер э э хьэ-
менди ве гъиръети хуьшдеревозиш вегирде нидануьсд у
пузмиш небирение дэгъмей гӀэдотире эз сер хуьшде. Ом-
боргъо гъе гъечу мимуьрдуьт, берде э гъовре э дуьл ишу
гъэьгър эз бирэхъме гӀэдотгъой эн дуьньё. Кими бебе—
дедегъой эн ижире, „хуьрд бире“ духдери, эри пузмиш
сохде и дэгъмере эз жендек гъумолетишу, угъо мидо-
руьт мирафд духдере гъе э суьфдеи дироморегор, гъе э
суьфдеи расд оmore муьшдери, ужуже, туьршове моле де-
дорере хуно. Войгей духдер, иллогъки эзуни вэгӀдо, э хъи-
соб недебу. Омбориш эзуни духдеруре хосдембириуьт огъи-
ле, пире мердгъо, бебегъой е хуне кифлет, той комики
ишуре нарте духдергъо, гӀэилгъо бирембугъо. Кетубой дух-
дериш нуьвуьсде миемо э биезени, э ужузи. Жовоне дух-
дер гушд хуьшдере э денду гуьрде миесде зигъисде э
эшгъсуьз бире пире, хинике, эз гъэйле дуре, гъурум гуьр-
де лэгӀэ, э ужире пире мердевоз.

Ини и гъэргъуьш эн „ошгуновое гъовол.“

Э товун ологъолуь бирей и гъэргъуьшгъо ве хубевое-
гъо э быт, гӀэдотгъо ве суевриегъоревоз оворде мибис-
до омборе меселегъо.

* * *

Э и сборник деригъо материалгъо гьелбет гуьрд нисе сохде гьеме тарафгъой эн фольклоре. Ве и ме доремгъо объяснениягъо дур ве томом охарактеризовать сохде нида-нуь вообще бытуьн татский фольклоре. Фольклор эз де произведениегъойге зиьдте талаб сохдени дануьсменде, ду-зе ве критический подход ве анализ. Теимугъой э кор кура сохдеи эн фольклор иму муьхшуьл биретге еки-дуь-дуь, ме имид сохденуьмки,—эзиноvlo и коре пушово ми-беруь гуфдире коллектив корсохгъой литературайму, учи-тельгъо, школеигъо, колхозникгъо. Гье и суьфдеи, теке сборник шогъоди дорени э товун энун кор ки, эгъуьл эн хэлгъ яратмиш сохди гуфдире гӀэлеметлуье чигъо.

Жугъурун догъи дебу те революция э тенголи; езугъи ве ихдиьрсуьзи. Коммунистическая партия ве Советское правительство ведировунди имуре э у бирорие хэлгъгъой-гей буьзуьрге вилеет имуревоз эз у тенголи, ихдиьрсуь-зи, дори имуре азади, ихдиьри, мозоллуье зиндегуни, э и коревоз дори минкини эри параменди ве яратмиши буь-зуьрге творчествой эн хэлгъгъоре.

Хьизгъил Авшалумов.

ФОЛЬКЛОР ЭН СОВЕТСКИЙ ВЭХД

(Мэҗнигы, овосунегь)

ХОРОВОЙ МЭГНИ ЭН ЖОВОНГЬО ЭРИ ЛЕНИН

Иму жовонгьо, омбор бирейм шор,
Э нуми Ленин хунденим е хор,
Зигьо Ленинизм—товуш чумгьойму,
Согъ гердо Совет—гъувот гьулгьойму.
Амбар разиним эз Ленин бебейму,
Шоре рузгьоре овурди эйму.

Вокурди школагьо—хунденим э курсгьо,
Эри вокурде хушбэхде рузгьо,
Расунди имуре э хубе рузгьо,
Согъ гердо Совет, гуит хьовиргьо.

ЭРИ СТАЛИН

Эйтуь Сталин хунденуьм ме мэгнире,
Туь овурдей эй кьсибгьо шорире,
Эз дес беггьо векенде туь хорире,
Ворлуь сохдей косибе могьлуггьоре.

Зиндегуни дегиш бири э иму.
Эз сал-бесал зиёд бире молгьойму,
Гьемишелуьг лап шор бирет дуьлгьойму,
И рузгьоре туь овурдей эриму.

Эй туь Сталин, генеш мэгИни михуним,
Диеш шорте рузгьо иму мивиним,
Шевиш, рузиш туь дери э дуьлгьойму,
Шорте рузгьош туь миёри эриму.

ЭРИ УЁГЪИ

Биейт хьовиргьо меслэхьэт сохим,
Э пусд эн гусбенд женевер дери,
Вегирим пусд юре, зеним эз сер ю,
Жозе юре эй доре рэхьбериш дери.

Колхузе духдерлегьою бошутгу десде,
Зенуьтгу э егер гьоволи пусде,
Гуьломе гьеме социализм воисде,
Социализмере хубе рэхьгьою дери.

Жогълени ошугь Хэлил, гунит э ме,
Чилен колхуз бире, ширин бирей лаайме,
Ленин ю мере, келебебейме,
Ленин хубе кукгьореш дири.

ХЭБЕРДОР БОШИТ!..

Хэбердор бошит бирору,
Эвел рузгьойму чуйтар бу!
Эз хьэйвугьо те инсонгьо,
Хьэйву эз инсон звер бу.

Ленин э дуьньёгь омо,
Ди зулуме э инсонгьо,
Дерафд э гьэвл гьеме хэлгьгьо,
Эгьуьл ю омбор зиёд бу.

Офд эй хуьшде хьовиргьоре,
До меслэхьэт езугьгьоре,
Эй вир сохде хунхургьоре,
Эри фэгьиргьо азади бу.

Ежире миноре вокурд,
Хунхургьоре э чол декуьрд,
Эри езугьгьо рэхь вокурд,
Эри гьемей гуьлом азади бу.

Гофгьой Хьызгьийей эн Эми,
Феригьэтигьо сохди Ленин,
Зигьо хьовир иму Сталин,
Эри гьемей гуьлом азади бу.

ЭЗ ТОВНЕЙ МУЪРДЕИ КИРОВ

Туь тухтемиш бош, жон хэгьер, ме эз лэгІэй туь гирье восдонум, э бэхшей эн э и мэгІреке недерие хэгьер эн и игиде бирор иму. Ю гьеле гІэил, э келеи бебе небиреки, дэгІэм бебе дорембугьо гІэззиме. Етим бире, э гІэрей гІуьлом ведироморе, э гужевоз келе бире, гьеме жире хьохмогьо, гьеме жире зокунгьо дануьсде, дануьсменде Киров бирорме. Кире ижире вегире бирор муьрдиге, кире ижире рэхьмедуьле бирор муьрдиге, кире ижире бебейсуьз, дедейсуьз вероморе гІэил, э ижире мэгІрекегьо ведироморе мэхьэл, э сер рэхьбери вуласть куьшде оmore гІэзизи киреиге, уре ме гьурбунум, воей!..

Э пэхьники, гьич э дуьл хэлгь недерие вэхд, дуьшме э песо гешде, дуьшмениети сохде, эз гІэзизи эл дуьшме э ю фурсат сохде, э чуьжой ю ковре гунилей дуьшме вохурдге, недануьсде Киров бирорме.

Эле э пушо биёру гуфдире, эле зигьунде, дуьшмере куьшде, жоборде, бирорме.

Кире ижире хубе гІэзизи, эле дошде, дуьшмере куьшде, бирор муьрдиге, уре ме гьурбунум, жоней!..

Шуьвер муьрде гІэруьсу, бирор муьрде хэгьерлеву, э дуьл ишму муьгьр венгенит, гирисит эри эни жире жоборде гІэзизи муьрде, гІэруьсу. „Гьэрдеш эжеб месдедуьр, гуьлинен пейвосдедуьр, гьэрдеш уьленбожилер, согь суьмуьги хэсдедуьр“, гІэзизе Киров бирорме, жоней!..

„Гунле дегмиш сонинен, этегуьв дулди гьонинен, согъ еринден гунле дегмиш, сул еринден тутун чихмиш“, гӀезизе Киров бирорме.

Коми вегире дусдгьо, коми вегире гӀезизигьош гьисдиге, коми эри эни гӀезизе бирорме хьӕйф оmore хубе жовонгьош гьисдиге, у жовонгьореш хэгьер эни буьзуьрге бирор гьурбу гердо.

Бура гӀезизи, жигейтуь динж гердо. Туь дусд вуласть биреки, дуьшме туьре куьшдигеш, иму туьре муьрде нигуим, жон, гӀезизи. Инки туь эри жофокеше хэлгъ жунтуьре дорей, гӀоние хэлгъэ эз дес зулумкоргьо хилос сохдей, вой эри чьумени хэгьер гердо, ме туьре муьрде нигуюм. ГӀезизе хьовиргьойтуь гьемише нумтуьре зинде мисоху. Туь мимундиге деш келе никигьо, хубигьо мисохди э гӀуьлом. Еринен бир, хокинен сиегъ гердо дуьшменгьойтуь, жон бирор.

Э бэхштуьш, э бэхш э сер эл э сер верафдеитуьш, гӀуьмуьр ю дураз гердо, эн Сталин бебейму—чьушмей сер иму, партал тен иму, нун шуьгъэм иму. Бура рэхьэт, жигейтуь динж, е игиде дануьсменде, бирорме жоней!..

ВЕРДИШИ ДЕС

Е руз Либо зен Гъэдеш-парчечи, вэхуьшдени рафдени э туку, э ки шуьвер хуьшде, гуфдирени:

— Туь мунош мерд, е дуваздегь метр эз у гуьле-гуьле чит сетин пеймун ди, руй тозе луьхуьф имуре эй кешире. Небуге луьхуьф иму гьечу мунди рафде.

Гъэдешиш гуфдирени:

— Туьре воюгьо сетин, бикейме!

Гъэдеш парчере вегирде, пеймунде, гуфдирени:

— Ги зен, дуваздегь метр парчере. Сиздегьиш мидорум, оммо сиздегь-нэхьси. Екиге зиёди пуч мибу мурав.

Зен овурдени чите э хуне, сер гирдени э луьхуьфевоз эри веровурд сохде. Э веровурд сохдеки, чит вес нисе сохде. Зен амбар мэхьтел мунде. Рафдени гене э ён шуьвер хуьшде, э туку, гуфдирени:

— Э мерд, эхи дуваздегь метр чит лап хуб вес сохдембу руй луьхуьф имуре. И эхи вес ние сохде?

Гъэдеш вегуьрдени сетине, пеймундени дуборе, мивинухь эз расдекиш э жигей дуваздегь метр, дегь метр ним пеймунди. Гъэдеш хэнде, хэнде мугую:

— Э жун бебей туь зен, эри кентуьстонигьо пеймунденуьмгьоре хуно пеймундем эритуьш. Дес ме ижире вердиш бири рафде. Ализ муно, ижире дес!

ФОЛЬКЛОР
ЭН ТЕРЕВОЛЮЦИОННЫЙ
ВЭХД

(Ихдилотгъо, овосунегъо, мэгӀнигъо, метелегъо)

*Э сирот м. научный корсох Х. Авшалумов эдее нуьвувьсде ихди-
лотгьо эз гофгьой 80 сала мэгІлутьмлуйе овосунечи Хьызгьий Дадашев.*

ТУЪЛКИ НЕ ХУРУЗКУЪГЪИ

Е туълки лап пир, гъувотсуъз биребу. Дие эз дес ю гъуш-гъэргъэ гирде-хурдеш нисе вероморембу. Туълки э согъэ оринегъоревоз гисне мундембу.

Е руз туълки миденишуъ мивинуъ э дорун више, э сер эн лигей е гъуьндуьре дор, е хурузкуъгъи нуьшди. Туълки куьнд мибу, сере тик гуьрде, мугую:

— Эй хурузкуъгъи, биё ме не туь бирор бошим!

Хурузкуъгъире э гофгъой туълки хэнде мигируь, мугую:

— Гъич э же дирей, э же шиновусдей, туълки не хурузкуъгъи эеки бирор бу. Гъич эз туълки хурузкуъгъире бирор мибуми?

Туълки мугую:

→ Туь э ме бовор сох, ме ёгъин эдее эз дуьли гуф-диренуьм.

Хурузкуъгъи мугую:

— Е чи туь дуьшмен парандеи. Бегем эз дуьшмеш бирор бирени?

Туълки шовгю мисоху э гъоврей хьофд келебебей хуьшде. Хурузкуъгъиш бовор мисоху. Бирор мибошут.

Хурузкуъгъи мифурмуну миёру гъушгъоре, мидировуну э кулегъо, менгенуь э пенжей туълки. Дие туълки сэгIэр гиснеире нивинуь, оморе-оморе э жу миёв, э ранг-руй миёв, пусд тен ю руьгъэни, тов-тови мибу. Те унжо угъо эеки бирор бисдорут, ки хурузкуъгъи селт ихъдибори

хуышдере до э туьлки. Эз еки дур-дур хисирембируьтгьо, имугьой хурузкуьгьи э гьэл эн туьлки „бирор“ хисирембу.

Шеш-хьофд мегь гирошд эз хурузкуьгьи не туьлки эеки „бирор“ бире эйло. Е шев пушой хисире туьлки мугу эз хурузкуьгьи:

— Мере е жире воисдени эз и инсонгьо сохденигьо гюшгьо эри хурде!

Хурузкуьгьи мугу:

— Гьечу буге, себэхь миберуьм туьре эри гюш хурде.

Себэхьимуьн хурузкуьгьи берд туьлкире э е куьнде богь. Э и богь е соймише кук не е соймише духдер оморебируьт эри кеф-хьэз сохдешу, э ченд жире дезгогьевоз. Кук нуьшдебу эдембу тар зере, духдер суьфделе эз серкинле фугурдебу хуб дем кешире гюш гьэйси-хилмов дерире.

Хурузкуьгьи пэхьни сохд туьлкире э зир тегьенггьо, э ён гьендэгь, ю пар зе, рафд нуьшд э пушой духдер. Кук но тара эз дес, вэхуьшд эри гуьрде хурузкуьгьире эй духдер. Хурузкуьгьи пар зе, дурте нуьшд. Кук э духдеревоз рафдуьт э песой хурузкуьгьи, хурузкуьгьи гене пар зе овлоте нуьшд. Э гьечиревоз кук не духдер те дуь версиш рафдуьт э песой хурузкуьгьи, песеде хурузкуьгьи гьеебо пар зере, учмиш бисдо.

Духдер не кук э песой хурузкуьгьи рафде, туьлки ведиромо эз зир тегьенггьо, э элхоиниревоз хурд гьэжгьуй гюше, гьэжгьуреш чарунд кунболэгьово, вогошд э ки хурузкуьгьи.

Кук не духдер вогошдуьт оморуйт, миденишуьт мивинуьт суьфре томом гьэтме-гьэриши, гьэжгьуш кунболэгьовой. Гьэжгьуре мичарунуьт зеверо, миденишуьт-мивинуьт гюш гьеме хурде омори. Кук мугу эз духдер:

— Дие омори бири и кор. Гьич гьэйгьу мекеш. Э жи

гей имбурузиш себэхъ е хубе кеф мисохим.

Шев, пушой хисире, туьлки мугу эз хурузкуьгьи:

— Биё туь гене е бирори сох, себэхьиш бер мере эри
Гюш хурде!

Хурузкуьгьи э герде мегируь.

Себэхьимуьн хурузкуьгьи не туьлки миефдонут эрэхъ,
миравт гье э у богъ. Туьлки гене пэхьни мибу э зир те-
гьенггьо, хурузкуьгьи дуз мурав и дес э сер духдер ми-
нуьшуь. Кук мугую эз духдер:

— Пой ебо, эз жигейтуь междуьм. У шэхьиту ди э сер
иму кор оворди!

Кук мегируь е парае хьюьзуьм балудире, э е зарбевоз
мишенуь э сер хурузкуьгьи. Хьюьзуьм э хурузкуьгьи ни-
расуь, мирасуь эз сер духдер, духдер. миефдону
мимуьруь. Хурузкуьгьи мивирухуь-мурав.

Кук сер мигируь хуьшдере эй куфде-куьшде. Мурав э
шегьер, эз пэхьники миёру бил-лапатке, э ён гьендэгъ
богъ е гьовре мекенуь эри духдер, сине-сов мибу э жен-
дек духдеревоз, те чумгьой ю вемасире мигирисуь, пезде
гьовре мисоху духдере. Эз терс сэхьибгьой эн духдер кук
оворе мибу, медарав-мирав э е вилеетиге. Кук эри бил-
лопатке э шегьер рафденки, туьлки мелиров эз зир те-
гьенггьо, гьэжгьуй гюше михуру, гьэжгьуре кунболэгьо-
во мичаруну, э рэхъ миефдонуь.

Туьлки гьэдерсуьз гюьр биребу, чоьгъ биребу.

Е шев хурузкуьгьи хэбер мибу, миденишуь мивинуь,
сер ю те бине-бугьоз э лэгъэй туьлки дери. Хурузкуьгьи
мугу:

— Эй туьлки бирор, чуь сохде туь?

Туьлки гуфди:

— Эдее хурденуьм туьре.

Хурузкуьгьи омбор минет мисоху, оммо туьлки кем
мишинову.

— Э хотур энуп сохде никигьойме эритуь,—мугую хуруз-

куьги,—е минут ведеше сермере эз лэглэйтуь, е дуй гофле гуьм, песде ху.

Туьлки рази мибу гьечи. Медешенуь сер хурузкуьгиере эз лэглэй хуьшде. Хурузкуьги бирден медешенуь хуьшдере эз пенжей туьлки фр. р. р. сохде, гье у сэглэт пар мизенуь, марав минуьшуь э лигей дор.

Туьлки мугу эз хурузкуьги:

— Омон бирор, биё туь эз киме мера. Расди ме гьизмиш бирем, гуьр бирем, эз хуьшде ведарафдем. Биё туь мере е кем гложиз сох, гирисун. Эгьуьлме э серме жэгИм бу, э туьревоз э бирориревоз зигьисде дануьм.

Хурузкуьги мугу:

— Гьечу буге, шохьонгум, пушой чуьшме дарафде бура дегешд э у лой догь верафденигьо келе илчи, песде екире мивиним.

Себэхьимуьн туьлки мурав э у хурузкуьги гуьфдире бугьо жиге, еново медуь хуьшдере, мидегешдуь михисуь.

Гьовой шохьонгум, гелере э етэгь фуравунденигьо вэглдо мибу. Сеггьой геле мивинуьт эз дурине, е э чо-гьол-туьлки хумнелуье чи дегешди э минжи рэхь. Мивидовут, медабурут туьлкире, сер мигируьт эри пара-пара сохде. Туьлки эз хьэлежигери чешмиш бире мивирухуну хуьшдере эз пенжей сеггьо, мивидову мидарав э е чуькле сула. Дуьм ю эз сула буруне мимуну. Сеггьой геле мивидовут э песой туьлки, микешуьт э дендуревоз эз дуьм ю. Эз гуж эн кеширеи дуьм эн туьлки эз бине медирофдону. Е сег сере миденуь э сула, песои пойгьой туьлкире мижавуь, сове-сов мисоху.

Хурузкуьги дануьсдени имугьой э сер туьлки чуь белогь миёвге. Миёв минуьшуь э сер эн е дор, э гьирогь рэхь, э пушорэхьн эн туьлки. Мивинуь туьлки гьемей ю хуни-хэмйрини. Э шугьомо э дуьпой, песои пойгьоре эз хори суьруьтме кешире-кешире, эдее оmore, ноле зере—зере. Куьнд бисдоки, мивинуь эн туьлки дуьм юш селт эз бине

невери. Хурузкуьгьи мугую э комовоз:

— Имугьой чьуьтаи гьвойтуь, туьлки бирор?

Туьлки жогьоб до, мугу:

— Ме э туь гуфдиребируьм мере гирисун, оммо туь-
дедеймереш гирисунди.

— Ме э туь гье усуьфдедениш негуфдиребируьм,— му-
гу хурузкуьгьи,-эз туьлки хурузкуьгьире бирор нибу? Ом-
мо туь сэхд руй денори. Шовгогьо хурди. Меш э гоф-
гьойтуь бовор сохде, фурмунде оморум. Э гьурбуни эн
шуйгьэм туь ченд саламете гьушгьо-парандегьоре э бэхд
дорум. Э товнейтуь е э мирод нерасире, жовоне духдере
куьшдуьм. Куке одохлуьсуьз гьишде э вилеетгьой гьуьлом
оворе сохдум. И коргьош гьич пушой чум туьре негирд.
Мере э дусди гуьрде э дуьшмени эдембири велеберде.
Шев-нимешев э гьэчэгьиревоз эдембири пуч сохде. Имугь-
гьой дие бура эритуь. Оммо дан, эз имугьой те сад сал,
не эз дуьшме одомире дусд мибу, не эз туьлки хурузкуь-
гьире бирор нибу.

ОВЧИ ВЕ БУЬЛДУЬР

Э е шегьер е овчи дебу. И овчи эз ов хуьшде гьич
буш нивогошд, чьунки дес ю омбор гьэлеж бу. У гьем-
ше эз ов вогошде мэхьэл, зере овгьоре э сер жэгьэржугь
хуьшде дуьлу мисохд мидиромо э шегьер. Э гьэрей эн
жэгьмет шегьериш уре келе хуьрмет бу.

Е руз и овчи э ов ведарафд, э ов э ю гьичиш неофдо.
Амбар мэхьтел мунд. Э дуьл хуьшде фикир сохд:

— Ме имбуруз тигьи вегошдумге эриме келе хуьрди-
ни, эз ме гьемше ов зеренуьмгьо серхьэд гирорум, овло-
те бурам, ов зенуьм, де тигьи невогордум, ненге эриме
номуси.

Овчи гирошд эз серхьэдгьо, мурав миденишуь мивинуь-
э е зими е раче буьлдуьр э сер суьмбуьл нуьшди эдее
раче мэгнигьо хунде. Тик гуьрд туьфенг хуьшдере, гьэ-

леж гуьрд эри зере. Буьлдуьр ди овчире, гье у сэгIэт шинохд, чуьнки и буьлдуьр э куьгьне серхьэдгьой эни овчи амбар дуланмиш бирембу. Дануьсд ки, туьфенг эн и буш нирав. Буьлдуьр омбор терси, мугу:

— Де имугьой эхир мени.

Буьлдуьр раче мэгIнигьой хуьшдере бурри, э заруьнжие сесевоз гуфди:

— Эй овчи, чуй хэел дери э дуьлтуь?

Овчи жогьоб до, гуфди:

— Туьре зере хэели мере!

Буьлдуьр минет сохд, мугу:

— Ме дануьсденуьм дес туь амбар гьэележи, эз серхьэдгьой туь вирихдем оморем. Жендек ме е чуькклеи, эз гунилейтуь е энгуьшд бирени э жендекме сула миёфдону, гушд ме не э лов туь мирасуь не э дендуйтуь, мере мезе, э ме езугь биёвгу туьре. Бигьил мере э сер гуьлгьо-суьмбуьлгьо нуьшде, хунде, дуьл инсонгьоре шор сохде.

Овчи мугу:

— Эй буьлдуьр, гофгьойтуь хубе гофгьои, оммо дануьсде бош ки, ме туьре эри хурдейме нисезеренуьм. Ме гьемише пур вогошденуьм э шегьер, ме имбуруз буш во-гошдуьмге эрме хуьрдини, биёбурини.

Буьлдуьр мугу:

— Эй овчи, гьечубуге сабуьр сох э туь се эгьуьл вомухум, пезде воисдге туьре зе мере.

Овчи мугу:

— Гу гьери винуьм, буьлдуьр!

Буьлдуьр мугу:

— Эвели гофме ини: эгьуьлтуь не ветовугьо гофе бор месох. Дуьимуьн: е коре месох, сохдиге пешму мебош. Сеимуьн: э дестуь нерасуьгьо жиге дес мекеш,

Овчи шиниренге и гофгьоре чохмох туьфенге нушунд э жигей ю. Уре хош омо эз гуьзеле эгьуьлгьой эн буьлдуьр, мугу:

— Бэхшируым э туь жунтуьре!

Буьлдуьр гье у сэгIэт верафд нуьшд э лигей эн е гьуьндуьре дор, мугу:

—Эй инсон! Хуб фурмундум ме туьре. Мере дерд муьр-дейме негуьрдебу. Э шуьгьэм ме, э гьэриш пуфдедима е жовогьилет дери, ченд е хоей гьоз. Тенги сохдебируым у жовогьил э дес туьчуьни инсофсуьзгьо миёфдону гуфдире. Хьофд падшогь гьимет энуре доре верасде неда-нуьсди.

Овчи гене туьфенге гьово гуьрд, сер гирд эри гьэлеж гуьрде, оммо сес буьлдуьр оморембу де ю |веди небу эз гIэрей сигьэ, фирегье, ковре велггьой эн дор. Овчи но туьфенге э хори, верафд э дор, хэйли верафд гуьрде недануьсд буьлдуьре. Э сер назуке лигей дор э верафдеки, бирден лигей дор хуьрд бисдо, овчи э сер келле офдо раси э хори. Овчи ноле зере эдее муьрде. Овчи хьэрой зе буьлдуьре, гуфди:

— Омон, жон буьлдуьр, эрима е чоре!

Буьлдуьр омо нуьшд э ён яралуье овчи, мугу:

— Э овчи, эри гьеме дердгьой гIуьлом дерму гьисди, эритуь нэгI.

Овчи мугу:

— Чуьтам?

— Э туь се эгьуьл вомухдебируым, оммо екиреш ве гуьрди. Эвели эгьуьл бу: мувэхьтуь неветовугьо коре бовор месох. Ме е дон гёндуьме э гужевоз фуберденуьм, туь чуьтам бовор сохди е тикей жовогьилет, уш ченд е хоей гьоз, эз бугьозме гиросд, э пуфдедима диromo гуфдире? Дуьимуьн э туь гуфдиребируым: е коре месох, сохдиге де пешму мебош. Туь жунмере э ме бэхширебири, оммо нум жовогьиле гирденге пешму бисдори. Сеимуьн эгьуьл бу: э дестуьнерасуьгьо жиге дес мекеш. Ме э сер назуке суьмбуьлгьо, э бешгей гьуьндуьре доргьо нуьшденуьм, туь чуьтам эгьуьл сохди, веромори э келлей дор

эри мере гуурде? Нэгл, ме э туь кумеки сохде нидануьм, эгъуьлсуьзе овчи. Эри гъеме дердгъой глутьлом дерму гъисди эритуь нэгл. Жигейтуь гье инжои.

ШИР(аслан) ВЕ РАНЖБЕР

Е ранжбер бу. Э зими, э хир кошдеиревоз дуланмиш бирембу. Е руз э хире глов дореки е аслан миёв медиров. Аслане диренге зэхълей ранжбер рафд, недануьсд э же пэхъни буге. Аслан дануьсд терсиреи эн ранжбере, гуфди:

— Эй инсон, метерс. Мере эз туь хъэз оmore, эз жофокешитуь. Биё ме не туьни хьэрмэхь бошим, меш э туьревоз кор сохум, гьер сал э сер хэрмон мол эн жофоймуре тен бэхш сохим.

Ранжбер мугу:

— Ме инсон туь аслан, хьэрмэхьи иму чутьам кор ми-сохим? Ме эз туь митерсуьм.

Аслан мугу:

— Метерс, ме эз дуьли эдее э туьревоз хьэрмэхь биренуьм.

Ранжбер мугу:

— Хуб, бисдорим хьэрмэхь. Ме хиш зеруьм, моле кешируьм, тум кошдум, дурундум, куфтум, пес туь чуй мисохи?

Аслан мугую:

— Туь эз сер бере эз дес гъучигъо глов овурде нисе дануьсде. Ме э сер бере мипоюм, екиреш куьнд оmore нигъилуьм, те мэхьсуьлтуь глов доре верасде неёв. Мэхьсуьлгъойтуьре эз нэхир, рэхьгирор, дуьзд-донгол гъэреул мисохум. Шев э хунейтуь михиси динж рэхъэт, гъич эритуь кор сохдере хунош ниёв. Эз зимигъо-мэхьсуьлгъойтуь еки оморениниге дегь миёв. Эз кор туьш корме амбарте хэйр мидуь.

Ранжбер рази бисдо. Сер гирдуьт кор хьэрмэхьшуре.

Ранжбер оmore- оmore бисдо сэхьиб келе молгьо, девлет-гьо. Дусди э гIарешу деш келе бисдо. Э нуботиревоз э хуней еки э гъуногълугъигъош рафдуьт.

Е руз э нубот хуьшде шир э хуней ранжберэ гъуногълугъи омо. Нуьшдуьт, хурдуьт, вегирдуьт.

Аслан гуфди:

— Эй хьэрмэхь, туь эз ме терсирембири, имугъой дирири хьэрмэхьимере, эз у косиб э и ворлуье руз расири. Имугъой чуйтам оmore эритуь хьэрмэхь?

Ранжбер мугу:

— Омбор хуб, согъбоши хьэрмэхь. Гъеме коргъойтуь хуби, етте сифет туь э сифет сег ухшеш зере.

Аслане лап гъэгър омо, мугу:

— Эй инсон, кеш шимшиле, зе эз герденме, ме эдее гуфдиренуьм сох и коре!

Ранжбер мугу:

— Туь хьэрмэхьмени, дес ме нирав шимшиле эз туь эри зере.

Аслан мугу:

— Туь хосиетмере дануьсдени. Дуьм тик бире мэхьэл ме э туь гоф нисохум, эгер туь э ме е шимшил незериге гьейсэгIэт дуьм мере э зир кефелмемиденуьм туьре мифуберуьм.

Ранжбер терси, чорей ю небисдо кеши шимшиле зе эз герден аслан. Аслан яралуь, хун тигъи бире-бире ведарафд эз хуней ранжбер. Аслан э зугъуневоз лисире-лисире лербере хос сохд, муиш омо э сер лербе, гуйге гьич шимшил, нерасирере хуно. Омо э хуней хьэрмэхь хуьшде, мугу:

— Гьери оф эз коминжо зеребириге туь шимшиле.

Ранжбер гешд жиге лербере, не офд.

Аслан мугу:

— Эй инсон, фем сохди лербе чуйтам хос бириге? Хос мибу ярай эн шимшил, оммо хос нибу ярай эн зугъун.

Чуь мени игиде падшогъе туь э сурет сег норенге, дие у лербейме хос биренигъо лербе нисд. Те имбуруз ме э туь-ревоз хьэрмэхь бируьм, эз имбурузевоз дуьшменуьм.

ШИР, ГУЪРГ НЕ ТУЪЛКИ

Шир-аслан э чул ведироморебу, вохурд э ю гуьрг не туьлки. Жумунд энгуьшде, огол зе гьердуьре. Оморут гьердуьеки, сер зеруьт э шир-аслан, гуфдируьт лерзире-лерзире:

— Гьуллугъ туь, огъойму?

Шир-аслан жогъоб до:

— Метерсит. Ме ишмуре эй хурде огол незерем. Биёйт гьерсееки хьэрмэхь бошим, ведарайм э чул э ов хьэрмэхь, ов зеним, биёрим хурим, межлуьс зере э е жиге.

Игъо хьэрмэхь бисдорут, ведарафдуьт э чул. Вохурд э игъо е келкуьгъи. Шир-аслан атланмиш бисдо, эз бугъөз келкуьгъи тасунд, омурд но э мейду. Гене гешдуьт, винируьт е марале, шир дес шенд, уреш гуьрд, омурд но. Гешдуьт, гене офдуьт е бизкуьгъи. Уреш шир гуьрд омурд.

Ове норут э мейду, шир мугу:

— Эй гуьрг, бэхш сох игъоре, нуьшим, хурим!

Гуьрг омо, нуьшд э пушо, мугу:

— Огъойме, ебо эз гьемеёму пушо и келкуьгъи туьре. Ме эз туь чуьклеюм, марал мере.

Гье и гофе гуьрг гуфдире мунде и туьре, и мере, шир-аслан дес шенд э сер гуьрг, сер юре пучунд, бурри шенд э хори. Мугу эз туьлки:

— Э туьлки, туь чуьтам бэхш сохде?!

— Огъойме падшогъ,-мугу туьлки,—туь гьувотлуьни эз гьеме хьэйвугъо. Падшогъ эн гьеме хьэйвугъо гьисди. Келкуьгъи нашдовитуьре, марал пишнейней туьре, бизкуьгъи—шохьонгуминейтуьре. Жендекме чуьи, хурегме бу. Мере гье у эз пушойтуь мунделегъош весси.

Шир мугу:

— Э туьлки, чуй хуб раче шериглэт буррири туь! Туь и дерсе, и эгъуьле эз же вегуьрдей?

Туьлки мугу:

— Э жунтуь падшогъ, эз сер эн гуьрг вегуьрдем.

Туьлкире шир-аслан эзуновло гъемише э хуьшдеревоз гердунд.

БУЪЛДУЪР ВЕ ГЪИЛОГЪ

Буьлдуьр нуьшдебу э сер суьмбуьл эдембу раче гъовогъо хунде.

Гъилогъиш омо нуьшд э сер е гъовогъдор.

Гъилогъ мугу:

— Эй хэре буьлдуьр, туьре глэйб нисе оморе э пушойме ведироморени э и хэре сестуьревоз и хэре мэглнигъойтуьре хундени? Туь гъич утанмиш, хьэл—глов бирени?

Мугу:

— Хок вераво э сертуь! Эз сесме инсонгъо хьэз сохденуьт, мере э гъэфесгъой суьрхи дошденуьт, э пушойме хуб-хубе хуреггъо декуьрдenuьт, гушдмере глэселе хуно хурденуьт. Вой гердо эри чуьтуьни; хэр, сестуьш туьре хуно хэри, гушд туьш гушд сег нен хэре хуно хьэруьми. Туьре инсонгъо диренге эри хьэзиш зерени куьшде. Вой эри сер буьлдуьр гердо эри туьчуьни хэргъош руьхшенди биренге.

Гъилогъ мугу:

— Гъечуниге кеш бурайм э шериглэт, эки келей эгъуьлмендгъой шериглэтсохгъо. Игърол имуш бугу ижире: сес эн гьерки усол ведиромо е чум юре векедени.

Буьлдуьр рази бисдо. Рафдуьт, расд оморут э е хуг. Хуг сохд шериглэт энугъоре. Э шериглэт хугевоз гъобул бисдо сес гъилогъ. Е чум буьлдуьре векендуьт. Буьлдуьр омо нуьшд э сер ю суьфде мэглни хундембугъо суьмбуьл. Гъилогъиш омо нуьшд гъе э сер эн у гъовогъдор, мивинуь буьлдуьр эдее гирисде, мугу:

— Эй буьлдуьр, возирем э туьревоз бердем туьре, де гиристе эри чуй гиристе?

Буьлдуьр мугу:

— Ой бедгӀэсуьле, хэре гьилогь! Бегем ме эри чумме гиристенуьм. Ме эри энуруме эдее гиристенуьмки шеригӀэтме э дес хуг офдори гуфдире.

ЭГЪУЬЛ ВЕ МОЗОЛ

Эгъуьл ве мозол эеки э хьуьжет дарафдебируьт. Мозол мугуфди:

— Ме зурбоюм!

Эгъуьл мугуфди:

— НэгӀ, ме зурбоюм!

Эхирде мозол гуфди:

— Гьечи иму гьич ниданим коминиму зурбоимге. Зурбоимере ме э туь мибирмунум!

Э и гофгьоревоз угьо эеки жуьро бисдоруьт.

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз гьутури кечел. И кечел бу нуькер эн хуней падшогь. Э рузию дуь гьозор гьопоз мирасиге эз сер эни кечел, гене кем бу. Мозол э дуьл хуьшеде гуфди:

— Ме э и кечел мидарам, и кечеле мозоллуь мисохум.

Мозол дарафд э кечел. Имбуруз э кечел гьопоз кем раси. Себэхьимуьн гьич нераси. Персебэхьимуьн падшогь ведиромо э болхун, кечел вохурд э чум ю. Езугь омо юре э кечел. Огол зе кечеле, мугу:

— Ме дануьсденуьм фэгьир э сер туь э рузию дуь гьозор гьопоз расиреире, туь эдее муьрде-домунде э зир гьопоз. Ме туьре эз гӀов овурдеи, говдуре жару зерей мирэхэс сохденуьм. Эз имбурузевоз хокоруй болхуне жару зе.

Се мегь чогуьлу кор кечел сук бисдо. Се мегь гӀэре доре, падшогь гене медиров мипою э сер болхун. Гене

мивохуру э чум ю кечел. Огол мизенуь геёне кечеле, мугую:

— Эз болхуне жару зере кемер, туь эдее хуьрд бире фэ-гьир. Эз имбурузевоз ме туьре деберденуьм э гьэриш хьэрем ве норенуьм э нуькери. Кортуь екемигеш уьнгуьл мибу.

Геёне мигирору се мегь. Падшогь миденишуь мивинуь эз стулгьо деноре вегирде э зир оморегор-рафдегор кечел эдее муьрде. Падшогь мугу э дуьл хуьшде: „биё ме кечеле эй хунде фуьрсуьм“.

Кечеле минуь эри хунде. Кечел дуь сал мухуну, песде падшогь мидуь мифуьрсуь кечеле э бегиети э дигь-Гьосум. Песде кечеле минуь неченик эн дигь-Гьосум. Эзунбэгьдойге кечеле миёру э Дербенд, мисоху гьэлебеги. Гьо-гьо, эхирде кечел миёв мибу меслэхьэтчи эн падшогь.

Е руз падшогь мугу эз кечел не эз векил-везир хуьшде:

— Эз пишней бэгьдо биёйт, мере э ишмуревоз гьул-лугьи.

Кечеле имугьой жирое хунеюни, жирое тарантас юни. Кечел мурав, хурек хуьшдере мухуру э элхоиниревоз, менуьшуь э тарантас хуьшде, „миёв э хуней падшогь. Векил не везир эз кечел зуте оморебируьт. Э лэгьэшу и меслэхьэт дебу:

— У кечелле нисди у, гьер руз эз сер ю дуь гьозор гьопоз расирембугьо. Имугьой улле эз имуш келе бири. Чин ю эз чин иму звери. Иму биё е кор сохим, падшогь гьэгьр биёв эз кечел, чин энуре зофру соху. Вомухим уре эз сер падшогь гьопоз зенуь, увэхди падшогь дуьль хуьрд мибу эз кечел, уре эз чин менгенуь.

И гофгьо э лэгьэй векил нен везир дерики кечел омо диromo, мугу:

— Э жун ишму, векил не везир, падшогь дироморемунде эз сер ю е гьопоз зеренинуьм.

Векил не везир э дуыл ишу гуфдируйт: „имуреш гье ужире кор воисдембу“.

Падшогь дироморемунде, кечел эз жигей хуьшде мезхизуь, е доне гьопоз мизенуь эз сер падшогь, тож падшогь миёфдону э хори. Эз тож е мар миёв мидиров.

Падшогь мугую:

— Меслэхьэтчиге мере эз уьлуьм хилос сохд. Эз хотур эни кор духдермере нишонлениш сохит эри эн у!

Векил не везир амбар мэхьтел мумунут, мугуют:

— Имуре воисдембу падшогь чин эн урезофру соху, имугьой деш звер сохди. Домор падшогьиш бири.

Э и коревоз межлуьс энигьо имбуруз лов мибу. Эз е ченд рузиге бэгьдо, падшогь гене эз кечел не эз векил-везир мугую:

— Эз пишнеи бэгьдо биёйт инжо, мере э ишмуревоз гофи.

Векил не везир эн падшогь гене эз кечел зуте миёвт. Гене меслэхьэт мисохут, мугуют:

— Биё и дес кечеле вомухим, падшогь э сер тэхд нуьшденге эз кун юлекет зенуь, эз сер тэхд пертово дуь. Увэхди падшогье гьэгьр миёв, чин эн кечеле менгенуь.

Гоф э лэглэй эн игьо дери, кечел миёв-мидиров, мугую:

— Падшогь дироморемунде эдее эз кун падшогь лекет зеренуьм.

Кечел и гофе гуфдиренге векил э везир миденишуь, везир э векил, падшогьиш миёв-мидиров, мигирору минуьшуь э сер тэхд хуьшде. Кечел мэхизуь эз жигей хуьшде, е лекет мизенуь эз кун падшогь, падшогье кунбологьово эз сер тэхд менгенуь. Э зверсер тэхд падшогь вебугьогьит гьелуьсди хуьрд мибу мофдону. Увэхди падшогь мугую:

— Зубошит, э хотур эни кор глэруьси эн меслэхьэтчи-
ме нен духдермере нушунит. У мере дуймуьн караз эз
уьлуьм хилос сохди.

Минушунут глэруьси эри кечел. У руз эдее глэруьсе
овурде гуфдире э ёр кечел миёв мидиров пушотейне руз-
гьой ю. Мугую:

— Ме у кечелле небируьм беге, эзир гьопозгьо муьр-
де демундебируьмгьо?

Бошореичигьо мидаравт э ки духдер падшогь, мугуют
ки, шуьвер туь вежеисде-вежеисде эдее ижире гофгьо
гуфдире.

Духдер мугую:

— Ме э у хэр э шуьвер нисе рафденуьм!

Мозол миденишуь мивинуь хьол гурунди. Эгьуьлсуьзи
хуней кечеле эдее вечарунде. Мозол мурав э ки эгьуьл э
минет, мугую:

— Эгьуьл бирор, дие имугьой ме э туь муьди бире-
нуьм. Дануьсдуьмки, туь эз ме звер гьисдигьоре. Дир
месох кечел эдее эз дес рафде, э кешире жофогьой ме
езугь биёвгу туьре. Ме зэхьмет кеширем те кечеле э и
руз расунде, дир месох бура дара э кечел.

Эгьуьл мурав мидарав э кечел. Эзилойге хэбер мира-
суь э падшогь ки, кор-хьол ижирен. Духдер э кечел нисе
рафде.

Падшогь огол мизенуь миёру кечеле, мугую:

— Чуь кори?

Кечел жогьоб мидуь:

— Огьойме падшогь, туь согь гердош! Дениширенуьм
диренуьм асдарайме нен духдёртуь эеки эдее женг гуьр-
де. Ме гье вешендуьм килэхьэ зверо асдарагьоре эри
жейле сохде эз еки. Жейле бисдорут. Воисдениге биё э
туьш бурмунум.

Падшогь мугу эз гьуьллуьгьичигьой хуьшде:

— Де чуь воисде ишмуре, де чуь гуфдиренит ишму э.

и мерд, кечел дуз гуфдире дие. Дир месохит, гІэруyse ке-
бин сохит дит э кечел.

Кечел духдер падшогье берд э хуней хуьшде.

НАРГОВГЬОЙ ЭН МАЛЛА

Эн е косиб дес ю амбар тенг бу. Миёв мивинуь э лэ-
гІэй дер мечит малла кура сохди жэгімете, эдее дореш до-
ре. Малла эдее гуфдире: „гьерки се рузле семе худоре хуб
гьуллугъ сохд, э вэхдию нумаз хунд, худо у одомире
девлет мидуь“. Косиб фикир мисоху эри хуьшде, мугую:

— Ой малла, дузи, ме теимугьой худо-туроре э гуш
негуьрдем. Эзу кори белки ме э и гІониети офдоремгьо.
Имугьой мурам э хуне, туь гуфдирере хуно худоре гьул-
лугъ мисохум. Оммо белки худо мере гьичиш недо?

Малла мугую:

— Туь бура э хуне, ме гуфдирере сох, худо туьре мидуь,
недоге ме е жуьфд нарговгьойме мидуьм туьре.

Косиб миёв э хуне, дес-пой хуьшдере мишуру, се руз
э рузию пенж гиле нумаз мухуну. Се руз бегьем мибу,
эз худо гьичиш гьобул нисоху. Косиб мэхизуь мурав э ки
малла, мугую:

— Эй малла, туь эз ме гуфдиребири, бура нумаз хун,
худоре гьуллугъ сох, худо недоге туьре биё е жуьфд
нарговме мидуьм туьре. Мере худо гьичиш недори. Омо-
рем, ди нарговгьоре дие.

Малла мугую:

— Истафрулла дие! Туь нумазе эритуь хундей, ме
нарговгьойме эйчуь миё дуьм туьре?!

Косиб мугую:

— Эй малла, малла, хьиллебаз малла, ме дануьсдемби-
руьм, туь мере нарговгьо нидигьоре. Меш вор рэхьо доре-
доре нумаз хундембируьм.

„БЕЛЕДЕ ГЪОЛМЕЗ“

Дуь серрафчигьо эдембируьт рафде, миденишуьт мивинуьт еки эдее хиш зере, оммо э е той бундуругь наргов небесдеи, э е тоиге одоми. Мерд э хиш деригьо эдее зурбое сэгIэр кешире. Серрафчигьоре езугь миёв э мерд, миёвт эз хиш зерегор мугуют:

— Э инсон гловуни гьечи гуж сохде, ги туьре пул эн е той наргов, восдо е нарговигеш небесд э хиш, и мерде мирэхэс сох.

Хишчи э герде нивегируьт.

Серрафчигьо миёвт э ки э бундуругь дебугьо мерд, мугуют:

— Имуре воисдембу туьре эз и сэгIэр-нэгъомо хилос сохим, оммо сэхьибтуь эгерде нисе вегуьрде.

Э бундуругь дебугьо мерд мугу:

— Гъэйгъу нибу, белеле гъолмез.

Серрафчигьо муравт, хьофд сал гирошде бэгъдо гене рэхьишу миёв мофдону гьемин э ижиге, миденуьшуьт мивинуьт э ужиге, эз и хьофд сал пушо э е той наргов, э е той одомиревоз у мерд хиш зерембугьо жиге, е раче богъгьо-хунегьо веромори. Миёвт серрафчигьо э и хуне, миденуьшуьт мивинуьт сэхьиб эни богъгьо-хунегьо э у бундуругь дебугьо мерди.

Мипуьрсуьт эз мерд, мугуют:

— Туь эхи гьул-нуькер бири, ижире гюшири, девлет эз же омо туьре?

Мерд жогьоб мидуь, мугую:

— У мере э хиш небесдебугьо мерде, овлод-ферзенд небу. У муьрди, мол- муьлк, девлет эну гьеме мунди эриме. Оммо белеле гъолмез.

Серрафчигьо гъуногь мибошут, песде миёфдонут гене э рэхь ишу.

Мигирору е ченд салигеш, рэхь эн и дуь серрафчигьо мофдону э и хоригьо. Мугуют игьо дуь эз еки:

И ченд сали иму и мерде недирейм, дерайм э мерд сер кешим, мигьму бошим.

Миёвт дуй серрафчигьо э хуней мерд, мивинуьт, жэги-мет эн инжо мерде падшогь нори. Салам мидуьт мерде, алейкуьм мосдонут, мугуют:

— Тэхдтуь гьоим-омборекбу!

Мерд—падшогь жогьоб мидуьт:

— Гирорит нуьшит, гьуногь бошит, оммо белеле гьол-мез.

Серрафчигьо гене мигьму мибошут э мерд, мофдонут э рэхь ишу.

Мигирору е ченд сал, рэхь серрафчигьо гене миофдо-ну э и хоригьо. Серрафчигьо мидануьтки, мерд-падшогь-шогь эн инжо муьрди. Муравт гьоврей мерде эри фем сохде, сер кешире. Мивинуьт э сенгь эн мердиш вери: „белеле гьолмез“. Могордут муравт рэхь ишуре. Мигирору гене еченд салгьо, серрафчигьо гене э инжиге оmore ирасд би-ренге, мугуют эз еки:

— У мерд э согьи хуьшде э иму зурбое хьуьрмет сохди, биё гене бурайм э гьоврей энун мерд сер кешим.

Муравт, миденишуьт- мивинуьт гьоврей мерд ери-диб-луь эз бине веди нисди. Е келе сайл омorigьо вэхд гьов-рей мерде шушди берди эз жигей ю, гьич сенгьиш э жи-гей ю веди нисди. У жиге гьоврей мерд гьеребе рэхьи бири. Эдее гьэсбгьо-гьеребегьо, кервугьо-девегьо рафде-оморе эз унжо.

Серрафчигьо мугуют:

— Дуз гуфдире бебей у мерд. Э гьуьлом е чиш гьоими-гьэдими нисди: не гьули, не девлет, не нум.

БЕБЕ НЕ ПИСЕР

Е келе мерде е оmore расире кук ю бу. Эз дигь е дуй верс дури угьо е бисду кошдебу. Бебе не писер себэхь мираф-дуьт э бисду, шохьонгум мивогошдуьт э хуне. Е руз э рэхь

э бисду э рафдеки, мерде воисд кук хуышдере синемиш соху. Мугу эз кук хуышде:

— Занигьойме бенд зери, хэлефме, ме рэхь оморе нисе дануьсденуьм, э кул туь вени бер мере е гьэдер жигере, те занигьойме очмиш бире.

Кук гоф нисоху, менуьшуну бебешуре э кул хуышде мурав. Ебойге эз више е сес шэх-шэх миёв.

Келе мерд мипуьрсуь эз кук хуышде:

— У чуй бу, хэлефме, э више сес сохдгьо?

Кук гьелуьсди глоси бире, мугую:

-- Туь невинигьо бу! Э кулме венуьшди-венуьшди вес нисди, гьеле сер зиёди у чуйнигеш пуьрсирени?

Бешу мугу:

— Эй хэлефме, туь эри е дэгь-дэгьэ вэхд ме э кул-туь венуьшдеи, уллере пуьрсиреи глоси бисдори, оммо туь э кулме верики, нумгьой эн гьемей эн и чигьоре еки-еки пуьрсирей дануьсде: „Э бебе улле чуйни?“, „Э бебе улле чуйни?“ гүфдире. Ме гьич глоси небиребируьм пегс? Занилгьойме очмиш бисдо. Дие согь боши, хэлефме. Пой фурам эз кул туь.

ЗУГЬУН НЕДАНГЬО

Се одоми эз дуре вилеетгьо вэхишдуьт оморуйт зугьун туьрке эри дануьсде. Оморуьт э гьэриш туьрк се сал поисдуьт, эз се салиге бэгьдо оморуйт э ён еки, э мемзуьл ишу. Гүфдируьт:

— Чуй дануьсденимге эеки мэглуьм сохим, виним дануьсдеймге зугьун туьрке небуге нэгл.

Еки мугу:

— Хьэрмэхьгьо, ме зугьун туьрке дануьсдем.

— Чуй дануьсдей?

Жогьоб до:

— „Буьз“.

Эз униге пуьрсируьт:

Туь чуь дануьсдей?

Мугу:

— „Хьэлвоичун“

Униге мугу:

— Ме дануьсдем: “гъуй жони чихсуьн”.

Гьерсешу амбар шор бисдорут, гуфдируьт:

— Э и се сал зугьун туьрке дануьсдейм. Имугьой во-
гордим э хориму.

Э вогoшдеки игьo оморуйт ирасд бисдоруйт э е више, мивинуьт э гьирогь рэхь е одоми куьшде омори. Поис-
дуьт э томоше. Сер гирдуьт э зугьун ишу эри гоф сохде,
езугьбери кешире. Э и туьтем неченик э 40 гьээзэгьэвоз
омо ведиромо э сер энигьo. Пуьрси эз и се одоми, э зу-
гьун туьрки:

— Буним ким уьлдуьрди?

Еким мугу:

— Буьз!

Неченик пуьрси:

— Неичун эхи?

Униге мугу:

— Хьэлвоичун!

Неченик мугу:

— Хьэлвоичун одоми уьлдуьрерми?

Сеимуьн мугу:

— Гьуй жони чихсуьн.

Неченик дуьсдогь сохд игьoре, гьишд дешенде э гьэ-
земет. Се мегь домундуьт э гьээземет, пeсде огол зeре омор-
рут эри силис сохде. Неченик пуьрси гене себеб куьшдеи
мерде, гене гьe гьeчу жогьоб дорут. Гене дешенд. Е сал
силис сохдуьт игьoре, игьo гьe гьeчи жогьоб дорут. И
неченик дивун энигьoре бурра недануьсд, фуьрсо игьoре э
келе жиге.

Дуьндурьмиш сохд игьoре келе хоп, мивинуьт игьo гьe
ижире эдет гуфдире. Келе хон мугу:

—Э и кор е кор дери. Эз гьер миллет е одоми огол зенит, белки зугьун энигьоре дануьсдегор офд омо.

Кура сохдуьт эз гьер миллет е дилмож. Офд омо зугьун энигьоре дануьсдегор. Мэглумь бисдоки игьо бейхэбери эз и муьрде. Дилмож пуьрси э зугьун ишу:

— Эричуь гуфдирейт де иму куьшдейм, эри хьэлво, бигьил жун ю ведарав?

Жогьоб дорут:

— Иму гьечу не гуфдирейм. Иму се одоми рафдейм зугьун туьрке эри дануьсде, иму се гофе хуте бирейм, оммо мэглэной юре нисе дануьсденим. Неченик имуре э, зугьун туьрк дуьндуьрмиш сохд, имуш дануьсдеймуре э зугьун туьрк жогьоб дорим.

Хон гуфди:

— Не ишмуш тэхсиркор нисдит, не неченикиш, недануьсдеи тэхсиркори.

САЛДАТ НЕ ПАДШОГЬ

Е салдат 25 сал падшогье гьуллугь сохдебу. Вэглдой гьуллугь эн у томом бисдоки, когьоз до уре эри э хунерафде. Ведироморебу, эз шегьер е дуь верс рэхьиш рафдебу. Бирден поисде, фикир сохд:

— Хуб, ме имугьой рафденге э хуне, э кентуьсту, дигьигьо хэбер вегирде, мипуьрсуьт эхи эз ме: „туь 25 сал падшогье гьуллугь сохдей, падшогь чуьжире одоми бу?“. Ме вогордум ебо руй падшогье винуьм.

Вогошд песово. Омо-раси э пушой гьэлечей падшогь. Жоллодгьой падшогьи пиш сохдуьт салдате, негьишдуьт оморе. Падшогь эз пенжере миденишуь-мивинуь, жоллодгьой ю е куьгьне салдате се гиле пиш сохдуьт, чоримуьн гиле э глэдотиревоз биё зере биёв. Салдат юш хуб дануьсдени и глэдоте. Оммо салдате чоримуьн гилеш оморе хэёли.

— Нэгл, и салдате е дердию небире, чоримуьн гилеш ниёв.

Гэдоте юш дануьсдени-мизенуьгьоре. Зу э сер жоллодгьо хэбер фуьрсуьм, дегьилуьт.

Падшогь хэбер фуьрсо, салдат диромо, сер зе э падшогь. Падшогь пуьрси дилег юре. Салдат жогьоб до:

— Огъойме падшогь, ме эз дуре вилеетгьоюм, 25 сал гьуьллуьгь сохдем, имугьой биё вогордум э хуне. Дигьигьо эз ме мипуьрсуьт эхи, туь чуьжире одоминиге. Руйтуьре эй дире оморем.

Падшогь мугу эз салдат:

— Руймере эй дире э гьовои нисди. Эз туь се гоф хэбер мегируьм, дануьсдиге эз ме бэхш гьобулмисохи, недануьсдиге мере 25 салигеш гьуьллуьгь мисохи.

Салдат рази бисдо.

Эз салдат пуьрси падшогь:

— Эз и сер гьуьлом те у сер гьуьлом чендгьэдер рэхь дери?

Салдат жогьоб до:

— Дуз дуьвваздегь сэгIэт рэхь дери. Себэхьмунде чуьшме ведироморени эз биней дерьёгь, шохьонгум дерафдени э песой догь.

Падшогь гене пуьрси:

— Эз хори те асму чендгьэдер рэхь дери?

Салдат жогьоб до:

— У деш куьнди, падшогь. Унжо гьовол-зурнов зере вежесденге, шэгIмелегьо дегесунденге, иму инжо сесе шиниреним, товуше диреним.

Падшогь сеимуьнбош пуьрси:

— Эз и гьуьлом те у муьрде рафденигьо гьуьлом чендгьэдер рэхь дери?

Салдат жогьоб до:

— Эллэ падшогь, у омбор дури. 70 миллион келебебегьойму муьрдетгьо рафдетгьо те имугьойиш эз угьо е тел (телеграмма) не омори. У лап дури.

Падшогь хэндуьсд, эз жоллодгьо мугу:

— Берит и салдате э филон гъээмет дешенит. Хурде-вегуурдейюре дит те ме огол зере.

Салдате бердуът дешендуът. Падшогоь гъишд огол зере оворде кешуше. Пуърси и се гофе эз кешуш, кешуш жугьоб доре недануъсд. Падшогоь гуфди эз кешуш:

— Э 10 руз мидани-мидани жугьобе, недануъсдиге миё куьшде биёй.

Кешушеш бердуът дешендуът э гъээмет.

Салдат „руз эхэйр бу“ до кешуше, пуърси эричуь дешендиге юре э гъээмет. Кешуш э жигей хуб жугьоб доре, пое зе э хори, нифри сохд дедей салдате.

Себэхьимуьн падшогоь огол зе рабиреш. Эзиш пуърси се гофе. Иш жугьоб доре недануъсд. Рабиреш 10 руз муьгьлет до эри жугьоб вогордунде, дешенд э гъээмет. Раби э жигей „хош омори“ салдат „согъбоши“ вогордунде, нифри сохд салдате.

Падшогоь огол зе малларе. Уш недануъсд вогордунде жугьоб эн се гофе. Уреш 10 руз муьгьлет доре дешенд э гъээмет. Салдат хош омори сохд малларе, пуърси эричуь дешендиге уре, малла мугу:

— Эй салдат, е гофгьо падшогоь эз ме хэбер вегирди, гъич е инсониш жугьоб доре нидануьгьо. Овурди дешенди мере хэтосуьз, гловунсуьз.

Салдат пуърси чуь хэбер вегирдиге. Малла гуфди се гоф падшогоье.

Салдат мугу:

— Угьоре ме дануьсденуьм.

Кешуш шинире мунде эз лэглэй салдат „угьоре ме дануьсденуьм“, бирден вэхуьшд гуьрд дес салдате, гуфди:

— Гьерчуь туьре воисд мидуьм, гу и се гофе эриме!

Рабиш омо дес салдате гуьрд, уш гуфди:

— Туьре чуь воисдениге мидуьм, гу эриме!

Нифригьой энугьош э дуьл салдат домунди. Салдат эз кешуш гуфди:

— Эриме е энгуышдери микуи, э сер ю е карат мисгъол сиегье брилиант вери, пезде мугуюм эритуь.

Эз раби гуфди:

— Эриме е энгуышдери микуи, е мисгъол алмаз вери э гъошию. Увэхди эритуыш мигуюм.

Малла гуфди:

— Салдат, эримеш гу дие!

Салдат жугъоб до:

— Эритуыш мигуюм, эгенер эриме е энгуышдери нуьгъ-реи куфдиге.

Кешуш гъисд—нисд хуышдере фурухд е салдат гуфдире энгуышдери бегъем сохд. Раби нимей мол—девлет хуышдере фурухд бегъем сохд энгуышдери эри салдат. Маллаш се монет пул до е энгуышдери нуьгъ-реи восдо. Гьерсешу энгуышдери гъоре овурдут-дорут э салдат. Салдат эри падшогъ чуйтам гуфдиребуге, эри энигъош гъечу гуфди.

Падшогъ огол зе овурд гьер чор дуьсдогъэ. Дуьндуьрмиш сохд кешуше, рабире, малларе жиро-жиро. Гьерсешу жугъоб дорут.

Падшогъ гуфди:

— Де ишму мирэхэс!

Огол зе салдате, мугу:

— Эй салдат! Туь 25 сал гъууллугъ сохдей, туь нисе дануьсде бегем э шериг! Этмеревоз руышве хурде гъемел нисе оморенигъоре?

Салдат гуфди:

— Дануьсденуьм, энжэгъ руышве нэхурдем.

— Де чуйтам дануьсд угъо и се гофе?

Салдат мугу:

— Сер кешуше гье эз биней бугъоз ю буррам. Эн рабире нимей жун юре буррам, эн маллареш е той гуш юре гъэнж гуьрдем.

Падшогъ пуьрси:

— Чуйтам эхи, салдат?

Салдат но гьерсе энгушдеригьоре э пушой падшогъ.
Э гъэземет биригъо ихдилотгьоре сохд эри ю. Гуфди:
— Э лербешу гуьре мелхъэм ишу. Меруьшве не хурдем.
Падшогъ гуфди:

— Баракаллогъ туьре салдат. Э 25 сал гъуллугъ сох-
деитуь мерзуь. Бура э дигъ ишму, гуки, падшогъе дируьм.
Ижире падшогъи.

ГЬЕРЧУЪ ДОРИ ЭРИТУЪНИ

Э кентуьсту, эз шегьер куьнд дебу е гioni-бие зен, де-
дей етимгъо. И гioni гъемише э шегьер миемо мечи лу-
гъэгъой нун, миберд етимгъой хуьшдере мидошд. Э нун
вечиреки у мугуфди: „Худо расуно эритуь, гьерчуж дори
эритуьни!“

Э и гioni нун вечирембугъо шегьер зигъисдембу е келе
гюшир. Сер ебо и гioni оморе нун хосде, „гьерчуж дори
эритуьни“ гуфдире, зен эни гюшире амбар гъэгър миемо,
мугуфди:

— Гьем эз ме нун берде, гъемиге гуфдирени „эритуь-
ни“.

Зен гюшир фикир сохд эри хуьшде:

— Ме и гionире ёгъин пуч мисохум. Дуьлме нисе ве-
гуьрде и гоф энире.

Е руз зен гюшир э нун сохдеки, э гъэд эн е нун огъу
гъэриш сохд дебесд э тону. Эз тону нунгьоре э векенде-
ки гioni омо диromo, гуфди гене:

— Худо расуно эритуь, гьерчуж дори эритуьни.

Зен гюшир вегуьрд эз гъэд тебэгъ у огъу дерие нуне
до э дес гioni. Нун гъечи хубе, раче зерде нун бу! Гioni
гене дерафд э хунегъойгеш шелей хуьшдере пур сохд, оф-
до э рэхъ эри вогошде э дигъ.

Хэбер эз дуь жогъил дуьм ишмуре. И дуь жогъил эз
ов эдембируьт вогошде, еки гъемин кук эн у зен гюшир,

глонире огъе нун доробугъо бу. Игъо гьеммеруз те пишнеи э ов мимундуът, эз пишнеи овло э хуне могошдуът, мэхьэл хурег пишнеинере хурде миеморут мирасируът э хуне. Оммо имбуруз ов энугъо дир кеши. Гъовой шохьонгум бу, угъо э хуне эдембуъруът вогошде, нун пишнеинере не хурдебуъруът.

Кук эн зен миденишуъ мивинуъ эз шегьер е глони э шелей пуневоз эдее вогошде. Эз хьэрмэхъ хуъшде мугу:

— Мере сэхд гиснеи, эдем эз и глони етте нун хосде эри хурде.

Хьэрмэхъ ю мугу:

— Ини шегьер куънди, е гъэмчил зеримге эз глэсбгъо мурайм мирасим. Сабуър сохде нисе дануъсде бегем туъ?

— НэгI, ме довом доре нисе дануъсденуъм, мере сэхд гиснеи,—жугъоб до кук.

Расируът э глони. Кук гуфди:

— Э холе, мере сэхд гиснеи. Гъисдиге е лугъэ нун ди мере!

Глони гьелуъсди но шелере э хори, э дуъл хуъшде гуфди:

— И раче 'куке эз и сие нунгъо нидуъм, и хуб буржунде, раче, зерде нун мидуъм.

Вегуърд зен глошир доробугъо нуне до куке. Кук восдо, ниеюре бурри, гуфди эз хьэрмэхъ хуъшде:

— Ги туъш ху!

Хьэрмэхъ ю жугъоб до:

— Ме эри е э гиснеи муърдеш эз дес глони восдоре нун нихурум. Э гоф ме дениширениге туъш меху.

Кук е лугъэ нун доно э лэгIэ. Нун эз бугъоз ю рафдемунде, эз кул глэсб офдо э хори, тартапил сохд, муърд. Хьэрмэхъ ю гьей сохд глэсбе, раси э хуней бебе-дедей кук, гъозие-гъэдере ихдилот сохд. Бебе-дедей кук, жэгIмет оморут мегъите эри берде. Зен глошир нуне дире сэгIэт шинохд ю глонире доригъо нуни, гуфди:

— Вой эри ме, хэлефме! Расди гоф эн у глони. Эриме доре бебей ме и огъуре.

Хубиш—зобуниш э пушой одоми оmore.

ПИРЕ МЕРД НЕ КУКГЪОЮ

Э е шегьер е пире мерд дебу. И пире мерде се эвленмиш сохде кукгъой ю бу. Рuzгъой е рuzгъо келе мерд лап глoжиз, гъувотсуьз бисдо, дие кор сохде не веромо эз десю. Кукгъо, глэруьсгъош дие чум невонорут э келе мерд. Келе мерд гъемише гисне мунд, деш эз хьол, эз гъувот офдо. Келе мерд эри хуьшде нуьшд фикир сохд, мугу:

— Чум хьэрзо хуьшдере э гиснеи куьшде нибу, ме эри сер ме е chore офум.

Келе мерд рафд, екиш недануьсдеки вегуьрд эз утогъ дегъбедирей хуьме, берд э никере, хуб темиз шушд, овурд э хьэет. Векенд сер эн куьгъне хьэжетхонере, пур сохд хуьме э зиробевоз, е гъопогъ гъуьч сохд вено э сер ю, песде гъуьл зере овурд но гьеэ у утогъ.

Себэхьимуьн келе мерд вэхуьшд дерафд э хуней келеи кук хуьшде, огол зе куке, гуфди э гуш ю:

— Хэлеф ме, туь эн ме келеи кук мени, тож эн сер мени, десдек эн кемерме. Ме эз гъеме бироргъой туь туьре амбар хосденуьм. Мере э у чуькле утогъ е хуьм суьрх дери. Уре ме дошдем гъишде эритуь. Дие имугъой ме эдее диренуьм лап келе мерд бирем, пушой муьрде рузмени. Унегуьре теслих сохдем имугъой э туь эри мэглуьм сохде. Дениш, ме муьрденге мере э хьуьрметевоз гъовре мисохи, 40 руз мере миди, песде хуш-хьэлолтуй, мидировуни хуьм суьрхэ эз чуькле утогъ, хэржи мисохи. Весси ишмуре, зен— шуьвере, те глуьмуьрлугъи. Воре, воре и коре бироргъойтуь дауьт—гьо!

Гуфдирени гофгъой хуьшдере келе мерд, ведироморени эз хуней келеи кук. Гъечи э келеи кук гуфдирере хуно келе мерд жейле—жейле гуфдирени эри минжии ве чуьклеи кук хуьшдеш.

Хэбер эз ки дуым ишмуре хэбер эз се кук. Игьо гьер мерд и сура дуь эз еки пэхьни мисохут. Кукгьо сэхд гъэдэггэ мизенуьт э зенгьошу бебешуре хуб дору, гьул-лугь соху гуфдире. Оммо келеи бироре имидики и коре минжий не чуьклеи бирор нисе дануьсде, минжиш гьечу дануьсдени и коре келеи не чуьклеи бирор нисе дануьсде. Чуьклеиш элхоини, эз ю бэггэй и сура бебешу эри екиш негуфдири, эз гьеме бебешу юре амбар хосде.

Кеф келе мерд имугьой куьки. Келе мерд э гьер комини хуне дарафдени „жон бебе“, „биё нуьш“, „биё ху“. Де келе мерд гиснеи нивинуь, михуру мигердуь, шиллогь мизенуь эри хуьшде. Мерд оморе-оморе э ранг руй миёв. Эхириш рузгьой е рузгьо келе мерд миофдону мириуь. Кукгьо гьер ки э хуьм „суьрх“ гувонмиш бире мисохут келе хэржигьо. Огол мизенуьт келе ахунгьо, маллагьоре. Гьурон—китобчигьо миёрут э сер гьоврей мерд. Мерде э е хуьурметевоз гьовре мисохут. 40 руз хэйрот мердеш мидуьт.

40 руз гиросде бэггдо келеи бирор миёв „хуьм суьрхэ“ эри деберде. Ире мидануь минжий бирор, медиров видов—видов сэхд мигируь эз сер хуьм. Миофдону э глэрей энигьо женг, хээрй- хээрй, Хэбер мидарав э гуш чуьклеи бирор. Чуьклеи бирориш е гьилире вегуьрде миёв э сер бироргьой хуьшде. Келеи бирор мугую:

— Хуьм суьрхэ бебейму эриме гьишди!

Минжий мугую:

— „Нэг!, эриме гьишди!

Чуьклеи бирор мугую:

— Бебе эз гьеме мере амбар хосдембу, эри екиш не-гьишди, эриме гьишди!

Женг энигьо гьязгьин мубу. Кура мубу э томоше гьунши - мэхьэле. И хэбер эни женг лов мубу э шегьер, миёв томошечигьо. Е мэгглюьмлеу, обурлуье гюшир эн и шегьер журо мубу эз жэггмет, миёв дес энигьоре мигуь-

руь, жейле мисоху, хомуш мисоху гьерсере. Гошир сер муьгуьруь эри дэгно, угут доре се бироре, мугую:

— Эз хэлгъ гІэйб—шермендеини, биёбурини. Ишму кес нисдит, бирорун екинит. Бэхш сохдитгеш кесе берде нисе доренит. Ишму э гоф ме денишит, бурайт э хьэет келе мечит, унжо дануьсменде малла Худо—Верди дери. Огол зенит биёрит уре, у э хьэлолиревоз бэхш мисоху мол бешшмуре. Екиш эз ишму бирази нимуну. Увэхди не жениш нибу, не гьолмогьолиш.

Бироруре хьэз омо эз эгъуьл эн гошир, рафдуьт гьерсееки э ки малла Худо—Верди, ихдилот сохдуьт эри ю хьол-овхьол коре. Малла мугу:

— Ме миём э и игъролевоз. Чалме э сер ме верики, миёрит менит э сер ме хуьм суьрхэ. Гьерки е дегенеги мегирит хьозур мипоит. Ме гуфдире вэгно „дедит!“, ишму мизенит дегенегигьошмуре, хуьрд мисохит хуьме. Увэхди э чухури эн чалме домунугьо суьрх мере, э иловлей жендекме тигьы бугьо суьрхгьоре ме эришму бэхш мисохум чуьтам герек гьисдиге.

Бироргьо рази бисдорут. Сер гирдуьт э малларевоз эри оморе. Тозе чалме восдону гуфдире, малла эз нимерэхьи дерафд э парчетукуй Хьожи — Келбелой, восдо 50 митро парче, пучунд э сер хуьшде. Дуь виже е ниме гьонгъуши дегьишд э гьугъ чалмей хуьшде. Э хьэет оморут расируьт. Бироргьо овурдуьт е тозе холинче не егьолинде назбалуш, дешендуьт э зир малла, э минжи хьэёт. Хуьме э дес гуьрде, гьерсешу бирору эз утогъ ведировунде, оруде веноруьт э сер малла. Песде гьер мерд гьили дер хуьшдере вегуьрде, оморут хьозур поисдуьт э иловлей малла.

Жэгнометиш эз келе те чуькле хуб кура бири э иловлей хьэет э томоше. Малла „дедит!“ гуфдире мунде, бироргьо эз гьувотигьошу гьерки е тухмох гировундуьт э хуьм. Хуьм э е сесевоз хуьрд бисдо, тикегьой лугъ рафд

гьерки э е дере. Сер сифет, уьсди-бош эн малла эз сер те ве пой билесумор бирени э нежис—зиробевоз, е 30-40 гуьрвенке бирениге домундени э гьонгъушие жигей чалмей эн малла. Малла эз глэйб не э гьовои пар зере варафде дануьсде, не э хори паре бире дарафде. Бироргьо гъилигьо э дес дери хуьшг, мэхьтел биренуьт мунде. Малла гюси—диври бире, гуфдирени эз бироргьо:

— Филон — фестергьо, бебешму э ишму хорунде воисдигьо зиробе, ишму э ме хорундейт? Э сер ишму худо невери беге, динсуьзгьо-имонсуьзгьо!

ИХДИЛОТ ЭН ШОМОИЛ ДЕРБЕНДИ

Менешир — Огьо — келе гюшир эн Дербенд, эри келеи кук хуьшде е ойтунлуье глэруьси сохди. Хундегугьо дарафди э шегьер, огол зери тонишгьо — билуьшгьой Менешир — Огьоре, одомигьо — миросгьой юре, э боггьо ветэгъэгьой ю кор сохденигьо косибгьо — кусубгьореш. Э иписук эн хундегугьо Шомоилиш вебири. Шомоилеш огол мизенуьт э глэруьси. Шохьонгум торики, Шомоил эз богъ вогошденки, глэруьс ю мугую:

— Туьре, бебе, имишев э хуней Менешир — Огьо э глэруьси огол зери!

Дие дир мибу гуфдире Шомоил сер-тен хуьшдере дегиш ние сохде. Гье э у парталгьой кориревоз гьишдени рафде э глэруьси хуне. Шомоил оморени поисдени э домой дер, оммо екиш теклиф сохдегор нисе бире Шомоиле. Менешир — Огьош нуьшдебу э раче-берачей дер, эз дер дироморегоре, э сер тен обурлуье одомире мигьишд серпоире э ён хуьшде жиге доре, косиб — кусубе мигьишд э у дерегьо — песогьо берде жиге доре.

Менешир — Огьо мивинуь ебойге, э демой дер е гювдол, жуьндур поисди. Мугую эз серпой:

— Туь мунош у хьомболе бер э глэрей эн косибгьо жиге сох, нушун!

Серпой эз гъул Шомоил гуърде, берде нушундени э гӀэрей косиб—кусуб.

Суьфре э пушо лов сохде оморени. Э пушой вегирлуье гъуногъгъо — гӀоширгъо оморени гӀош, егъни, коньяк э гьер жире дезгогъевоз. Э пушой косиб — кусуб нен Шомоил эз сегдон, дуруп не тӕхъно эрэгъи бӕгъэй дие гъичиш ние оmore.

Имишев гӀэруьси лов бирени. ГӀэруьси дуй шев, дуй руз бу. Себӕхъимуьниш хундегугъо огол зерени Шомоиле. Шомоил эз богъ вогошденге, гӀэруьс ю гуфдирени:

— Туьре, бебе, имишевиш э хуней Менешир — Огъо э гӀэруьси огол зери.

Шомоил эз шовуне кор эй хуьшде фегъм, эгъуьл вегуьрдебу. И дес эз богъ оморемунде, мурав ебо э хьомум хуб беле — испогъи сер-тен хуьшдере мишуру, миѐв э хуне, мегуьруь эз сундугъ тозе парталгъой хуьшдере. Мокуну тозе мӕхъсгъо, чухой мовут, гъобой ластик. Мибесдуй гъэиш салланме. Менуй килӕхъ бухоре. Хуб ним сӕгӀэт э пушой гузги рушгъо — бигъгъой хуьшдере шуне зере тимор мисоху, хуьшдере хуб пергол э парадке миѐре, песде миѐв э гӀэруьси хуне.

Шомоил геймиш гейдуьрмиш эз дер диromоремунде, Менешир — Огъо гъе у сӕгӀэт дес микешуй, мугую:

— Огъ, лелей Шомоил, туь хош оморей! Гирор, гирор, гьери ебо нуьш э кимуй!

Гъемееки э ило-уле доренуьт хуьшдере. Эри Шомоил хуб жиге сохденуьт э гӀэрей гӀоширгъо, эн вегирлуье гъуногъгъо.

Суьфре вокурде оморенки, э пушо оморени ченд жире хуреггъо, ченд жире дезгогъо. Гъеме дес кеширени э сер суьфре, оммо Шомоил гъич десеш ние жумунде. Э ѐн ю нуьшдегоргъо, гьерки эз ело мугуют, теклиф мисохут э Шомоил:

— Веги ху лелей Шомоил! Эйчуь дениширей поисде?

Шомоил гъич гоф ние сохде. Нуьшди. Сэхьиб гӀэруь-
сиш — Менешир — Огъо, теклиф мисоху э Шомоил, му-
гую:

— Вегуърде чи нэхури лелей Шомоил? Ху гӀэлгъой туь
муно!

Шомоил муьгуьруь эз бел чухой хуьшде, куьнд миёру
эз бушгъоб егъни, мугую:

— Э туьревози чухо, э туьревози гъобо. Э туьревози
килэхь, э туьревози мэхьсгъо! Эришму овурди и гӀошгъо
— егънигъоре. Дие э ки дениширейт, вегирит хурит дие!

ГӀэруьси хуне гъеме мэхьтел мумуну. Э ён ю нуьшде-
горгъо, мугуют:

— Э лелей Шомоил, э угъоревоз нисди, э туьревози.

— Шомоил мигую:

— НэгӀ, э меревоз нисди. Э меревоз мибисдоге, ме диш
гъе и Шомоил буьруьм. Ди ме „хьомбол“ Шомоил имбу-
руз „лелей“ Шомоил нибисдорум. Мере диш хуьърмет,
теклиф сохдегоргъо мибисдо. Имишев ишму мере э хотур
эни парталгъо эдейте хуьърмет сохденит, бедбихьисобгъо!
ЖэгӀмете огол зерейт овурдейт, гӀоширгъоре э келе
куьнж нушунденит, гӀош — егъни доренит. Косибгъоре
сегдон-дуруп зиёдите гъичиш нисе доренит. Оvloит, ме
эдеме рафде. Ижире гӀэруьсишму мере герек нисди!

КОСИБ Э НУМАЗ

Е косиб лап гӀони зигъисди. Кифлет ю келе михьтожи
кешири. Е руз косиб вэхуьшдени оморени э нумаз эз
худо эри пул хосде. Косиб вероморени э сер гъихэл,
сер гирдени синере эй куфде эз худо эй пул хосде. Гъе
у туьтем лутигъо гирошде бири эз ён пенжерей нумаз,
мишиновут сес эн ловой косибе. Лутигъо мигердуьт мио-
фут е гъолинде расе, миваравт э бун нумаз, куьнд миёвт
эз дереже. Еки эз лутигъо мугую:

— Бендейме!

—Гъей худойме! — мугую косиб.

— Гу, чуьни гьуллугътуь?

— Ой худойме, — жугьоб мидуь косиб, — ме негуфди-рекиш туь дануьсдени. Чуьре гуюм.

— Гу, гене чуьиге гьуллугътуь, метерс, — гуфдирени лути.

— Ой худойме, — гуфдирени косиб, — э туь глэени, ме косибуьм. Кифлет ме келеи, гиснеи, эдее эз дес рафде. Е мере пул — мол ди, кифлет мере дошде дануьм. Е мере куьш, эз хижолети кифлет хилос бошум.

— Бендейме, — мугую лути, — ме чуьтам сохум? Э гьисметтуь пул — мол недери. У коре сохде нидануьм. Эри глэжел гуфдириге, глэжелтуьш нерасири. Ме чуьтам сохум, туь э руй кифлет хижолет небоши?

Косиб гуфдирени:

— Гьечубуге, худойме, мере вебер э ёнтуь, э асму.

Лути гуфдирени:

— Бошгу бендейме. Гьечу буге дешенденуьм расере, хуьшдере бесд сэхд, вокошум туьре э киме.

Лутигьо эз дережей нумаз дешенденуьт расере. Косиб гировундени расере эз зир гьултугъгьой хуьшде, гуфдирени:

— Худойме! Вебер мере!

Лутигьо вокоширенуьт косибе те сергьови. Пушой дес косиб э гьит расире, лутигьо расере буррани. Косиб э зарбевос расирени э сер гьихэл, е келе вор ведерафдени эз ю.

— Бендейме, — гуфдирени лути, — эз туь вор рафдки?

— Эри, худойме, — жугьоб дорени косиб. — Эз ме вор рафди. Эгер туь э жигейме мибисдориге туь шоволеш пури мисохди.

ГЕМРИИЛ

Бири-небири, е косиб бири. И косибе Гемриил нум бири. Кифлет эн Гемриил омборе хьижрони кешири.

Чендгъедер Гемриил гье кор сохдигеш э нун—партал кифлет хуыште нерасири.

Е руз Гемриил эз кор вогоште бэгъдо, хэсде — менде, оморени нуышдени э пушой кинле. Косиб э герми гӀэтош сер гирдени думитгъо—фикиргъой эн кифлете эри кешире. Гъечи э и фикир сохдеревоз, чум эн Гемриил э хифлет верафдени. Гемриил мивинуь ю э пушой гъэсоб—тукуни. Э хори е се кепике пулиш гъисди. Гъуз мибу Гемриил, се кепикере мегируь эз хори. Амбар фикир мисоху, чух сохуге э и се кепикеревоз. Гье ебо миѐв э дуль ю бурав э хьомум, тен хуышдере шуру.

Рафдени Гемриил э хьомум. Гъэгъри—гъэзоб э и туьтем падшогъ дебире. Гье евош—евош Гемриил дешендени хуышдере э дору. Мивуьнуь падшогъ ведиромо эз хьомум, ведарафд э хъэет. Гемриил дешендени хуышдере э нумир падшогъ, хуб сер—тен хуышдере шушдени, вокурдени парталгъой падшогъе, ведироморени эз хьомум, венуышдени э фейтун падшогъ. Оморени Гемриил э хуней падшогъ, нуышдени э сер тэхд падшогъи. Э пушой Гемриил оморени кофе, шир, гъэймэгъ, песте оморени суке нашдови—керг, миробо, конъяк. Нашдови сохде бэгъдо э Гемриил текелиф сохденуьт эри динжи вегирде э ён бике. Гемриил вэхуышдени, дерафдени э хисиренигъо утогъ бике, эри динжи вегуьрде. Дегешдени э сер нерме хъэлов гъов, э кул ю лихьиф эн пешм девей, руй лихьиф темизе звруьшуьм. Зен падшогъиш суймиш бире тен—бирэхъне дегешдени э гъэл эн Гемриил. Гемриил э зен падшогъевоз э ширине суьгъбет дебу. Суьфделе ловгъой Гемриил э ловгъой бике расиребу, гъеебо зен ю хэбер сохд Гемрииле эз хисире жиге.

—Э мерд,—э мерд,—гуфдире жумунд Гемрииле—вэхд фэхьлего кура бирей, вэхиз э фэхьле-базари ведара. Небуге кор нибу туьре себэхъэй!

Гемриил хэбер мибу, чумгъоре мокуну, мивинуь э ён

ю екиш нисди. Гъэгъри—гЮси мибу. Е божэхъ мивегируь э сер зен хуьшде, мугую:

—Эй вече дербесде, хунехэребуьн гъуьзи! Туь мере эйчуь хэбер сохди? Эхи мен уьч кепикинен падшогъуьн хьомумине, мен уьч кепикинен падшогъуьн фейтунине, мен уьч кепикинен падшогъуьн тэхди—бэхдине; мен уьч кепикинен падшогъуьн хуреги, мен уьч кепикинен падшогъуьн филон—фесдериниде... духдер филон—фестер, мере э лап хушлуье жигей кеф хэбер сохди. Негъишди зен падшогъе е рач, беле испогъи, е хуб гъэл гируьм, вече мердимазар—дие!

ОВОСУНЕГЪОЙ МАЛЛА НАСРАДТИН

Гъунши малла Насрадтине е руз хэр герек бисдо эз више эри хъуьзуьм овурде. Диромо гъунши э ки малла Насрадтин, мугу:

— Жон малла, хэртуьре е сэгІэт мэхьэл ди, бурам эз више е борле хъуьзуьм биёрум.

Малла мугу эз гъунши:

— Э жунтуь гъунши, хэрме э хуне недери, небуге мидорум.

Гъе у туьтем э говду хэр гІэриние мизенуь. Гъунши мугую:

— О, э малла, туь гуфдири хэр э хуне неде, хэр э говду дерики?

Малла Насрадтин гЮси мибу, мугую:

— Туь чуь аннамазе одомини гъунши. Туь э ме, э и сипре руш, э и маллаетиме бовор нисе сохде, э и гІэриней хэр бовор сохде?

* * *

Малла Насрадтин е килэхъ восдоребу э хьэшд аббаси. Э куче ведироморенки жэгІмет визор юре миберд. ЖэгІмет „худо мебуру“ амбар, маллаш ки, одиненчов. Эз келей эни шегьер гирде те чуьклею ведерафде, дирегор малларе поюндени, килэхъ юре эз сер ю вегирдени, хуб иловлей

килэхъэ фегъм сохдени, пезде гуфдирени: „амбаракбу!
„шор душош!“, „э ченд бири,“ „эз же восдорей?“. Э гьечиревоз согъ руз малла э беди—гьовой мирафд.

Эхир малла эз дес жэгмет визор омо, мугу:

— Зен!

Мугу:

— Гьой!

Мугу:

— Гьой нисди, хьэрой. Ме эдее э хуне дегешденуым муърде. Туь ведара э куче, шивен сох, гуки, малла эз нокуми офдори муърде. Хэлгъ шегьер гьеме э хьэет кура бисдо омоки, ди́ро э гушлейме гу, мере гофи.

Зен малла ведарафд э шивеневоз э куче. Хэбер малла муърдеи лов бисдо э гьемей шегьер. Жэгмет гьеме кура бисдо э хьэет малла. Зен малла ди́ромом э хьи́жле, гуфди э гуш эн малла, жэгмет шегьер гьеме кура бири гуфдире.

Егилейге малла Насрадтин килэхъ э сер вери медиров мипою э пушой жэгмет. Жэгмет гьеме мэхьтел мумуну. Малла мугую:

— Ой гьозорет! Ме немуърдебируым, энжэгъ гушгьойме кар биребу эз дес ишму. Ишму мере динж нисе гьишдембирит. Гуш венит, и килэхьме бири э хьэшд аббаси, восдорем эз ту́кун Мешди Келболои. Амбаракбу сохдегор гье инжо сохугу. Де мере э кучегьо инжимиш сохде, визор ме́рит—гьо!

* * *

Малла Насрадтин э сер ерх э луынг шендеки, пойю суьрт мурав, миофдону мидарав э гьэд ерх, мугую:

— Бобо вой, биёбур бисдорум, кидан мере дирегориш бириге?

Гье эз гьэд ерх е келе хьэрой мегируь, мугую:

— Ой гьевелине девргьойме, ги́рошде вэхдгьойме, э булдуьревоз борж берде рузгьойме! Чув сохум, ги́рошд гьэлемете жогьилигьойме, гьуьлелее огьил бисдорум!

Малла гьэ́йбе—гьэ́йб медиров эз ерх, туьр—туьр сохде

бел чухой хуышдере, миденишуь э иловлей хуыште, мивинуь екиш нисди, мугую:

— Эгъ, одоми хъисоби хуышдере э ён хуыште биё буру. Гъевелиш, гъе э у жогъилигъош е гуыгъ небируым ме—о!

* * *

Малларе воисд э кул хэр венуышуь. Вешенд хуышдере э уьктемиревоз э сер хэр, гъеебо эз сер хэр э у сериге э келлей сер офдо раси.

Малла мугую:

— Огъ, биёбур бисдорум чум руз э и келе куче, э пушой эн хэлгъ.

Гене хуышдере дуьл доре, гуфди:

— Гъэйб не биёбури эни кор чуьи, гъечинигеш э хори небуьруым ме?

* * *

Шев э гуфере гиризд гъэил. Зен хэбер сохд малларе, мугу:
— Хуьрд бисдоки и гъулгъойме эз гъэиле жумунде. И дедей муьрде соил эн ме гъисдигъоре хуно эн туыш гъисди эхи. Екем туыш жумун дие!

Малла мугу:

— Туь духдер негъогъ гъоси эри чуй бире? Нисе воисде туьре, бэхшейтуьре жумун, бэхшейме мунугу гъечу.

* * *

Е гиле хэр малла Насрадтин вир мибу. Малла согъ руз те вомунде мигердуь хэре ниофу. Малла гъоси мибу, эз хуыште медарав, мугую:

— Э жун мере офиригъо худо, э жун хъэлоле ношумой эн рэхъметлуье бебей ме, ме, у бедгъэсуьле хэрмере офдумге, медеберуым э базар э е аббаси мифурухум. Эз сер ме и болоре рэгъд мисохум.

Малла гешд гене е гъэдер, офд хэр хуышдере. Омо бисдо руз базариш. Малла эри хуыште гуфди:

— Ме э сер гъэгър, э сер глов—гъэтош шовгъо сохдем

гүфдире, биё и сад монети жейроне хэрмере, ведеберуым
э гымет е вечей хэлгъ фурухум?

Малла гене фикир сохд эри хуыште, мугу:

— Нэгл, ме маллае одоминуым, шовглойме батул бире
гэмел ниёв.

Малла Насрадтин вегуьрд е дуразе расере, бесд э сер
эн хэр, э и серигей эн расе бесд назуре. Хэр не назуре
дешенд э пушо, берд э базар.

Муышдеригъо кура бисдо, пуьрсиренуьт эз малла гымет
эн хэре. Малла жогъоб дорени:

— Гымет хэрме е аббасини, оммо ме хэре назусуьз
нисе фурухденуым. Гымет эн назу сад монет кемте нисди.
Ки муышдериниге куьнд биёвгу.

* * *

Гьунши мидиров эз малла Насрадтин расе михогьу.
Малла мугую:

— Туь мунош, гьунши, расе э дес дери, э сер расе
гендуым вокоширем эри хуышг сохде.

Гьунши мугую:

— Э сер расеш бегем гендуым вокоширени?

Малла мугую:

— Доре невоисденге, жон гьунши, э сер расеш мокошу дие.

* * *

Малла Насрадтине е оmore расире духдер бу. Малла
миденишуь мивинуь сие мосдиле духделегьой гьуншиш
эдее хосде оmore, и ала — гуьзлуь жейроне духдер ю
мунди рафде не хосде. Малла фикир мисоху эри хуыште,
мугую:

— Э иш е фенд дери.

Руз базар марав малла э базар, мивинуь е мерд эдее
е гов фурухде, эдее гүфдире:

— И гов ме амбар хубе гови. Э сал ю е бала доре.
Гьич гьуьсуьр нисе мунде. Сер ебо дуьшире е бедире шир
доре. Не э ю гьилигьиш недери.

— Имугьойле дануьсдуьм хэлгъ чуйтам мол ишуре э кес фурухдеге,—мугую малла.

Малла миёв э хуне, гье у шев эз хуней гIэсуьллуье, вегирлуье одомигьо эри духдер энун илчи мидиров.

Малла мугую эз илчигьо:

— Гуш венит, те игърол-модор сохде ебо хосиетгъой эн духдер мере э ишму гуюм. Духдер ме амбар хубе духдери. Э сал ю ебалаш зендени. Гъич гъуьсуьр нисе мунде. Шириш дорени. Дира-гъилигъиш не дери э духдерме. Гъисмет гъисдиге э рэхъ мурайм.

Илчигьо амбар мэхьтел мумунут э гофгъой малла, мугуют:

— Гьечу буге бэхшлемиш сох малла, эри ишмуре инжимиш сохдеи. Кук иму той эн ужире бедгIэсуьле, хьёёсуьзе духдер ишму нисди.

Гуфдире и гофгъоре илчигьо медаравт эз хуней малла Насратдин. Малла мугую:

— Гьеме мол хуьшдере тэгIриф муьдуь, деш ширин, гъиметлуь мибу. Ме тэгIриф доренге деш хуьрд-хок бирени мунде.

* * *

Малла Насратдин рафд э е куьнде шегьер гереки-чихуне эри восдоре. Э базар лутигьо дуьздируьт гьейбегъой малларе. Малла гIоси-диври бисдо омо э мечит, верафд э сер мембер, гуфди эз жэгIмет:

— Ой жэгIмет! Имбуруз комини гъурумеогъиге, дуьздире э базар гьейбегъой холинчеимере. Дуьзд-дургуй шегьер ишмуре ишму миданит. Ме хосденуьм эз ишму офит гьейбегъой мере, расунит э ме. Небуге меш дануьсдей мере мисохум.

Малла гуфди и гофгъоре, ведарафд эз мечит. Гьелебулей эн малла э жэгIмет сэхд кори сохд. Э жэгIмет офдогудме-гуд. Екигьо мугу:

— Кидан чуй усоле кор мисохуге у?

Екигьойге мугу:

— У амбардане маллаи, эз худо лово хосде — сeнгъ — тегерг неёру э сер богъгьо, мэхьсуьлгьойму?

Кимигьойге э хуьшде демунде, гуфдируйт:

— Чуь сохденини малла?

Эхирки жэгмет гээрор сохд е тозе гьейбей холинчеи эри восдоре доре малларе. Восдорут дорут.

У э хуьшде домундебуьруйтгьо одомигьо оморут э ки малла, гуфдируйт:

— Э малла, туь, гуфдири эхи, эгенер гьейбегьоймере офде э ме нерасундитге меш дануьсдеймере мисохум. Генеш, чуь мисохди туь гьейбегьой туьре ни расундге э туь?

Малла мугую:

— Чуь мисохдум? Мибурурум у э хуне деригьо песини куьгьне полхол мере гьейбе мисохд.

МУЛЛА НЕ „ЗИРНОВЧИ“.

Е руз э хунен е мерд омо нэгъэре—зирновчи. Гъуногъ бошлемиш бу нэгъэре—зирнов эй зере, кура буь омо жамаат. Нэгъэре—зирновчигьоре хэйли пул буь. Эз себагьи зирновчигьо согъул гуфдире бе эз сагъаб хуне, рафденуьт. Зен хунен э мерд гуфди:

— Е мере гьерзо тин, е туь зирновчи бош. Те туь зирновчи небоши ме э туь непоисденуьм!

Мерд гуфди:

— Э зенме, ме ченем зирновчи бошум, ме зирнов зерегьич нетанусденуьм эхи?

Зен гуфди:

— Гьечу бугегьерзо тин мере, ме э зирновчи рафденуьм. Мерд вегуьфде е нун, офдо э рагъ бей рафде. Рафд э хуней е зирновчи гъуногъ. Гуфди эз зирновчи.

— Салам алайкуьм гъуногъ!

Сахьиб хунен гуфдики:

— Алейкуьм салам!

Мерд гуфди:

— Туь не тануьсдени ме э ёнтуь э е гьуллагъ оморем
Мере гьуллагъ мере битирмиш мисохи?

Зирновчи гуфди:

— Бош уьсде!

Мерд гуфди:

— Мере зирнов зере хуте сохи.

Зирновчи вегуьфде зирнове до э дес мерд. Мерд пуф
зе, екем сес дуromo. Зирновчи гуфди:

— Балам, туь беусдои, поисде лазим нисди, Туь зир-
нов зере мидасдени.

Э себагьи зирновчи до мерде е зирновиш, е нэгъэреш,
энгесд э рагъ. Рагъе бе оmore офд е язулмиш кугъоз.
Омо вегуьфде нэгъэроиш, зирновиш э ён зен, гуфди:

— Огъ зен, ме лап хосе зирнов зере усдоюм. Те бей
вехдмениш недасдем хосе зирнов зеремере.

Зен гуфди:

— Гъеле е гьово бизен эйме!

Мерд гуфди:

— Гъейсаат зен ме бейтуь зирнов зере немдануьм.

— Эйчуь мерд?

Мерд гуфди:

— Эвел мере нэгъэрейме нисди, икинжиш, э арси раф-
денуьм.

Зен хэбер вегуьфд:

— Эже мирафдени э арси?

— Бе Рукел Паше-беге кук юре, э арсию!

Мерд вегуьфде нэгъэрейш зирновиш дуремо э буру.
Раьд омо эзи е кечел. Мерд гуьфди эз кечел:

— Биё э меревоз э юлдаши.

Кечел гуфди:

— Картуь чуьни?

Мерд гуфди:

— Карме уни, э меревоз нэгъэре бей зере бее!

Кечел гуфди:

— Ме нэгъэре зере нетануьсденуьм эхи?

— Туь нэгъэре зере недасдере вороно, мениш зирнов зере недасденуьм,—гуьфди мерд.

Мухтесер игьо еки „нэгъэречи“, еки „зирновчи“ бире э рагь офдорут. Омо игьо э гъирогъ е дигь расиренуьт. Буруш шонгум бу. „Зирновчи“ э „нэгъэречиревоз“ меселагъат сохд ки, иму э дигь деширени нисдим.

Кечел гуфди:

— Бейчуь „усдо“?

— Барануки, иму эз и дигь деширенге, кура бире жамаат мией э киму. Оморе угьо мугуютки: „зирнов бизен“! Е ме зирнов зере недануьсденуьм, е туь нэгъэре зере недануьсдени. Унжо иму зирнов незере вэхд, имуре мукуфут. Хосяки иму э дигь недешире эзи суьмерду хисим.

Игьо имишев э суьмерду, шев ниме бире, дер суьмерду воби омо. Э суьмерду сузундут лампа, веренгесдуьт холинче, ногъоруьт дуьтоболиш, е синче ош, э сер юш е керг. Нишд игьо. Зирновчи дири е гуьзел ариси не мудлай дигь. Мулла нишд э ен зен, гуфди:

— Зен, туь беме эже ошугъ биребири?

Зен гуфди:

— Э арси кук Гъэзенфер-бег, туь аса чапунде, ме унже э туь ошугъ бирем.

Мулла унжо хэндисд. Мулла вегифде е шохэ веши, бошлемиш бу эй чапунде. Зен рафде э мулла саринмиш бу. Зен гуфди:

— Жон мулла, туь беже, беме ошугъ бирей?

Ме э туь ошугъ бирем бе арси кук Паше-бег, бе вежесдеки туь. У уинтуь бе пушой чуммени. Ме хосдуьмки туь гьузуьм межесди.

Мулла зе финтигъче, зен дуromo бей вежесде. „Зирновчи“ э „нэгъэрачи“ гуфди:

— Сес эн зирновиш эн нэгээреш, гьеебо диругу!

Сес эн зирновиш, сес эн нэгээреш дуроморе, мулла безеневоз вирихд. Попох эн мулла парисд мунд. Омо „зирновчи“ э „нэгээречиревоз“ ошиш, кергиш бэхш сохдуът, хурдут. Дуь то назбалиш, синчеиш нэгээречире до. Холинчеш, лампеш зирновчи вегуьфд.

Себагь буь буьруь, Вегуьфде попох эн муллара „зирновчи“ не „нэгээречи“ рафд э деру эн дигь, хэбер вегуьфд:

— Овчер хунен мулла комини?

Нушу дорут, гуфдурут:

— Унией, у балхунлуье хунегьо эн муллаи.

Рафдуът, „зирновчи“ дири, мулла э болхун нуьшди.

Гуфди:

— Ой мулла, пулмуне тин, серин мунде иму рафденим.

Мулла гуфди:

— Балам, чуй пул?

— Ченем чуй пул? Э биёртуь диromo ми. Пес имишев эйтуь те себагь зирнов зерем.

Мулла гуфди:

— Беже зерей эйме зирново туь?

— Бесуьмердуь. Туь негуьфдирики попохмере дор. Эз сабагьи бие пултуьре веги?

Мулла бе фикир рафд, гуфди:

— Балам, чендгьэдери пултуь?

„Зирновчи“ гуфди:

— Лелей мулла, иму ошгоре арсире э сад монет мизереним, паникие арсире э дуь сади зиро ние зереним.

Мулла гуфди:

— Балам, гьечи сад монет эз мениш вегирит бурайт.

— НэҀI мулла, —гуфди зирновчи,

— Угьул, 150—монет вегирит эз ме!

— НэҀI, нетин эгер ме рафде шуькеет сохденуьм э ковхо.

Чорей. нибу мулларе дуьсад монет пул до „зирновчире“

„Зирновчи“ гуфди:

— Гу бежэи хунегьой хонумиш—арисиш?

Мулла гуфди:

— Хунегьой хонум эйчуь туьре?

— Униш гереки э иму жигьиз туьнуь,—гуфди „зирновчи“.

Мулла гуфди:

— Жон угьул, э хонумевоз кар ишму мебошгу.

Мулла дубореден пул до э себ хонум. „Зирновчи“ ве-гуьфд пулгьоре омо э ки зен ю, сад монет э кечел до. Эзу бэгьдо беен зен ю, гьуьрмети бу и „зирновчие“ мерде.

ХОВ ЭН СЕ ОВЧИ

Се овчи э ов ведироморебуьруьт. Нун энигьо варасдебу, э ов энигьош гьичиш неофдоребу. Игьош лап гисне буьруьт. Томом иловле чул-пелесеи. Э куьндигьой дигь-етэ-гьиш нисди, нун восдонут, хурут, дуьл ишуре гуьруьт. Амбар гешдуьт игьо, мивинуьт е чубон э сер дуь сенгь венори е гьэжгьу, эдее чуьиге душунде. Салам мидуьт чубоне, „алайкуьм“ мосдонут. Мугуют:

— Чубон бирор, иму гьерсееки гиснеим, туь имуре хорундиге эритуь келе сугьоби.

Чубон мугу:

— Гиснере суьрой сохде гьелбет сугьобе кори. Оммо э гьэжгьуйме деригьо гьеме се-чор картушкеи. Ишмуш се одоминит. Гьерсееки хурдитге екиш эз ишму суьрой нибу. Биьйт, ме эришму е хубе меслэхьэт нуьм. Имугьой шеви, вэхд хисиреш эдее бире. Дегердит хисит гьерсееки, Гьерки эз ишму хубе, рача хов ди, у хурдени картушке-гьоре. У семе суьрой бу.

Овчигьо рази бисдоруьт. Дегешдуьт эй хисире. Чубониш дегешд э ки энигьо. Себэхь бисдо, овчигьо хэбер бисдоруьт. Хэбер бисдо чубониш. Чубон мугу:

— Гуит гьери, ки чуь хов дириге!

Е овчи мугу:

— Ме шову э хов Шейх Ал-Ислам биребууруым. Томом чор киномере ведебуррабууруйт маллагьо, ахунгьо, гьозигьо, сеидгьо. Мере э дервозей эн султаниш келе хьюьрмет бу. Томом жэгмет э гофме белли бу. Ини хов ме.

Чубон мугу:

— Ховтуь эз расдиш хубе хови. Гьери ебо виним хов хьэрмэхьигешму чуйтаминиге.

Овчиге мугу:

— Ме шову э хов шогь Иран бируым. Э расдилойме везир, э чепилойме векил нуьшдебу. Томом хэлгь гьеме эдембу э ме сер зере. Мере воисдегоре э дор гьишдембууруым кешире, мере воисдегоре мирэхэс гьишдембууруым сохде. Гьэлечейме е керпич суьрх, е керпич жовогьил бу. Тэштме томом эз бриллиант бу. Тожме эз гьош, даш, ягьут, изуьмруьд, алмаз бу. Ини ховме.

Чубон мугу:

— Ховтуь эз хов эн хьэрмэхьтуь хубтеи, гьери виним хьэрмэхьигешму чуйжире хов дириге.

Сеимуьн овчи мугу:

— Дузи, ме игьоре шову э хов диребууруым. Еки энигьо Шейх-Ал-Ислам биребу, екиге шогь Иран. Ме э у песогьо-пушогьо мундебууруым рафде. Меш эриме вегуьрде веровурд сохдумки, еки энигьо Шейх-Ал-Ислами, екиге Шогьи, гьелбет игьо дие оmore и дуь-се картушкере ни-хурут, ош-бузбоше гьишде. Унегуьре ме вэхуьшдуьм хурд э гьэжгью деригьо картушкегьоре.

БЕДИ ПИЁНИСКЕИ

Падшогь мугу эз векил-везир хуьшде:

— Эз пиёнискеи чуй ведироморе?

Векил не везир гуфдируьт:

Ние дануьсденим!

Падшогь мугу:

— 40 руз ишмуре муьгьлет, данит. Эгенер недануьс-
дитде герден ишмуре мизенуьм, енебуге э дор дуллу ми-
сохум.

Векил не везир теторики рэхь ишуре дирируьт, офдо-
руьт э вилеетгьой гIуьлом, сура эри дануьсде. Амбаре ви-
леетгьоре гешдуьт, пуьрсируьт эз данандегьо, келе пул-
гьо хэржи сохлуьт, гене недануьсдуьт. Фегьм сохдуьт,
вэгIдо кем мунди. Эгенер имугьой невогошдуьтге вэгIдо
эз 40 руз мигирору, диеттеш дуьгьэде мибу тэхсир ишу.
Сер дорут эри вогошде. Оморут расируьт э е келе ше-
гьер. Э гьирогь эни келе шегьер е келе гьэлече бу, эз
ён гьэлечеш чой гирошдембу. Э пенжерей эн гьэлече е
раче духдер, хуб геймиш-гейдуьрмиш, инчэгьуьзгьо э
иловлей ю нуьшдебу. Мивинуь дуь гIэтлуь эдее оморе,
гIэсбгьошу хубе юргьэ, парталгьошу бугьолуь, геймиш
биреишуре гьэдер нисди, оммо сер ишу дуллуну, шэхс
ишу хуьрд, гIэсбгьоре евош-евош эдете гьей сохденуьт.

Духдер ди угьоре, амбар мэхьтел мунд, мугу: „э и кор
энигьо е кор дери“. Инчэгьуьзгьоре фуьрсо.

— Бурайт, поит э лэгIэй куьрпи, угьо э куьрпи оморе
расиренки, гуит: „бикейму ишмуре текелиф сохди, ишму
биёйт имишев гьуногь фурайт!“

Оммо векил не везир шегьергьоре гьемере гешденки,
сура эз пиёнискеи чуй ведиромрениге недануьсденки, эз
лэгIэшу гоф овурдебуьруьт э хуней екиш нун не буррани.
Векил не везир э ён куьрпи оморе расиренки, инчэгьуьзгьо
текелиф сохдуьт угьоре эз нуминей бике. Векил не везир
э езугьиревоз, э нерме зугьуневоз гуфдируьт:

— Бурайт гуит э бикешму, амбар согь боши, имуре
дуьл нисди э гьуногьлугьи эри фураморе.

Инчэгьуьзгьо жогьоб дорут:

— Бике э иму сэхд гьэдэгьэ зери, неовурде мегьилит
гуфдире.

Бикеш денишири эз пенжере, везир не векилиш дени-

шири э пенжере. Бике э ейлугъэвоз дес жумунд, егъни, минетмере буш мевогордунит. Хосденуым биейт гуфдире. Везир не векил гуфдируйт э еки: „гъелбет дуъл ю нехогъуьге, огол низенуь, мирайм, оммо чи нихурим“.

Везир не векил оморот э гъэлече, инчэгъуьзгъо гуьрдуьт жилов эн гъэсбгъоре, вебердуьт гъуногъгъоре э звер э ки духдер. Гъэсбгъош динж сохле омо. Дироморе сэгъэт салам дорут бикере, салам гъобул сохдуьт. Суьфре вераюнде омо.

Духдер гуфди:

— Вегирит лелегъойме, нун-хурег ишмуре хурит!

Везир э дерд-фикиревоз гуфди:

— Бике, амбар согъбоши, иму дердимендие одомигъоим, эз бугъоз иму чи нирав. Екиге иму шовгъолуьним э хуней эн екиш нун нибуррим гуфдире, минеттуьре э хори негъишдим, унегуьре дироморим.

Духдер жугъоб до, мугу:

— Э лелегъойме, огол зеремун ме ишмуре эз у товней, ме дире руй—буьнуьш ишмуре дануьсдем дердимендие одомигъоит гуфдире. Гуит дерд ишмуре, меш дануьм чуьиге.

Везир мугу:

— Э дуъл падшогъ е гоф омори, эри дануьсде эз пиёнискеи чуь ведиромореге. 40 руз муьгълет дори имуре-20 руз негешде шегъергъо-вилеетгъоре негъишдейм, недире данандегъо-эгъуьлмендгъоре негъишдейм непуьрсире, екиш сур эн и коре э иму мэгълуьм несохди. Э дерд иму расирегор нисди. Имугъой дануьсденим, ки падшогъ имуре микуьшуьгъоре, эз уним иму сергерде хуьрд, жун недерире хуно. Жон бике гъэйб месох имуре нунтуьре эри небурраи.

Духдер мугу:

— Гъисмет эз уьлуьм хилос бирейшмуни имбуруз э чумме ирасд омореи. Вегирит чишмуре хурит лелегъойме. Ме

ишмуре имид доренуым, э нум бебейме, э шир дедейме шовго сохденуым, ки ишмуре ме эз и гезиро хилос мисохум. Хурит чишмуре.

Векил не везир дениширенуыт э гофгьой бике, чи хурденуыт. Имишев динжи вегирдуыт инжо, себэхьмунде вэхуышдуыт, нумаз ишуре гьилмиш сохдуыт. Суьфре дешенде омо. Бике гуфди:

— Хурит чишмуре э динжиревоз, ме ихдилот шоробе гоф мисохум эришму.

Векил не везир чи хурде бэгьдо, бике гуфди:

— Гушвенит векил не везир падшогы. Ме духдер эн е севдегеруым. Иму эз бебе-деде е хэгьер не е бирор мундебирим. Бебе-дедейму иму глэйиллегыо гьисди муьрдебу. Бирорме унгьэдер хьэменд бу, эз духдергьой хунеш хьэменд бу. Хьуьрметмере амбар хосдембу, амбар дуде кук бу. Е чое эри венорей хуышде глэйбе-глэйб мигуфди, э хэгьер, эриме чой вени гуфдире. Ичку гуфдиренигыо чи эслогы э лэглэ нисе зерембу. Е шев омо э хуне пиён, ве ди буки э десдей пиёнискегыо ирасд оморебу гуфдире. Гуьрд мере, шиши э сер хьэлов, мугу:

— Туь биё э кешейме дегерди!

Минет сохдум, гуфдурум:

— Эй бирор, ме хэгьертуьнуым, хэгьер э бироревоз и коре нисоху!

Гируьсдуым, нолусдум. Ме амбар минет сохдум у кем шиновусд, венгесд мере э сер хьэлов. Себэхьмунде вэхуышд эз хов, сере гьуз гуьрде эвелинегыой хуышдере хуно, назукле-назукле гуфди:

— Жон хэгьер, эриме глов биёр, дес-руймере шурум.

Меш мугум:

— Эй бирор, шову ме энтуь зен бируым, имбуруз хэгьер бисдорум?!

Эз мэ мугу:

— Чуьи, чуй гуфдири?

Чаруьсдуьм гуфдируьм:

— И сифетгьоймере шову туь пара-пара сохдей. Е сэглэт вепичируьм э туьревоз, э туь невероморум...

Гьелуьсди мугу:

— Вой, эз ме и кор!

Вэхуьшд гье у сэглэт, гьилинже вегуьрд эз гьиче, дерафдэ гьомбор. Эз пенж минутиге бэгьдо эз песой ю дерафденуьм э гьомбор, диренуьм шуьгьэм хуьшдере венори э сер буз гьилинж, дерафди эз шуьгьэм ю, эз кемер ю ведироморе. Ёс юре хундум, гьовре сохдум гье унжо. Эз е ченд мегьиге бэгьдо диренуьм шуьгьэмме гьуьндуьр бири. Дануьсдуьмки глэил мундем. Мугум: „имугьой эриме чуй хуби, ме чуйтам сохум? Ме дие эз дер_э буру нивадарам“ Момуш огол незеруьм э сер зендеиме, гье э серзендеи муьруьм бурам гуфдире, не сурмеш э кес мэглуйьм небу. Оморум момусуьз зендуьм, глэжелме нераси, немуьрдуьм. Кук бисдо мере. Омо глэил 3-4 сала бисдо, хуб поегерд бисдо. Ме фикир сохдум эри ме: „и глэил теимугьой поегерд небу, э хуне дебу, кес ние дануьсдембу, имугьой и э буру медарав, биёбур мибошум, Хубики ире куьшуьм э чой дешенуьм“. Вегуьрдуьм сэгьоте, зеруьм эз келлей сер глэил, дешендуьм э чой. Дуьлме олхогьин бисдоки, ведарафдуьм э куче. Сур пэхьни бисдо.

Гиросд 16-17 сал. Е вэхдиге инчэгьуьзгьойме чаруьсд, гуфди эз ме:

— Е тозе хэбер дуьм туьре бике, э шегьер иму е тозе туку вокурде омори, гьерчуй туьре воисд э и глуйьлом вери. Гьем хуб, гьем ужуз.

Мугум эз инчэгьуьзгьойме:

— Дебесдит фейтуне бурайм, е кем эз у тозе молгьо восдоним.

Гуш венит эй лелегьойме, шиновит эз шороб оморигьо

гъозиере э серме. Рафдуым расируым унжо, фураморум эз
фейтун, дарафдуым э туку. Дирежуым е молгьо инжо де-
чире омори, теимугъой веди небиригъо молгьо. Сэхьиб
тукуш е жогъиле, раче куки. Сэхьиб тукуре дире сэгIэт
вогосируым э ю эз дуьли. Эри е гоф амбар сохдеи э ире-
воз герегие чигъош восдорум герегсуьзе чигъош. Дес юре
гуурде, согъбоши гуфдируым, вогошдум э хуне.

Кей руз шохъонгум мибуге, кей шев себэхъ мибуге
дуьлме эдее пара бире. Гьечи э муьгъбет офдорем.

Себэхъимуьн не персебэхъимуьниш рафдуым э ки кук.
Чорейме небисдо, гуфдурум э и тегъеревоз кор нигирору.
Е когъоз нуьвуьсдуьм дорум э инчэгъуьзгъо э сер кук:
„имбуруз э нун пишней туь э ме гъуногъ“, Когъозе бер-
дуьт, хушеймере вараюндум. Э нун пишней кук омо. Кук
э хуне дироморе сэгIэт гъэл дешендуьм э герден ю, гуф-
дируым:

— Эй кук, туьре туку, алишвериш эричуьни, биё мере
мегър сох эритуь, и богъгъо-богъчегъо, молгьо-девлетгъо,
гъэлечегъо гъеме энтуьни.

Кук рази бисдо. Е дуь-се мегъ вэхд гирошд. Е руз
сере вено э сер занеме, дегешд эри хисире. Эз ме
мугу:

— Сермере етте сов, чум ме э хов верав!

Эдеме сер куке совусде, э дес ме е чухури омо. Е
чуйкле боромой хиёр мидору э и чухури сер эни. Пуьр-
сируым:

— Эй шуьверме, и чухури э сертуь веригъо эз деде
омори, небуге э сертуь гъозие омори?

Мугу:

— НэгI зен, эз деде оморем нисди. Ме 3-4 сале гIэл
гъисди, хунегъойму э гъиругъ чой бу. Дедейму мере хуб
гъуллугъ сохдембу. Е руз, эй чуйкориге гъе ебирден
дедейму есэгъот гушкуре вегирд зе эз серме, дешенд ме-
ре э чой. Пов берд мере э бенд есиёв илишмиш сохд.

Есиёвчи ведиромо, мере гъужогъ зе вегуърд веберд ,э ху-
ней хуьшде, лербегъоймере хос сохд. Ишуре ферзенд небу,
мере э кукиети вегуърд эришу. Угъо муърденге мол-муьлк
эн угъо мунд эриме, фурухде гъемере, оморем туку норем,
туьре хосде.

Эй векил-везир, бирден гуфдируьм:

-- Эллегъ хэлефме, туь кук меники!

— Чуьтам, туь чуь гуфдире?

Ихдилот сохдум эри ю гъозие-гъэдере. И гофе шини-
ренге иш гъилинж хуьшдере вегирде, дарафд э гъомбор.
Эз пенж минутиге бэгъдо меш дарафдуьм э песой ю, ми-
винуьм гъемин иш бебешуре хуно куьшди хуьшдере. Иреш
гъовре сохдум.

Имугъой вэхизит лелегъойме, биёйт э меревоз э гъом-
бор, гъоврегъошуре бурмунум э ишму.

Э гъомбор дироморенге, духдер бурмунд:

— И гъовре гъем эн бирормени, гъем эн шуьверме,
униге гъем эн шуьвермени, гъем эн кук ме, гъемиге би-
рорзерейме. Бурайт гуит э падшогъ эз пиёнискеи ижире
кор ведиромре.

ТЭХСИРСУЬЗИ ЭН ЗЕНГЪО

Шогъ Аббас хуькм сохдебу, ки э шегъер хуьшде се-
шев хэлгъ товуш месухунугу. Хуькм доре бэгъдо Шогъ
Аббас э девруьши геймиш бире, суьфдеи шев ведиромо-
рени э шегъер эри дануьсде э гушгуьрдениге хэлгъ хуькм
юре, небуге нэгл.

Шогъ Аббас гешдени гъеме кучегъоре товуш нисе оф-
де. Э гъирогъ шегъер оморе ведироморенки, е чуькле то-
вуш веди бирени. Шогъ Аббас фикир сохдени эри
хуьшде:

— Ки биё бу и хуькммере э гуш негируь?

Шогъ Аббас куьнд биреш терсирени, тэхьно бу. Куьнд

миёв эз хуне мивинуь е утогъи. Евош-евош эз пенжере куьнд мибу, мивинуь е пийсуз эдее сухде, нуьшдет е кук не е духдер э ён еки. Ингъэдер игъо рач гьисдуьт, дуь эз еки эдете тов доренуьт. Шогъ Аббас гуш менуь мивинуь, кук эдее гуфдире эз духдер:

„Э духдерГэмле,“ духдер эдее гуфдире: „экукГэмле“. Э пушой энигъо гьисди гъэйси-хуьлмов, шогъбалуд-фундугъ, эдете хурде. Шогъ Аббас фикир сохдени эри хуьшде ки, ме э игъо имишев гоф нисохум. Вогошдени э хуне. Гъечи Шогъ Аббас дуьшев оморени рафдени. Э сеимуьн шевиш Шогъ Аббас омо поисд э ён пенжере, эри дануьсде эхир кор энигъо эже ведарафдениниге. У фикир сохдени эри хуьшде, дерав э ки энигъо, гую гуфдире, эричуь сухунденит гуфдире товуше, бегем ишму хуьькм Шогъ Аббасе не шинирейт. Те Шогъ Аббас и коре сохдени, мивуьнуь духдер вэхуьшд эз хъэлов. Дие эз пенжере дес невегуьрд. Духдер гъэтоше хуно вокурд парталгъой хуьшдере, ведарафд э буру. Шогъ Аббас гиросд эз ён пенжере э далде. Мивинуь духдер венуьшд э гъэсб, э рэхь офдо. Падшогъ миденишуь мивинуь е гъэсбигеш бесдеи. Мекенуь гъэсбе, менуьшуь э кул ю, гъей мисоху э песой духдер. Падшогъ песово мичаруь, миденишуь мивинуь эз шегьер 10 верс дур бирет. Эхириш духдер миёв мипою э биней е келе дохьор. Муфурав эз гъэсб, мибесдуь гъэсбе э е дор, мидарав э е мугъоре. Шогъ Аббас миёв мирасуь э духдер, мивинуь гъэсб духдер бесдеи. Мибесдуь гъэсб хуьшдереш э е жиге, мидиров мипою э ён эн мугъоре, далдалемиш мибу. Падшогъ миденишуь мивинуь 40 донелути нуьшдет инжо, эдете кеф сохденуьт. Келей эни лутигъо мугу:

— Э духдер, е э ки эмиугълитуь бура, енебуге э киму биё!

И гофе шинире мунде духдер гъоси бире, гоф несохде ведироморени эз мугъоре, венуьшдени э гъэсб хуьшде, во-

гошдени. Шогъ Аббасиш вогошдени, венуьшдени э гӀэсб, гьей сохдени э песой эн духдер. Духдер миёв мирасуь э хуне, мокуну дере, мидарав э ки эмиугъли. Шогъ Аббас гене мигирору эри томоше сохде э лой пенжере. Мивинуь духдер дарафде сэгӀэт ведешенд гъилинже, сер эн эмиугъли хуьшдере бурри, дено э е туморе, ведиромо эз хуне, венуьшд э гӀэсб, гьей сохд. Шогъ Аббасиш менуьшуь э гӀэсб, миёфдону э рэхь эз песой духдер. Мурав гене мирасуь э у мугъоре, муфурав эз гӀэсб. Э ки чуьл луги дироморе сэгӀэт мишенуь туморере э хори, мугую:

— Иш эришму сер кукгӀэмлейме!

Чуьл луги мэхьтел мумунут. Келей лугиго мугую:

— Э духдер, бегем иму эз туь гуфдиребирим сер эн кукгӀэмлейтуьре бура бур биёр?

Нифри мисохут духдере э усоле жирегъоревоз, пиш мисохут эз кишу. Шогъ Аббасиш эдее дире. Духдер сер герде хуьрд медиров, могъбул, пешму менуьшуь э гӀэсб, евош-евош гьей мисоху. Шогъ Аббасиш миёв э хуней хуьшде.

Себэхьимуьн мэхизуь Шогъ-Аббас, огол мизенуь жоллодгьой хуьшдере, мугую:

— Мурайт э филон жиге, э филон хуне, мидарайт мигердит хунере, духдере дуьсдогъ мисохит миёрит. Э хуне чуь дириритге миёйт мигуит эриме.

Се доне жоллод муравт э хуней духдер, мивинуьт духдер нуьшди сер герде хуьрд. Жоллодгьой падшогъе диремунде рангию зерд мубу. Гьевел мигердуьт жоллодгьой хунере гьичиш ниёфут, пезде эз е куьнж миёфут е сербурра жендек. Духдере э пушо мидешенуьт миберуьт э ки падшогъ. Падшогъ э зал нуьшдехуь э векилгьой-везиргьой ве сонгьой хуьшдеревош. Шогъ-Аббас сер гуьрдени духдере эй силис сохде, мугу:

— Расде гу, дургуре гуфдириге туьре э дор асмиш мисохум. Туь нешиновусдебири бегем ме сохдехуьруьмгьой

хуькме, ки се руз се шев товуш дегесунде гІэмел ниёв гуфдире? Хэлгъ биё э торики нуьшуь?

Духдер поисди, эз ю гоф ние ведироморе.

— Хуб, товуш сухундей-сухундей, сер эн у кукгІэмле, э китуь бугьоре эричуь буррири?

Падшогъ миденишуь мивинуь эз духдер гоф нисе ведироморе, хуькм сохд духдере эри берде дуллу сохде.

Духдере дуллу сохдуьт. Падшогъ огол зе жоллодгьо не везиргьой хуьшдере, гуфди:

— Ме эдее э 40 рузи э ов рафденуьм, те ме вогошдени эгенер е доне зенон хэйлогьире зинде гьишдитге гьемешмуре э гьэноре дуллу мисохум. Зенгьоре гьемере куьшит.

Шогъ Аббас рафдени э ов. И хэбере шиновусдени везир эн бебей Шогъ Аббас, огол зерени жоллодгьо, везиргьой падшогье, гуфдирени:

— Е доне муй эз сер зенгьо кем мебугу. Падшогъ омоки ме жогьоби энуре муьдуьм.

Жоллодгьо, везиргьо э гуш гуьрде везире и гезироре эз сер эн зенгьо мегуьруьт.

40 руз гирошде бэгьдо падшогъ мивегорду эз ов. Э гьырогъ шегьер оморе расиренки мивинуь е десде зенгьо э кул ишу сову вери эдете эри глов рафде мэгІни хундехунде. Шогъ Аббас глоси бире, гуфдирени:

— Песк, хуькм мере э жиге неовурдет!

Оморени э хуней хуьшде, огол зере овурдени везиргьо жоллодгьоре, хэбер вегуьрдени:

— И чуь кори, эхи ишму хуькм мере бегьем несохдейт?

Жоллодгьо жугьоб доренуьт:

— Огьойму падшогъ согъ гердо, везир эн бебешму огол зе имуре гуфдики, эз сер зенгьо е муй кем мебугу. Падшогъ омоки жугьобияуре ме муьдуьм.

— Дарайт гъечубуге хъэрой зенит везире!

Пире везир вегуьрдени десдечуй хуьшдере, дироморени э ки падшогь, гирошде нуьшдени э ён ю. Сер гуьрдени везир эри ихдилот сохде.

— Гуш дор падшогь! Э шегьер бешешму э шев ю е пегьливу кем- бирембу. Себэхьмунде вэхуьшдембирим шиновусдембирим, ки филон пегьливу нисд. Э гъечиревоз ченд пегьливугьо нисд бисдо. Е шев нуьшдебирим э хуне, дениширенуьм диренуьм дер эн гьопуймуре куфде еки хъэрой вегуьрд, зенме гуфди: „Э мерд эже ведарафде? Туь ние дануьсде бегем э шевнию эз шегьер эдее е пегьливу кем бире? Воку парталгьойтуьре, бесд гуьз-ухойтуьре, венуьш э гьэсб, ведара виниш киниге. Белкем туьреш эй пуч сохде оморембу“. Гуш дор падшогь. Э гоф кифлетме гуш веноре, вокурдум парталгьоймере, бесдуьм гуьз-ухоймере, венуьшдуьм э гьэсб, ведироморум э пушой ю. Миденишуьм мивинуьм э пушой гьопу поисди е гьэсроил э келлей гьэсб, епинжи э кул ю. Гьетте ме ведироморе, куьнд омо э киме, десе зе э кемере, гуфди эз ме. „офорим! офорим биё э песойме“. Ю э пушо, ме э песогьей сохдим. Фикир сохдум: и мере э же берде эхи? Эхирки оморим расирим э е мерге више, эз ме мугу: „фура эз гьэсб!“ Ме эз гьэсб фураморенки, жилов гьэсб хуьшдере гуьрде куьнд бисдо эз ме, мугу: „ме туьре эри жилов гьэсбмере гуьрде овордем“. Гуш вени падшогь. Эз ме мугу: „ме эдее э и мугьоре дарафденуьм. Эз ме сегиле хъэрой ведиромоге, данки ме согьуьм. Дуь гиле хъэрой ведироморе, сеимуьн гиле не ведиромоге веги гьэсбмере, нентуьре бура“.

Духдер дарафд э мугьоре. Бэгьдовой хэйли вэгьдойге е хъэрой ведироморени эз мугьоре. Куьнд рафденуьм эз мугьоре мивинуьм сес гьилинж эдее оморе. Шиновусденуьм е хъэроигеш ведиромо. Сеимуьн хъэрой дир ведиромо. Воисд мере венуьшуьм э гьэсб песово вогордум

мивинуым ведиромо э хьэроевоз е мегьитэ гъужогъ вери, поисд э пушойме, десгъоюш гъеме хун. Норени мегьите э хори. Хэбер вегуърденуым кини эхи и энтуь? Жугьоб дореники, и энме одохлуймени. Вокоширенуым сифет мегьите, диренуым куки. Себэхьиш торик товушини. Диренуым килэхъэ вегуърд эз сер хуьшде. Меки медан и духдери. Мугум: „веги мегьите, бурайм“. Духдер жугьоб доки, нэги, мегьите инжиге депучуним, песеде бурайм. Эз ме мугу: „туь дениш э глэсб, ме бурам мегьите э у гъирогъ депучунум биём“. Бердени мегьите эри депучунде, сес гирисдей духдер дерафдени э гушме. Бэгъдовой хэйли вэгдойге диренуым сес нисди, духдер юш веди нисди. Бесденуым э дор глэсбгьоре, рафденуым э гъирогъ, диренуым духдер вогъунди хэнжеле э шуьгъэм хуьшде, хэнжел буру ведиромори эз кемер ю. Мивинуым эсер гъовре е когъоз вери. Вегуърденуым когъозе хунденуым. Духдер нуьвуйсди э когъоз: „дуьшменгьойтуьре куьшдем. Эз туь бэгъдо гуьлом хьэруым гердо эрime“. Духдере гъовре сохдум инжо э ён одохлуй ю, венуьшдуым э глэсб, оморум э хуне.

ИХДИЛОТ ЭН СЕ ЛУТИ

Шогъ Аббас глэдотию бу, шев шегьере мигешд. Е шев мивинуь э гъирогъ шегьер, э биней догъ глэтош венорет нуьшдет се одоми, гьич гоф ние сохденуьт. Шогъ Аббас угьоре диренге поисд. Мугу чуй одоминиге игьо дануым. Меслэхъэт эни се одоми и бисдо:

—Чуй мибу и се одоми нуьшдейм инжо, дуь екире неданим кинимге?

Еки энигьо мугу:

—Расдекиш хуби, э ён еки нуьшде бэгъдо, екире даним. Гьевел ебо ме гуьм эришму, песеде гьер мердэ нубот хуьшде ишмуш мугуит.

—Ме,—мугую суьфден,—е лутинуым. Е мегь рэхъ де-

ри эз ме зигьисденуымгъо шегьер те шегьер Шогъ Аббас. Шинирем Шогъ Аббас гьер гелене юх димези, мешки е косибе лутинуым, не э хурдейме не э вокурдейме нисе расиренуым. Оморем э шегьер Шогъ Аббас, воисдени мере себэхъ взхьизуым бурам э ки Шогъ-Аббас, гуюмки, пад-шогъ согъ гердо, овозейтуьре шинире оморем э китуь. Хосденуым эз туь мере е дес хэлг'эт миди, е хубе г'эсб э рэх-дирихобюревоз не 100 туьме пулиш, э шонтуь пад-шогъ хурум гердуым. Ме ижире одоминуым,—гуфдире, хуьш-дере верасунд э одомигъо.

Шогъ Аббасиш игьоре эз далде эдее дире, эдее шиновусде.

—Имугьой, дуьимуьн хьэрмэхъ, нубот э туьни, туь гу!

Сер гуьрд дуьимуьн хьэрмэхъ, мугу:

—Е хьовир иму хуьшдере мэг'луым сохд, гуфди. Меш гьемчун е косибе лутинуым. Меш гьечу шинирем э товун Шогъ Аббас. Гуфдируьмки ме эриме, ме е косибе-фэгьире одоминуым, вэхдзен хосдеймеш бири. Эй зен хосде мере пул нисди. Шогъ угъли Шогъ Аббасе э пердей неспет е 14-15 сале духдер дери, мурам иф'доден мибошум э пад-шогъ, мугуюм ки, шинирем туь метлеб оморегоре веровундени, оморем э шонтуь. Ди духдертуйре э зени, беруьм эриме. Доге мидуь, недоге могордум мурам рэхьмере. Эри эни кор дуьмегьине рэхъэ оморем.

Сеимуьн хэндуьсд, мугу:

—Эй бирору, ишму еки е мегьине, еки дуь мегьине рэхъэ оморейт, эри пул, эри г'эсб, эри мол не эри духдер. Имугьой гуьм эришму ме эричуь оморемге. Меш ишмуре хуно е косибе лутинуым. Ме оморем семегьине рэхъэ э Шогъ угъли Шогъ Аббас эрч гуфдире: не туьш мемунош, не зиръеттуьш мемуно. Гьержибетертуьреш гьечи сохом. Эз туь доре мере чуь бире, доге мере мозолме бие дуь.

Шогъ угъли Шогъ Аббас ихдилотгьой эн гьер сей эни-

гьоре шинире рафд э хуне. Гье имишев фуърсо жоллодгьоре э гъирогъ шегьер э биней догъ. Буйругъ доки у се одомире э филон жиге дуьсдогъ сохит, вегирит биёрит, дешенит э гъеземет.

Жоллодгьо рафдуът, дуьсдогъ сохде овурдуът угьоре. Себэхъ бисдоки Шогъ Аббас э гъирмизи геймиш бисдо, нуьшд э тэхд, гьеме жэгмете огол зе, мугу:

—Имбуруз энме суд довгоини, хун биё тигъи бу игъере.

Дор гъурмиш сохде омо. Приказ до Шогъ Аббас шовуне дуьсдогъгьоре ведировуну гуфдире. Дуьсдогъгьо ведировунде омо. Падшогъ мугу:

— Эй дуьсдогъгьо! И доре дирейт? и дор э негьогъи зере неомори. Ки дуз небисдоге эри уре дуллу сохде дезере омори. Ме шову хов дирем. Ховме дуз бисдо амбар хуб, дуз небисдоге вой-гъэжели эришму. Дузире мугуит. Ишмуре имугъой эдеме силис сохде. Ишму нечинит? Эз же оморенит? Ебойгеш эдее гуфдиренуьм. Ме хов дирем. Э ховме дуз медиройт-хилосит, небуге герден ишмуре зеренинуьм. Имугъой гьевели дуьсдогъ биёвгу.

Дироморемунде гьевели дуьсдогъ ебо дураз бисдо э пушой падшогъ, гуфди метлеб омореи хуьшдере эри гъэсб, эри партал, эри 100 туьме пул, э шонтуй падшогъ хурум кеф сохум гуфдире.—Оморем эри эни метлеб,—мугу дуьсдогъ,— имугъой войге куьш, войге бигьил.

Падшогъ мугу:

—Ховме дузи.

Приказ сохд, веровундени метлеб энуре. Мугу:

—Имугъой дуьимуьн дуьсдогъ биёвгу.

Дуьимуьн дуьсдогъиш суьфдеире хуно дураз бисдо э пушой падшогъ, уш гуфди метлеб омореи хуьшдере э товун духдер.

Падшогъ огол зе ведировунд духдер хуьшдере, мугу:

— Гъисметтуй ини хэлефме, бура,—мугу, гене —ховме дузи.

Хьэрой вегирд:

— Сеимуьн дуьсдогъ биёвгу!

Сеимуьн дуьсдогъ диromo э уьктемировоз, сере тик гуьрде, чепи десе э гъэбуьргъэ веноре, не э падшогъ серзе, не салам до падшогъе, омо тим-тик поисд э пушой падшогъ.

Падшогъ мугу:

— Эй сеимуьн дуьсдогъ, и гъэноре эри шефд кешире омо-ри. Расде мугуи—хилоси, небуге ме туьре э гъэноре ду-лу сохденинуьм.

Сеимуьн дуьсдогъ мугу:

— Эй падшогъ! Овозейтуьре меш хуб шинирем. Ме е косиб, е фэхьленуьн бирисуьнуьм. Ю падшогъ бу, кук эн Шогъ, эн малла, юре пул доренге восдорени „эй валлагъ“, эз ю хосденге гуфдирени— „тубой истофруллагъ“. Туь кук эзуни биренге, нумтуь падшогъ. Не туьш мемунош, не зирь-ёттуьш мемуно. Гьержибетер туьреш гъечи сохом. Доге мере мозолме биё дуь, эз туь доре мере чуй биренини!

Падшогъ мугу:

— Эз мозолтуь хосдениге бура хогъ. Ховме дузи.

Офдорут гьер мерд э рэхъ хуьшде. Паздегъ руз рэхъ рафденге сэхьиб глэсб, сэхьиб духдер, падшогъе нифри сохдебугъо лути ирасд оморут э рэхъ. Глэтлуь эз у товне пес мундебу, у э гьер дигъ мидарафд, деврон суьрмиш мисохд э шон Шогъ Аббас. Игъо э више расируьтки, э гъэд эн више шохьонгум торики гуьрве гирд угьоре. Сэхьиб глэсб епинжире дегуьрд э сер глэсб, э глэсб хиники расире немурьуь гуфдире. Сэхьиб духдериш руи парталгъой хуьшдере векеде дегуьрд э сер эн духдер, юш нуьшд э ён духдер. Сэхьиб глэсбиш нуьшди э ён глэсб хуьшде. Бирэхьнее лути се мегьине рэхъэ омorigъо мивинуь юреш хиники эдее зэхьмет доре. Гешд э гъэд эни више, офд е дор, миглеу гъонгъуш, дарафд э у гъонгъуше жигей дор, пэхьни бисдо. Эз кулок, эз хиники де хэбер небисдо ире, хиси хуб.

Себэхь очмиш бисдо. Верф дуй гез зиёд нуьшди э хори. Не глэсб, не сэхьиб глэсб, не духдер, не сэхьиб духдер екиш веди нисди. Ведиромо и лути эз гъонгъуши дор, иловлере гешд, мивинуь е кем жиге эз гъэд эни верфгъо пенжерере хуно ведини. Мивинуь духдер нуьшдигъо жигеи, эз нефес ю хъэл бири верф. Духдер согъ мунди. Духдере э пой мэхьизуну, парталгъойюре туьр туьр мисоху. Э дор ведоре э офдои мипоюну. Овлете мурав миденишуь мивинуь сер глэсб ведини. Глэсбеш мэхизуну э пой, хилос мисоху. Мердгъо веди нисдуьт. Рузиш хубе гермини. Хэйли вэхд мипоют, верф хъэл мибу, мегъитгъо веди мибу. Мегъитгъоре мидопучуну гъовре мисоху. Косибе лути мугую эз духдер Шогъ Аббас:

— И глэсб бешешму, и туь. Венуьшунум туьре, бура э хуней бешешму.

Духдер мугую:

— Ой кук, бешешму эрме глэруьси несохдеки, жигъиз недореки, эз гъулме гуьрди мере дори, ме э руй энубе бешешгордум. Мере бер эритуь э зени!

Косибе лути мугу:

— Нэгл, туь вогорд э хуней бешештуь. Ме эз бэхдме хосденуьм.

Духдер мугу:

— Эгер бэхдиге, ме бэхдтуьнуьм. Войге мере куьш, войге бигъил, гъэрез мере э руй бешешму мифуьрс.

Косибе лути жугъоб до:

— Де туь ингъэде сэхд поисдей, ме туьре ужире мибруьм, ме бирор, туь хэгьер, э нум зени нэгл.

Духдер амбар минет сохд, мугу:

— Мере мегър сох, веги эритуь.

Косибе лути мугу:

— Те у ме дениширемгъо бэхдме бешешме небу, те бешешму оморе э хунейме туьре э минетевоз э ме недуй, те у руз туь хэгьер, ме бирор.

Игъо офдорут э рэхъ, расируйт э е шегьер. Рафдуьт э кервонсуре, поисдуьт инжо эришу эй хисире е жиге гуьрдуьт. Себэхъ бисдо. Кук ведиромо э фэхълебазари. Мивинуь э базар фэхълегъо амбари, оммо екиш ишуре э кор гуьрдегор нисди. И вэхъди е келе севдегер эдембу веро-море э базар. И севдегере диремунде э фэхълегъо гуд-ме-гуд офдо. „Эллегъ, фэхъле куьш омо“ гуфдире еки-еки сер дорут эй вирихде. Косибе лути пуьрси эз фэхълегъо:

— Эйчуь вирихденит?

Фэхълегъо жогъоб дорут:

— У севдегер фэхълекуьши.

Косибе лути мугу:

— Де чуь биё сохим, иму фэхълеим. Чорейму чуьни биё бурайм,

Фэхълегъо гуфдируьт:

— Эй хом, недан! У кире э кор гуьрдениге у руз, де, шохъонгум веди нисе бире.

Косибе лути мугу:

— Ишмуш вирихдитге ме мурам.

Хузеин омо, мивинуь эз е фэхъле бэгъэй э базар екиш немунди, мугу:

— Э фэхъле, э кор оморени?

Косибе лути жогъоб до:

— Эри!

Хузеин пуьрси:

— Э ченд оморе?

Лутиш пуьрси:

— Чуьи кортуь?

Хузеин мугу:

— Е хэр муьдуьм э туь, э хэревоз тевер-расей юреш муьдуьм. Унией, э у гъирогъ шегьер вишеи, мурай хъуьзуьм миёри, бор ю е аббаси муьдуьм туьре. Гъисди више гъэсуьл ю дури, оммо куьнд веди бире.

Косибе лути фикир сохд эри хуьшде:

— Те имугьой ме тэхьно буьруьм, имугьой мере хэгьериш гьисди. Кирой кервонсуререш биё дуьм. Чорейме нисди биё бурам.

Косибелути хэре мегуьруь мирасуь э више. Эз гьирогьгой више бор мисоху хэре миёру. Хузеин мивинуь мерде, эз више согь омори, амбар мэхьтел мумуну, чуьнки э у више рафдегор, хэр мегошд, ю одоми нэгл. Хузеин э жигей е аббаси дуь; аббаси мидуь лутире. Оморени лути э ки духдер Шогь Аббас, гуфдирени:

— Жон хэгьер, кор иму амбар хуб гирошди.

У ихдилот сохдени имбурузине гьозие-гьэдере эри энугь. Себэхьимуьниш лути рафдени э хэревоз э више, шохьонгум вогошдени э пуре бор хуьзуьмевоз, хузеин дорени уре чор аббаси. Персебэхьимуьн дорени хьэшд аббаси. Гьер руз уре хузеин дуьвойне гьимет муьзд мидо.

Е руз косибелути фикир сохд:

— Ме теимугьой овордемгьо хуьзуьмгьо эзу гьирогьбижогь бу, и дес мидарам э дору эз у гьереке хуьзуьмгьо (гелин уьфуьрмез) кура мисохум миберуьм. Хузеин мере деш зиёдте пул мидуь.

Дарафд э дорун више, эзу хуьзуьмгьой шэглэм-эгъэжи бор сохд хэре. Сер бореш венорегу, эдембу хэре гьей сохде, гьелуьсди еки гьул юре гуьрд, мугу:

— Эй кук эже рафде? Эз туь эз деде бирейгьо руз ме инжо гьэреулум. Оморегьоре пуч сохдем. Де э десме офдорей, ме туьре хьэрзо нисохум. Биё э сер молтуь сэхьиб пой!

Кук е хьэргой вегуьрде, мугу:

— Эже кешире берде туь мере! Беге туь гьэзроили? Хэр э зир бор дери. Рохьоди мере, беруьм хэре э хузеин тапшуьрмиш сохум, пул фэхьлеимере восдонум!

Нешинохэ мерд мугу:

— Хэре мибери э келлей сер хузеин мизени. Туь эз деде бире сэглэт инжо суьрх хоне бири э зир хори. Ме

иглэре гъэреулум. Чендгъэде инсонгъоре пуч сохдем э сере-
ботитуь. Туь кей мийгъ гуфдире чумме э рэхьтуь дебирп,
э гужевоз офдорей э десме, ме туьре рохьо нисохум. Хэр
э сэхьибевоз э жегъендем бошгу!

Кеши лутире берд деберд э миглей келе више, мивини
е гьомбори э зир хори, е келе килитиш вери э сер ю. Не-
шинохэ мерд гуфди эз луги:

— Ги очор эни килитеш, ме де хилос бисдорум!

Нешинох рафд. Луги вокурд килите, дарафд э гьом-
бор. Чув гуьом, чув тэгриф дуьм. Э гуфдиреревоз тэги-
риф доре варасдени нисди. Е гьомбор инжиге дери, гьуьн-
дуьри, дурази ве фирегьюре гъэдер нисди. Чув хэзине-
гьо э и гьуьлом гьисдиге гьеме иглэре дери. Кук мугу:

— Охойш, охойш бэхдме, мозолме! Эхириш офдум
туьре.

Е дуь пенже эзи жовогьилетгьо вечи декуьрд э куьф
хуьшде. Ведиромо, дере килит зе, хэре э пушо дешенде.
омо раси э ки хузеин. Луги юш э сер офдоки, э и више
одоми рафде недануьсдигьо эз мозол ю бири.

Хузеин имбурузиш ведешенд уре, дуьвойне гьимет пул
до. Луги мугу.

— Э хузеин-огьо, туь гьер руз мере ингъэде пул до-
ре эрчуь фуьрсоре?

Хузеин мугу:

— Э хотур хуьзуьм. Кес эзунжо хуьзуьм овурде нисе
дануьсде.

Луги мугу:

— У вишере э пулмеревоз эриме восдо. Те туь согь
гьисдигьо хуьзуьмтуьре мирасунум э туь.

Хузеин мугу:

— Туьре у више эричуьни? У више сэхьибсуьзи, секо-
нелуьни. Уре, „гиден гелмез“ „гьурху-меше“ гуфдиренуьт.
Эри энуги више кини э туь гоф гуфдирегор.

Луги мугу:

— Ме гьечу нисе хосденуым. Зинде бугьо инсоне юребиё мескен бу. Гьушгьо-хьэйвугьореш лулей ю бирени. Меш дануымки мереш гьисди гуфдире е бине. Пул эзме, тие гоф эз туь. Гофме-гофи, хьуьзуьмтуьре гьемишелугь миёрум.

Вэхуьшд рафд и тожир э хуней падшогь, салам допадшогье, алейкуьм восдо. Падшогь пуьрси:

— Гьуллугьтуь тожир?

— Падшогь согь гердо,—мугу тожир,—гьуллугьме ини „гьурху мешере“ фурух восдонум.

Падшогь чек зе хэндуьсд, мугу:

— Эй тожир, ме гьечу дануьсдебуьруьм туь эрие хубе гьуллугь оморей. Гьечу дануьсдебуьруьм е догь суьрхи эз ме севэгьэт михогьи. Туь и хэйрсуьзе „гьурху мешере“ эри восдоре оморей?

—НэгI падшогь,—мугу севдегер,—эриме нисди, гофгьой мере э руьхшенди меведебер. У жигере эй филонкес эдее восдоренуьм. У гьер руз эриме эз унжо хьуьзуьм овурде.

Падшогь мугу:

— Гьовоини више!

Тожир мугу:

— НэгI падшогь, уре воисдени э бугьой пул восдону.

До куьпче. Раси э лути. Лути восдо глэсбгьо-гIэребегьо сер гуьрд вишере эй венжире. Гуьрд е ченд гьозор одомире усдогьо, инжинергьо э сер ишу. Чоррэхьу вокурд эз и више. Э миглей эн у вокурд е гьуьндуьре гьэлече, нуьвуьсде вено е вывеска: „эз куче гироругьо э и хуне недировгьо немерди, дироморе нун юреш небуругьо уш немерди“

Лути е ченд гьозор гьул-гьэревош восдо, азад сохд угьоре эз гьули-гьэревоши, эвленмиш сохд угьоре, е шегьер дузетмиш сохд игIэре. Лути духдер эн Шогь Аббасе эй хуьшде э хэгьери вегуьрденге, эз хуней бебешу овурдебугьо парталгьоре векендебу эз тен энуге парталгьойге вокурдебу.

Эз у руз эйло, кейки се луги омореху э ки Шогь Аббас, гирошдебу хьофд сал. Шогь Аббас ведироморени э чуыл делугьгой хуышдеревоз эз падшогьгьо хьофд саличе хэрже эри восдоре. Шогь Аббас омо расд омо э у жигей „гьурху меше“, миденуышуь мивинуь э жигей више шегьергьо бири. Миёв э гьэлече мирасуь, э сер дер эн гьэлече веригьо вывескере мухуну. Шогь Аббас мугую эри хуышде: „и нифри э меш расирени“.

Кук не духдер диремунде оморей Шогь Аббасе, кук духдере пэхьни сохд э хунейге. Шогь Аббас э ён гьопу расики хэбер вефуьрсо э звер, ки эдее гьуногьгьо дироморе. Дироморут. Е зурбое суьфре эри энигьо инжо вараюнде омо. Гьобгьо, буьшбогьгьо гьеме суьрхи, жовогьили. Шогь Аббас миденишуь мивинуь эз ю нисе вероморенигьо гьинор эз рэгиет ю веромори. Э сер суьфре дес некеши. Луги мугу:

— Ой омореху гьуногьгьо, чигьо эдее хиник бире, вегирит хурит!

Шогь Аббас мугу:

— Ме нидануьм хурде эз и нунтуь, туь и гьиноре э ме мэглуьм несохдиге.

Луги мугу:

— Беге энтуь зур-зур хоней? Кини туь э хунейме оморей гьечи буйругь сохдени. Воисдениге вэхиз ведара!

— Огь,— мугу Шогь Аббас,— ме эз нунтуь нэхурдумге ме немерд хьисоб биренуьмки. Туь биё гуи,—хьуькм до Шогь Аббас.

— Кини беге туь гьечи?—гуфдй луги хуышдере э нешинохи веноре.

Шогь Аббас гье у сэглэт векенд руи гьобой хуышдере Луги вэхуышд сер зе, мугу:

— Огьойме падшогь, Шогь Аббас, бэхшлемиш сох, ме ишмуре негьогь зэхьмет дорум. Чуьнки туь и прказе дорей, ме эритуь мугуюм, оммо эз туь е гоф хэбер мегуьруьм

туь расдире гуфдириге меш мугуюм. Э филон сал, э филон мегь, э филон руз, э филон сэгIэт эз туь чуй гирош-диге эрме гуфдириге меш мугуюм.

Шогь Аббас мешенуь дефдере, мугую:

— У руз, у сэгIэт э киме се одоми оморебу. Екире гIэсб, пул, партал дорум, екигере духдерме дорум, екиге нифри сохд мере э рэхь офдо, гуфдики доге мере мозолме биё дуй, эз туь доре мере чуй биренини.

Лути мугу:

— У туьре нифри сохдебугьо менуьм.

Духдере э парталгьой бебешуревоз огол мизенуь медировуну. Шогь Аббас мишиноху духдер хуьшдере. Лути медировуну гIэсбеш эз гьомбор, мугую:

— Ги и гIэсбтуь, иш духдертуь. Теимугьой хэгьер-бироре хуно зигьисдейм эеки:

Шогь Аббас мугу:

— Дие эз туь зиёдите мере домор нибу, духдер мере веги эритуь.

ОВОСУНЕЙ РУСТАМ—ЗОЛ

I бэхш

Рустам дерс вегуьрд сенигIэт бебешуре, эн Золе—пегьливонире, мугу:

— Ме имугьой хундем верасдем, вокунум парталмере, венуьшуьм э гIэсбме, черх зенуьм иловлей гIуьломе, вуьнуьм чуй хэбериге эз дуйньёгь.

Геймиш бисдо э гьэргьи-пулат, бесд ерэгь-седэгь хуьшдере, гIэсбе, егьер-егьерлемиш, гьэшов-гьэшовлемиш сохд, гурундире но уьнгуьлире гуьтермиш сохд. Э гIэсб хуьшде венуьшде Рустам ниет сохд ки, те чор киной гIуьломе негердуьм, ме нивогордум гуфдире. Э зир Рустам дебугьо гIэсбиш ужире гIэсб бу, гIэсбгьойге э хьофд руз буррамбугьо мемзуьле у э е руз буррамбу. Уре гьечи э

сер глѣсб диренге жигер эн пегъливугъойге ярамиш бирембу.

Офдо Рустам э рэхъ. Гежени геже димеди, гуьндуьзи, гуьндуьз димеди, бош естугъэ вермеди, гуьз юхуе вермеди, дерде гирифдор улди, чох вилеетлери гезди, бохди дуньёнуьн шарине, бохуб гуьрди ики мемлекет гьолубтуьр.

Глѣсб Рустам хьофд руз рэхъ кеши, оммо дирногъ глѣсб э хори нараси, эз сер мегъитгьо рафд. Э хори сер-сереки мегъитгьо дечиреи. Амбар мэхътел мунд Рустам. Раси э е шегьер, мивинуь гьопугъой эн дервозегъой шегьер рохьои. Диромо э шегьер, мивинуь шегьер амбар зурбое шегьери, э е мегъ—дуь мегъ э гешдеревоз верасде нибу. Е руз те пишней гьей сохд глѣсбе раси э миглей шегьер мивинуь э минжи шегьер, иловлейю мар-мар даш гуьрде, чор киной ю э гуьл-гъуьзуьргуьл ве рихьон буетмиш е зурбое чор-хъэвуьз билогъи. Глов ю те унгъедер тов-тов, руьгъ-руьгъ дорени, чум одомире лилов берде, хурденге э жун одоми руьгъэре хуно вогосире, шекуьл инсон эз гузгире хуно ве ди бире. Мэхъэл нумаз бу. Фурамо Рустам эз глѣсб, дес-пой хуьшдере шушд, нумаз хуьшдере гьилмиш сохд. Гене хуб дениши фем сохд иловлей шегьере, гъэд шегьере, кучегъой шегьере, те кишдибенд гиёв веромори. Оммо э хоригъой Шуьм ве Руьмиш э и гуьзели хунегъо, э и бэхдевери гъэлегъо вокурде неомори. Тукугъо гьечу хъэрзои, мол пури, э гъэд ишу, э сер гъэфесгъо е энгуьшд туз нуьшди, э хунегъо, кучегъо, тукугъо инсон недери. Хъэйвонетгъо, жейронгъо, говкуьигъо эдете савзе хурденуьт гешде э гъэд шегьер. Амбар э фикир, э хъёл домунд Рустам, мугу:

— И чуй гъозие—гъэдери, и чуй муьглуьжуьзи ме диренуьм. Хэлгъ, Зол бебейму эз ме нигуюми, туь пегъливон, кук чуймени бебе биреки, ужире вилеете вини, э сур ю нераси?

Рустам егъере эз кул глѣсб вегирдебу, глѣсбе эри хурде рохъо дорѣбу и фикир омоки э дуъл ю, вѣхуъшд гъе-ебо, глѣсбе егъер вѣно, венуъшд э глѣсб, гѣшд гъѣриш шегъере. Не е доне инсон офд е кор-сур дануъ, не е дер —гъопу офд килит вери. Хѣйли зеверо верафде, миденуъ-шуъ мивинуъ э зеверсер шегъер е гъѣле вѣди бисдо. Глѣсбе гъѣй мисоху мерав э зеверсер шегъер, э догъ, мивинуъ е зурбое, гъуъндуъре гъѣлечеи, э пушой эни гъѣлече инсон ченд е мужине вѣди бире, оммо э гъопуй гъѣлече е килит вери, келеиуре гъѣдер нисди. Рустам поюнд глѣсб хуъшдере, фурамо эз глѣсб, гѣшд песо-пушой гъѣлечере не е доне одоми офд, не е рѣхъ, е жилгъѣ, не глѣрелугъ офд э гъѣриш гъѣлече эри дѣрафде. Воромо гъѣгър, эн Рустам, мугу:

— Эз ме нигуюми Зол бебейму ки, ме туъре дошдем келе сохдем, нум туъре Рустам кук Зол гуфдиренуът, гъе эз суъфдеи руз вѣдарафдеи э ов, куълбош вогошдеи?

Оммо Рустам ужире дерс вегирдебу, э гъѣд эну дерс-гъой эну хъофд киньѣт дебу. У э гъевели киньѣте э хундеки гъувот эн е догъ дироморембу э у, э дуъимуън киньѣте э хундеки, гъувот дуъ догъ дироморембу, гъѣчи э у гъувот эн хъофд догъ дироморембу. Хунд суъфдеи киньѣте, гъувот эн е догъ диromo э ю, мугу:

— Эй фелег, мере эз нисд жиге гъисд сохдейгъо, ме эри етим-бичоре кумекуъм, эри хунриз дуъшменуъм, туъ гъувот дешѣ э гъулме и килите сов сохум, дарам э дору, э сур эни кор расуъм!

Дѣс шенд э сер килит, дартмиш сохдгъо килите, гъер тикей ю э е дере лов-тов бисдо, дервозегъой гъѣлече бирден вокурде омо, раси э дивор. Мивинуъ ченд тебѣгъѣи гъуъндуъре раче хунегъо дѣри. Э минжи хъѣт е раче чорхъѣвуъз билогъ дѣри. Оммо э расдилой хъѣт не э чѣпилой хъѣт э сожингъоревоз ух дѣчире омори, бузгъой эн гъеме ухгъо хунины. Бѣсд. глѣсбе э хъѣт, ю верафд э

гъэлече, мивинуь гъэриш утогъгьо лос, эдее тов-тов доре, вараюндеи, гебегьо-холигьо мэхбере хуно эдете тов доре, шэґмгьо эдее сухде, тути-гъуш э гъэфес суьрхи эдее хунде. Ингъэде гъэд хуне рач, вараюнде гъисди одомире глэйб, сегъм шишире, пой норе хъэйф оmore. Мивинуь, э сер эн стол е сини глош вери, э сер глош е гусбэнд-бирьён вери. Эз глошиш эдее бугъ вероморе. Рузиш шохьонгуми. Е дуь чопологъ эз глош хурд, е тике эз гусбэнд хурд, мугу:

— И глош тозеи, сэхьиб эни ире эри хурде миёв. Меш пэхьни бошум, глэсбмереш пэхьни сохум, винуьм эри и глоше хурде ки вероморениге?

Е лет дервозере гъишд нимелитвокурде, е летигере зе э дивор, глэсбе бесд э песой ёне, нимелит вокурде дер, юш э ки глэсб пэхьни бисдо. Суьфделе гьовой рузгор торик биребу, менг хуьшдере бурмундебу, хори зимилерзе хуно лерзи.

— Огъ,—мугу Рустам,—и оморенигьо гьерки гъисди сэхьиб эни гъэлечеи. Эз тирак дервозе миденишуь мивинуь еки э сер глэсб эдее оmore, шекуьл эни эз шекуьл ю кем нисди, э зир ю деригьо глэсбиш эз глэсб ю кемте нисди. Э жендек ю е ченд ух дери. Глэтлуь оmore э пушой дервозей гъэлече расики, мивинуь килит сов бири дервозей гъэлече вокурде омори. Дес зе э зани хуьшде, гуфди:

— Ох, килитмере хуьрд сохдегориш э дуньёгъ биребей!

— Диромо э кул глэсб э хъэёт, фурамо эз глэсб, ухгьоре ведешенд эз жендек хуьшде, вешенд э сер хэрегьой ухгьо, эз жендек глэсбиш эдембу билогъэ хуно хун тигьи бире эз ухгьо. Суймиш бисдо, дешенд хуьшдере э хъэвуьз, хос-соф бисдо ведиромо. Ведешендени ухгьоре эз жендек глэсбиш, е ченд шод эз глов чорхъэвуьз билогъ мидекуьнуь э сер глэсб, глэсбиш хос мубу. Деберд глэсбе

э жигей ю динж сохд. Веромо э гъэлече. Диромо э у утогъ. Рустамиш ведиромо эз песой дервозе, верафд э гъэлече, поисд э песой дер утогъ. Кук миденишуь мивинуь эз глош юш хурде омори, эз гусбенд юш. Десе зе гене э зани, мугу:

— Эй первордигори гӀэлем, ярам Рустам эз деде бирими?

Рустам гъелуьсди диромо э утогъ, мугу:

— Салам алейкуьм, кук!

Кук мэхьтел мунд, жугьоб до, мугу:

— Алейкуьм салам!

Рустам мугу:

— Гу ебо эриме, туь нечини. И чуй шегьери. И чуй хьол, и чуй гъозие-гъэдери. Туь нум Рустаме эйчуй гуьрдей, Рустам кини?

Кук жугьоб до, мугу:

— Ебо нуьшим эеки нун бурим, хурег хурим, пезде гъозие-гъэдер эни шегьере эритуь ихдилот мисохум.

Рустам мугу:

— НэгӀ, э хурде расире мубу, егиле гъозие-гъэдер эни шегьере дануьсде воисде мере.

Хурег мунд, кук сер гуьрд гъозие-гъэдере эри гуфдире, мугу:

— Гуш вени кук! Ме кук падшогъ эни шегьеруьм. Бе беймуре эз ме бэгъэй е духдериш бу. Духдер эз меш рач бу. Хэлгъ шегьер имуш гьер мерд э песой кор хуьшде бу. Кимигъо богъбони мисохд, кимигъо ранжбери мисохд, кимигъо севдегери, кимигъо тукончии, сенигӀэтиш мисохд. Хуьърмет, девлет шегьер имуре гъэдер небу. Е руз бейму огол зе хьофдод министиргъой хуьшдере, гуфди эз угъо: „эриме е меслэхьэт нит, кукмере э ки комини малла нуьм эри дерс вегуьрде“?. Гьемееки гуфдируьт: „э филон жиге, э хьофдимуьн догъ е гъэлечеи, унжо Шейх

Ислам гуфдире е келе мерд дери, эз гъеме хьохмогъой гӀуьлом у гӀэлими. Эгер кук туь э ки энун дерс вегуьрдге е кук туь мерзуь э дегь кук бире падшогъгъо“.

Бабейму дир несохде э ченд жире бӕхшгъоревоз фуьрсо одомигъой хуьшдере э ки Шейх-Ислам, Шейх-Исламе овурдуьт э ки бабейму. Бабейму гуфдиреники, дерс кук мере ди, ме туьре воисдере хуно рази мисохум. Шейх-Ислам гуфди: „Зигъо падшогъ, теклифи туь эриме эз гъеме пулгъо-молгъо зиѐди. Мере эз туь гъичиш нисе воисде, хосдемун ме ини эз туь, мере ихдиѐр ди беруьм куктуьре э кинме, унжо дерс дуьм, хьофд сал хундеи томом биренге согъ саламат биѐрум дуьм э туь“. Бабейму договор нуьвуьсд э Шейх-Исламевоз, еки э бабейму мунд, екиге э Шейх мунд. И гӀэсбмеш увӕхди дай бу. Дае егъер вено эриме, партал пегъливониш хьозур сохд, э хьуьрмет-гӀуьзетевоз, э гъушу-лешгеревоз имуре э рӕхь декуьрд. Оморим расирим э мескен Шейх-Ислам, сер гуьрдуьм эри хунде. Э хундеи ме зирек буьруьм, хъэвесмеш э хундеи зиѐд бу. Эз бабейму эриме э мегъию е когъозиш оморембу, меш эрию когъоз нуьвуьсдембуьруьм.

Э чоримуьн сал шеш мегъ гирошд, эз бабейму эриме когъоз неомо. Дуьл ме амбар дуьлпесо бисдо. Мугум эз Шейх: „эз бабейму и шеш мегъ когъоз нисди. Руьхсет ди мере бурам э бабейму сер кешуьм!“ Шейх-Ислам эз ме гуфди: „мере э падшогъевоз игъроли, те хьофд сал бегъем небу, мере туьре эри фуьрсоре ихдиѐр нисди“. Шеш мегъигеш гирошд, эз бабейму когъоз неомо. Дуьлме эдее пара бире. Дироморум э ки Шейх, мугум: „Огъо Шейх-Ислам туьш дануьсдени эз бабейму и е сали когъоз нисди, меш инжо эдее пара биренуьм, хосденуьм эз туь мере руьхсет ди, бурам сер кешуьм э хуне. Песде мивогордум. Шейх-Ислам мугу эз ме: „Ой кук падшогъ, мере дерд эз хуне омореитуь негуьрди, ме гофмере дегуш сохде нидануьм. Те туь гӀэлим бире ме туьре рохъо доре

нидануым“. Ме дие тоб недорум, гирисдуым. Шейх-Ислам гирисдеймере диренге, эз ме гуфди: „ведаре э буру, песде диरो!“ Ведарафдуым э буру, е пенж минут гирошде бэгдо дироморум. Шейх-Ислам эз ме гуфди: „нуыш э жигейтуь, имугьой гу винуым, те туь ведарафде дироморе звер дуьньёгь гьолинд бу, небуге зир эн дуьньёгь?“ Ме поисдум думит сохдум, гуфдурум: „эз ведарафдеи те диромореиме е муй зир дуьньёгь гьолинд бири“. Шейх мугу эз ме: „баркаллогы!“ Вэхизунд мере эз нуышде жигейме, вегуьрд э зирме дебугьо ламбалуше, мугу:“ эз бигьме кеширем э зир ламбалуш туь е муй денорем, уреш туь дануьсдей. Дие имугьой хэлефме туь гIэлим бирей, рафде мидани. Оммо э сертуь амбаре гьозие-гьэдергьо миёв, э е довгIош э туь уьлуым нивегосу, туь бесгьун миди. Оммо э дуьньёгь Рустам кук Зол ведироморенини, дуьньёгье гьуьлп дебисдоге, эз гьуьлп дуьньёгь гуьрде чарунденигьо, дусд эн инсонгьо, дуьшмен эн девгьо. Е доне дев э пушой энупоисде нидануь. Эз у бэгъэй туь эз екиш нидомуни. Бура, рэхь туь ник“.

Венуышдуым э гIэсбме, офдорум э рэхь. Немухтесер, оморум расируым э куьнди серхьэд иму. Се руз пой гIэсбме э хори нераси, эз сер мегьитгьо омо. Дироморум э шегьер, винируым шегьер гье э ижире хьоли, чуьтам туь дирейге. Вероморум гьемин э и гьэлечей бебейму, диренуым инсон гуфдиренигьо чи недери. Дебердуым гIэсбе э товле, динж сохдум. Эдембуьруым эз товле ведироморе, е сес эн ноле дерафд э гушме. Ведироморум мивинуым муьгьтер бебейму гьолок-шуьл дураз бири. Пуьрсируым: „и чуь хьоли, и чуь гьозиеи?“ Мивинуым жугьоб доре нисе дануьсде. Гье у сэгIэт веровундум э гьэлече, венорум шулпов, кем-кем декуьрдуым элэгIэй ю, э се руз э зугьу овордум. Пуьрсируым: „И чуь гьозиеи, эжи жэгIмет иму, эжи бебе-дедейму?“ Муьгьтер гирисд, мугу: „Эз чимечим падшогь илчи диromo эри хэгьертуь, духдертуьре э кук

ме ди гуфдире. Падшогъ бебешму гуфдики, иму э чимечим падшогъ духдер доре ниданим. Себэхьимуьн гъушун чимечим падшогъ омо э сер шегьер э'довго. Гъушун чимечим падшогъ гъедерсуьз зурбо бу. Гирошд гъэзоблуье женг э гIэрей гъушун чимечим падшогъ нен гъушун бебешму. Гъушун чимечим падшогъ венжи гъушун бебешмуре, шиши диromo э шегьер. Пул-мол хэлгъэ талан сохдут, эз келе мерд сер гуьрде те севоре гIэил венжиригъоре венжируьт угъонигере, бердуьт э есир. Бебешмуре, дедешмуре томом гъумолет ишмуре къушдуьт, хэгьертурье, бердуьт э есири, эри кук чимечим падшогъ“.

СенигIэт ме имугъой уни, ме гьер руз себэхьмунде рафденуьм э серхъэд чимечим падшогъ, дерафденуьм э женг э гъушун юревоз, ме зеренуьмгъо муьрдени, э ме не э гIэсбме расиренигъо ухгъо домундени э жендек иму, эз довго вегошденге оморенуьм инжо э гъэлече, ведешенденим ухгъоре эз жендек иму, эи гIов хъэвуьз тен мере шушденуьм, эз у гIов э тен гIэсбиш декуьрденуьм, гьер дуьеки хос-соф биреним. И гIов эни хъэвуьз—гIов женети. И хэрегъой ухгъо э и сер не у сер хъэьт дечире гъисдигъо эз жендекме нен гIэсб ме ведироморигъо ухгъои. Ижиреи гъозие-гъедер иму, ижиреи сенигIэтме. Имугъой вегирим чимуре хурим.

„Мисмиллогъ“ сохдуьт хурдуьт. „эрхъэмдуьллогъ“ сохдуьт поисдуьт. Рустам мугу:

— Эй кук падшогъ менуьм Рустам кук Зол, э тилисим Шейх-Ислам ведироморигъо. Имишев хисим, эгер туь мере ихдиёр дориге себэхь ме мурам, фердошев хэгьертурье миёрум.

— Доренуьм, бирор, туьре ихдиёр,—гуфди кук падшогъ.

Имишев хисируьт, себэхьмунде торики-товуши вэхуьшдуьт. Рустам дерафд э товле э ки гIэсб. ГIэсбе гъэшов-гъэшовлемиш сохд, мохбур шол инен молелемиш сохд, егьере вено зир тенги, звер тенги сэхд бесд, геймиш бисдо э гъэргъи пулат, сул эьгъэ дено э зонгу согъ эьгъэ

гуьтермиш сохд, рохьо сохд сер гӀэсбе. ГӀэсб суьфделе э рэхь офдоребу, кук падшогь пенжерере куд.

Рустам мугу:

— Эле, э хьисобевоз пешму бири мере эри их-диёр дореи, хэгьерюре эри оворде. Гуйге ме хэгьерюре согь-саламет оворде нирасунум.

Вогошд Рустам, кук падшогь мугу:

— Рустам бирор! Ме дануьсденуьм туь эдее рафде, хэгьермере овордеш миёри, оммо хэгьермеки туьре нисе шинохе, унегуьре у э туь гьизмиш нибу. Ги и энгуьш-деримере, хэгьер ме э дестуь офдоре мэхьэл, энгуьш-деримере бурмун, гу ки, ме дусд эн бирортуьнуьм, мере бирортуь фуьрсори туьре эри оворде. Ме Рустам кук Золум. Дие бура, рэхьник.

Рустамиш—„согьбоши“ гуьфдире офдо э рэхь. Дуь гьирмож кеши э гӀэсб, раси э серхьэд чимечим падшогь. Э гьирогь шегьер е билогь бу, мивинуь э сер билогь дуь раче духдерлегьои, э дес еки хьофдофой суьрхи дери, э дес екиге совучей суьрхи. Э дес хьофдофой суьрхи дебу-гьо хьофдофоре глов пур сохдебу, дуьимуьн духдер совуре деноребу э билогь. Рустам омо поисд э ён билогь, эз хьофдофо э дес деригьо духдер мугу:

— Э духделе, эз у хьофдофойтуь е кемлей глов ди хурум! Духдерле э текебуриревоз жугьоб до, мугу:

— Хьофдофойме э буз кес верафде гӀэмел ниёв.

Рустам хьуьршлемиш бисдо, шенд десе, гьул духдере гуьрде эз бине ведешенд. Духдер офдо муьрд. Дуьимуьн духдер пур сохдебу совучере эз терс „ги ху—“ гуьфдире до совучере э Рустам.

Совучей суьрхи э дес ю дери, Рустам мугу:

— Гу гьэгьэй, чуй одоминит ишму?

Духдерле мугу:

— Иму инчэгьуьзгьоим эн духдер падшогь-ашар чимечим падшогь э есири овордигьо.

Сову э буз вери Рустам дено энгуьшде э лэглэ, э лэ-
гЛэревоз ведешенд энгуьшдерире эз энгуьшд, дешенд э
гъэд совуче, совучере до э духдер, мугу:

— Бура гу э бикейтуь ижире мерд омо, ижире гъозие
бисдо, эз совучеймеш глов хурд, гуфдики и глове не па-
лунде моху.

Духдерле вегуьрд хьофдофой эн у духдереш, совучей
хуьшдереш офдо э рэхь, раси э бике. Духдер ашар пад-
шогь диремунде инчэгъуьзе мэхьтел мунд, мугу:

— И чуй ранг-руьи, хьэгьергилитуь эжи?

Духдер ихдилот мисоху эри бике гьеме гъозие-гъэде-
ре, мугую:

— Гуфди ки гу э бикейтуь и гловеш непалунде моху.

Духдер зурбое хундегор, келе эгъуьлменд бу. Мугу:

— Э и кор е кор дери.

Деберд совучере э доруни хуне, тешд суьрхире но,
совучере тигьи сохд, мивинуь энгуьшдери бирор ю дери.
Гье у сэглэт духдер мугу эз инчэгъуьз:

— Зубош совучере глов зе, тозе глов биёр. У мерд
унжо мубу. Эз у мерд мугуики, сади пенжогь митро дуз э
лой догь марай, унжо сэхде вишеи. 150 митро бегьем би-
ре сэглэт э туь расд миёв е келе гъоей мармардаш. Глэс-
туьре мибесди э више, мармардаше мегири эз жигей ю.
Э зир энун мармардаш е сибе дери, миёй гъэриш энун си-
бере те э сертуь зенжил расире. Зенжил э сертуь расире
сэглэт, э ме мэглуйм мубу. Ме зенжиле жумундумки-
сэхдги зенжиле, ме туьре мокошум. Бура дир месох, ом-
мо жон хэгьергилиме и суре дил билсуьн дуьдогь билме-
суьн, небу е доне одоми дануьгьо!

Духдер дуборе вогошд э сер билогь, гуфди и гофгьо-
ре э Рустам. Глов пур сохд совучей хуьшдере, вогошд.
Рустам гъей сохд глэсбе, деберд э више, омо мармардаше
вегирд, фурамо. Шeviш омо бисдо. Зенжил жуьмуьсде
сэглэт сер гуьрд духдер эй вокошире. Духдер вокоши Рус-

таме те зверте сер эн Рустам веди бире. Духдер мэхьтел бисдо мунд. Мивинуй и бирор ю нисди, Фикир мисоху: „Эгенер рохьо дорумге гье у сэгIэт чех-чухол мибу, мимуьруь, эгенер рохьо недорумге ёгьиден чихуьб, ёгьмуре дуьшдуьм мибу. Духдер сэхд мэхьтел мумуну. Рустам мивинуй духдер поисди, юре нисе вокошире, мугую:

— Э фикир медемун, дузи, ме бирортуь нисдуьм. Ме э дусдме, э бирортуь э кумеки оморем, э у нишонеи энгуьшдериревоз оморем. Бега э энгуьшдери бирориш туь бовор нисе сохде?

Рустам и гофгьоре гуфдире мунде, дуьл духдер олхогьин бисдо. Вокоши Рустаме. Хуней духдер хэвлети. Нуьшдуьт гьердуьеки. Рустам мугу:

— Э хэгьер дусдме, и чуй гьозиеи э сер туь омори, чуйтами овхьолет туь?

Духдер гьеме гьозие-гьэдер хуьшдере гоф сохд эри Рустам, песде гуфди:

— Гьетте мере э есири овурде Гьедембуьруьт эри кук чимечим падшогь гIэруьс сохде. Ме гуфдурум ки, е сал ме эри бебе-дедей ме ёс негуьрде, ме гIэруьс бире нида нуьм. Бирорме увэхд э хьофдимуьи догь эри хунде бу. Ме фикир сохдум, ки те у вэхди белки бирорме оmore веди-ромо, мере эз есири хилос сохд. Е сал гирошд, диренуьм эз бирорме е хэбер, е кумеки нисди. Э сер эн сал 40 рузигеш муьгьлет хосдум. Имугьой 39 рузи бирорме омори, э игьоревоз э гьовхо дери. Бирор ме эз игьо одоми амбар венжири, оммо дануьсденуьм бирорме согьи гуфдире. Имбуруз 40 руз бегьем бири. Бирорме имбуруз э довгош неомори. Игьо гIэруьсиш нуьшундет, имишев сэгIэт 12 домор биё э киме диrow.

Духдер Гьеймиш бу э парталгьой гIэруьсвори, эдембу шэгIме хуно уьшуьгь, менге хуне товуш доре.

Рустам мугу:

— Гьечуниге кеш пердере, веке парталгьой гIэруьсво-

рире ни э гъирогъ, туь воку парталигейтуьре, веги эз и хуне э чуй нуьшдиге чумтуь. Домор дироморенгè кор юре ме бегьем мисохум.

Духдер кеши пердере э глэрелугъ, векенд парталгъой глэруьсворире, вокурд е десиге партал, бесд бугъче-ейлугъ хуьшдере. Рустам гуьрд зенжиле, духдер фурамо э сибе. Векенд Рустам парталгъой пегъливони хуьшдере, вокурд парталгъой глэруьсвори духдере, нуьшд.

Рустам ю раче жовон, гьем сер-бигъ неовурде, эз духдер ашар падшогъиш гуьгчек веде бире. Вэхд бисдо. Домор дере куфд, диромо. Дес дураз сохд дес глэруьсе эри гуьрде. Рустам гуьрд дес доморе, кешире сэглэт эз. бине ведирофдо. Ведирофдоре гъуле зе э дивор вогосунд Домор офдо, и гъулигей доморе кеши ведешенд э дивориге зе вогосунд, дуь лунгиюреш пара сохд, екире э е дивор вогосунд, екигере э е дивор. Жендек ю дес-пой невери мунд э хори. Дер хунере эз дору сэхд сохд, зенжиле гуьрд фурамо э ки духдер. Векенд парталгъоре, до э духдер, духдер геймиш бисдо э парталгъой глэруьсвори ведироморут эз сибе, расируьт э више. Гьеле шеви. Рустам духдере венушунд э кефел глэсб, глэсб эз гъовои учмиш бисдо. Кук падшогъ-бирор духдер гъэжгъуй глоше венори э сер дем вери. Симоворе душунди чойник э сер дем вери. Дуьл ю олхогъини. Рустам буш нивогорду, хэ гьер юре миёру, Гуш ю э дер дери, чум ю э рэхь дери. Е вэхдиге мивинуь хоригъо эдее лерзире. Дануьсдки Рустам эдее оморе. Рустам э пушой глэсб вери, хэгьэр ю э кефел глэсб вери дироморут эз гъопуй гъэлече. Кук падшогъ диремунде хэгьэр хуьшдере учмиш бисдо, фурамо гъужогъ зе вегуьрд хэгьэр хуьшдере эз сер глэсб, гъулбуин, синесов бисдорут.

Рустамиш фурамо эз глэсб, уш гъулбуин бисдо э угьоревоз, гирисдуьт угьо, гирисд Рустамиш. Хэйли гирисдуьт Рустам мугу:

— Дие весси гирисдеймгъо!

Рустам гӀэсбе деберд э товле, динж сохд. Дес-руй ишуре шушдуьт, дарафдуьт э утогъгъой падшогъи, нуьшдуьт хурег хурдуьт. Хурег хурде бэгъдо духдере э е утогъ дефуьрсоруьт, ишу гьерки э е утогъ дерафдуьт, хисируьт.

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз хуней чимечим падшогъ. Бирордоморгъой эн кук чимечим падшогъ поисденуьт э лэгӀэй дер, гье эдее гузет сохденуьт домор нисе ведироморе. Вэхд эз вэхд гирошд, дере куфдуьт, оммо жугъоб нисди.

Гене куфдут жугъоб нисди. МэгӀлуьм сохдуьт э бешу —э чимечим падшогъ. чимечим падшогъ э шек рафд, э маьхтели домунд. Буйругъ сохд, ки дере хуьрд сохит дарайт гуфдире.

Хуьрд сохдуьт дере. Дироморуьт, мивинуьт хори э хуневоз билесимори, жендек домор э хорини, дуь дес ю э дуь дивор вогосундеи, дуь луйнгиюш э дуь дивор. Зури мэгӀлуьм сохдут э чимечим падшогъ. Диромо чимечим падшогъ мивинуь кук ю чор жуьгъи.

— Ох,—мугу чимечим падшогъ,—и ченд рузгъо бирор энэ э довгӀо ведироморебу. Имбуруз у э довгӀо неведироморигъо э и фендевоз биребей.

Чимечим падшогъ приказ сохд: „те 70 сале мерд, те 60 сале зен, угьониге эз 7 сале пой ки зенгу гуьрдениге венуь шуьтгу э гӀэсбгъо, бурайт те пушой себэхь расит э мемзуьл эн ашар-падшогъ, ведабурит иловлей шегьер энуре. Гьерки эз и приказ песо поисд, у хуне себэхь гӀэтош деноре оморенини“. Приказ бегьем бисдо, гьушун эн чимечим падшогъ ведабурри шегьере.

ГӀэдот Рустам Зол бу эри себэхь е сэгӀэт мунде миёсде вэхуьшде. Войге эй себэхь ним сэгӀэт мунде хисуьгу. Вехуьшд ведиромо э буру, миденишуь мивинуь чоркиной шегьере гьушу ведабурри. Мугу:

— Ебо герекимере вуьнуьм, те угьо хэбер бирени дарам гьушуре темиз-гьирмиш сохум.

Гереки хуьшдере вини, дес руй хуьшдере шушд, дарафд э товле глэсб хуьшдере эри егьер веноре, хэбер бисдо кук падшогь. Ведиромо э буру, иш мивинуь, иловлей шегьере ведабурри гьушун. Мугу:

— Эз Рустам глэйби, те Рустам хэбер бире, дес руймере шурум, э худойме ибодот сохум, ведарам гьушуре темиз сохум.

Рустам глэсбе егьер веноре, кук падшогь дес-руй хуьшдере шушде, хэбер мубу духдер. Мокуну пенжерере, мивинуь чоркиной шегьер ведабурра омори. Е хэрой медиров эз духдер, мугу:

— Ой бирор, гьушу шишири имуре. Дир месох, дарайм э женг.

Кук падшогь мугую:

— Жон хэгьер, евошлей гоф сох, Рустам нешинову, глэйби. Ме фикир сохдем, ки, те Рустам хэбер бире офдонум э жун гьушу, гьушуре сейрек сохум.

И гофгьоре Рустам мишинову, медиров эз товле, мугую:

— Э ферзендун падшогь! Ме эз ишму нимсэглэт пушо вэхуьшдем, фикир сохдемки ишмуре хэбер несохум, не сегьмит, не лерзит, те ишму хэбер бирени ме гьушуре темиз сохум. Ме де пое денорум э зонгу, рафдуьм гьушуре эри темиз сохде, зу могордум.

Рустам венуьшд э глэсб, глэсбе жумунде сэглэт, хэгьер не бирор поюндуьт Рустаме, гуфдуьруьт:

— Жон Рустам, иму дирейм томошейтуьре. Э пушойтуь аслангьо, филгьо довом нидуь. Угьоре тур-темиз сохде эритуь е пейле глов хурдеи. Тевэгьэйму ини э туь: имуре воисдени эдесдин дес имуревоз восдоним хун эн бебе-дедеймуре, эн рэглиет имуре эз у одомигьо, комигьоки рухундет хун энугьоре. Туь пой э хуне симовор вени. чойнике э сер дем вени. Гош вени, гюше э сер дем вени.

Те угъо хъозур бире темоше сох е доне одоми э келлей пой вомундениге.

Рустам фикир сохд эри хуыште, ки гоф энигъо хъисобини. Фурамо эз гIэсб. Хэгьер не бирор геймиш бисдоруыт э гъэргъи пулат, шишируыт рафдуыт э сер гъушун чимечим падшогъ Рустам чой вено, чойнике э сер дем вено, гIош вено, гIоше э сер дем вено. Вокурд пенжерере мивинуы э лой догъ э сер пой е доне одоми невомунди, гъеме э сер хори дурази. Э лой гъибле миденишуы э илош одоми невомунди. Э лой дерьегъ миденишуы, э лой хэзири миденишуы, э е жигеш одоми э сер пой немунди. Амбар мэхьтел мунд Рустам, мугу:

— Дуышме немунди, гъеме э хорини, игъо эжи?

— Муфурав эз гъэлече, гIэсбе егьер менуы. Сер муыгуыруы эз довгIо сер гуырдыгъо жиге тап те эхир. Се руз се шев мигердуы гъэд мегъитгъоре, бирор не хэгьере ниёфу. Чоримуын руз, себэхъмунде миденишуы мивинуы э е гъиругъ бирор не хэгьер дурази. Те ингъэде гъэзоб энугъо э сер гъушу гъизгъин, зиёд бири, эз сер-суи дуы екире нешинохде екиреш зерет. Гъе у сэгIэт фурамо эз гIэсб. Э игъо офдоребугъо жиге е зурбое келе дор бу. Э биней эн дор векенд дуы гъовре, э расди гъовре бироре дено, э чепи гъовре хэгьере. Мугу:

— Дие ме э гъэлече нирам, мере е шегьер мунди, уреш гердуым, песде бурам э хунейме.

Венуышд э гIэсб, офдо э рэхъ. Амбаре рэхъ кеши, эхириш омо раси э и шегьер. Шев бисдо. Э гъиругъ шегьер э хуней эн е бобо гъуногъ фурамо.

Хэбер эз ки дуым ишмуре, хэбер эз падшогъ эни шегьер. Падшогъ эни шегьер гъеми пейгъэмбер бу, гъеми падшогъ. Уре сэхде дендунедерд гуырдебу. Гьер шев э хуней пейгъэмбер кура мибисдо одомигъо, э нуботевоз раче ихдилотгъо мисохдуыт, дорд, зэхъмет эн дендуы падшогъ фурмуш бу гуфдире.

Е шев дендуй энү амбар дорд до, мугу:

— Эдем муърде, е раче ихдилот сохит!

Гуфдируйт ченд ихдилотгьо, пейгъэмбер гуфди:

— И ихдилотгьоре ме шиновусдем, эриме и ихдилотгьо шит оморе. Эриме тозе ихдилот гуит, белки дорд дендуймере фурмуш сохдум. Гуфдурут:

— Жон пейгъэмбер, иму дануьсдегьо, дирегьо, шиновусдегьоре гьемере гуфдирейм, хэрж сохдейм. Имуре дие тозе ихдилот немунди. Тозе ихдилот ведиромоге эз тозе, гъэрибе одоми медиров. Э хуней филон бобо е тозе, гъэрибе одоми омори эз дуре вилеетгьо, ведиромоге эз у медиров тозе ихдилот.

Пейгъэмбер фуърсо илчингьо э хуней бобо: туьш, гьуногътуьш биёйт гуфдире. Бобо не Рустам э илчингьой падшогьевоз вэхуьшдуьт. оморут э ки пейгъэмбер. Дироморут э ён пейгъэмбер, салам дорут, алейкуьм восдорут. Пейгъэмбер Рустаме нуьшунд э ён хуьшде, хош омори сохд гьуногъэ. Хэбер вегуьрд:

—Эз жеи туь, эз кигьои? Нум туь чуьни?

Рустам мугу:

— Ме эз хори Эжемуьм, эз Золгьоюм. Рустам кук Золум.

Пейгъэмбер мугу:

— Эй Рустам кук Зол, мере хэйли вэхдгьо сэхд дендунедерд гуьрди. И одомигьойме жире-бежире раче ихдилотгьо сохдембуьруьт. Дорд эн'дендуймеш ведерафдембу эз ёрме. И одомигьоймере дие тозе ихдилот не мунди. Дендуймеш мере амбар зэхьмет доре. Е тозе ихдилот сох хэлефме, белки дендуйме рэхьэт бисдо.

Рустам мугу:

—Огьо, туь гьеми пейгъэмбери, гьеми падшогь. Ме эз дерсе вегирде эйло те имбурузине руз, пое э зонгу деноре хэйли вэхдгьои эз хуне ведироморем. Чуь ихдилот шинирем ме, чуь ихдилот гуюм.

Пейгъэмбер мугу:

— Гъечу нэгI, хэлефме. Эй огъден-гъэреден, кем-биш шинире гофтуь, дире кортуь гъисдиге гу, ихдилот сох эриму. Тозе ихдилот эриме ширин миёв.

Растам мугу:

— Гъечубуге ме дире гъозие-гъэдере эз сер те эхир ихдилот мисохум эритуь.

Сер гуьрд Рустам эз сер те эхир гъемере, чуьтам бириге, ихдилот сохд эй пейгъэмбер. Чуьтам ю эз хуне ведиромориге, э чуь метлебезов. Э чуь хьол дириге шегьер ашар падшогыё. Чуьтам ю духдер ашар падшогыё эз есир овурдиге. Чуьтам хэгьер не бирор эз гъызгъини женг, екире нешинохде, куьшдетге. Рустам еки-еки гоф сохде гофгъо дерафд э дуьл пейгъэмбер, жендек ю эрэгъ вешенд, муй тен ю биз-биз бисдо. Нечогъ, э хьэлов дегешдебугъо пейгъэмбер, вэхуьшд тим-тик нуьшд. Рустам верасд гофгъой хуьшдере, вэхуьшд э пой, дуь десе вено э сине, сер зе, мугу:

— Огъойме пейгъэмбер, дендуйтуь еботот рэхъэт бири?

— Пейгъэмбер мугу:

— Ой Рустам кук Зол. Туьчуьни бэхдевере, номуслуё инсонгъо зиёд гердо э гуьлом. Хьол дендуй мере хэбер вегуьрдениге, и ихдилот туь э ме гъечи раси, гъечи дануьсденуьм дендунедерд чуьиге гъич недирем э гуьлом. Имугъой Рустам, хэлефме, туь и омореигъо рэхътуьре вогошде, у гъэбуьргъой эн у хэгьер-бироре шинохде офде э ме бурмунде миданими?

Рустам мугу:

— Эри, огъойме пейгъэмбер!

Пейгъэмбер мугу:

— Эй телмидгъойме, вэхд себэхъине озони. Вэхизит гъемееки тен шурум, дес-нумаз имуре вегирим, э худойму ибодот сохим. Дир несохде гIэсбгъо егьерлемиш бошгу, нун рэхъи вегуьрде э рэхъ офдоним.

Гуфдирей эн пейгъэмбере дир несохде бегъем сохдуът. Пейгъэмбере 40 телмид ю бу. Рустам не пейгъэмбер э пушо, 40 телмид э песо офдорут э рэхь. Рузгьо, мегъгьо рэхь кешируът, э жиге гъоврегьо оморуът расируът.

Эз у руз угьо муърдетгьо те имурузине руз гирошди хэйли вэхд. Э Рустам руш-бигъ мэглуым бири. Пейгъэмбер не чуъл телмидгьою поисдуът э иловлей эн гъоврегьо, вегуърдуът китобгьошуре хундуът хунденире. Пейгъэмбер зе гъирможе эз хоқ гъоврегьо. Эз гъирмож эню хок э дуь тараф бэхш бисдо. дендегьо веди бисдо. Дуьимуьн гъирможе зе жендекгьо вэхуьшд тик поисд. Сеимуьн гъирможе зе э угьо жун диromo.

Хэгьер не бирор дуь эз еки пурьсуьруът.

— Рустам бирор иму эжи?

Пейгъэмбер мугу:

— Э дур мегердит, уни Рустам!

Бирор не хэгьер чаруьсдуът, нешинохдуът. Пейгъэмбер Рустаме сохд бигъсуьз-муйсуьз, пушотеиней юре хуно Гье у сэгIэт эеки гъулбуин бисдоруът. Бирор не хэгьер мивинуът э гъэл ишу руьш-бигъ вери дери. Мэхьтел мундуът, гене жейле бисдоруът.

Пейгъэмбер мугу эз хэгьер не бирор:

— Ишму мэхьтел эричуь мундейт?

Бирор не хэгьер; жугъоб доруът:

— Э имуревоз гъулбуин биреbugгьо руш-бигъ невери бу, ире руш-бигъ вери. Чуьтам бовор сохим и Рустами гуфдире?

Пейгъэмбер ихдилот мисоху эри энугьо. Угьо екире куьшде бэгъдо, Рустам чуьтам омориге э шегьер ю, чуьтам Рустаме огол зере овурдиге э ки хуьшде эри ихдилот сохде. Чуьтам ю э 40 телмид хуьшдеревоз, э Рустамовоз омориге ишуре эри зинде сохде. Эз умугъой те ивэхди вэхд амбар гирошди. Э и вэхди Рустаме руш-бигъ омори.

Хэгьер не бирор десе э сине веноре сер зеруът э пейгъэмбер, гуфдируть:

— Иму войгей дуьл имуре бегьем сохдейм. Недегыш-
дейм гъэгър имуре э дуьшменгьой эн ватан иму, рэгниет
иму ве эн бебе-дедейму. Иму разиним эз ишмуш, эз глуть-
ломиш. Чутьтам иму муьрдебиримге, гене жун имуре веги,
динж сох имуре.

Пейгъэмбер мугу:

— Чутьшмуни игидгьо эз глутьлом гъечи муьрде рафде
глэмел ниёв. Мере е духдери. Бурайм духдермере э туь
глэруьс сохум дуьм, хэгьертуьре э Рустам кебин сохум
дуьм.

Вогошдуьт э шегьер бебей кук нен духдер, дарафдуьт
э гъэлече. Эз хэзине гурундире норут сукире вегуьрдуьт.
Оморуьт э шегьер пейгъэмбер расируьт. Пейгъэмбер 40
руз 40 шев глэруьси нушунд. Хэлгъ шегьере эз келе те
чуйкле глош до. Духдер эн ашар падшогыэ э Рустам
тапшуьрмиш сохд, духдер хуьшдере э кук ашар падшогыэ
тапшуьрмиш сохд.

Рустам гьулбуин бисдо э игьоревоз, согъ-саламати гуф-
ди эз хэлгъ шегьер. Венуьшунд одохлуй хуьшдере э ке-
фел глэсб, офдо э рэхь, эри рафде э вилеет Зол бебешу.

ОВОСУНЕЙ РУСТАМ ЗОЛ

Ихдилот ~~бежон~~ нен ~~менежон~~

II бэхш

Сениглэт Рустам, эн бебешуре хуно, бу э инсон зарали
зеренигьо девгьо, хьэйвугьоре нисд сохдеи. Е руз Рустам э
девгьоревоз величире, девгьоре венжире бесгъун дорени.

Эз гъэриш эни девгьо е бала раче девле э чум ю хуш
оморе, зинде вегуьрдени овурдени э хьэёт эри дошде. Зол—
бебешу—ведироморенге э хьэёт э чум ю вохурдени бала
дев. Гье у сэглэт огол зерени Рустаме, келе охмури шен-
дени э ю, гуфдирени:

— Туь э чуй эгъуьлевоз овурдей и вече дуьшмене. Мара
бегем келеи-чуйклеи бире?

Гуьрд Зол бала деве эз дуь луйнгию, пара сохд шенд. Рустам мивинуь бебешу э ю келе охмури зе, эз ю гьэьгри бири, юш венуьшд э глэсб хуьшде, гереки хуьшдере вегуьрд, гьэьгри бире, оворе бисдо. Рафд э эхир эн 7-муьн догь, э эхир серхьэд ишу. Унжош угьоре е келе гьэлече бу, бине зе унжо. Зен Рустам не 13 сала кук ю Бежон мундуьт э ки Зол. Э и мундеревоз унжо Рустам мунд 7 сал. Бежон себэхьмунде мирафд э медресе, шохьонгум могошд э хуне. Зол имугьой огьили, тэхьной. Золе пегьливугьой гьисди, оммо Рустаме хуно гьинорлуьгьой нэгл.

Келей девгьой мидануь Рустам оворе бире рафдеире. Меслэхьэт муьнуь эри хуьшде: „де эзини хэвлети нибу,, Рустам овореи, бурам имугьой э сер Зол. У зулум э иму—э девгьой Рустам гировундигьоре, у гьэргь гьоре ведешенуьм“. Омо келей девгьой серхьэд Золе ведабурри. Одомигьой Зол серхьэде э гирошдеки, келей девгьой медабурри пушой эн угьоре, мугую:

— Ме и караз ишмуре нисе куьшденуьм, вогордит песово, бурайт гуит э Зол—келешму, ки се руз юре муьгьлет. Ведировгу э довгло. Эгенер неведиромоге, ме э чоримуьн руз шегьере шиширенинуьм дироморени эй венжире.

Вогошдуьт мэглуйм сохдуьт э Зол. Зол амбар фикир кеши, гуфди:

— И пире мэхьэлме, Рустамиш оворе бири рафди, ме чуйтам сохум?

Ведиромо э мейду, зе тэглбуьл—нугьоре, гье у сэглэт гьеме пегьливугьой кура бисдо. Зол вегуьрд пейлей шелбете э дес хуьшде, гуфди:

— Ой пегьливугьойме, хориму, шегьер иму, хэлгь иму э секоней де—э сер иму дуьшме омори. Келей девгьой серхьэд имуре ведабурри. Книге мере хосдегор ведировгу э мейду, восдонугу пейлей Шелбете, нуьш-сохугу!

Екиш эз пегьливугьой куьнд оморе, пейлей шелбете

восдорегор небисдо. Бежон—кук Рустам—невей эн Зол—увэхди эдембу эз медресе оmore, вини мейдуре, дануьсд чуй кориге, гоф несохде гиросш поисд э гъирогъ.

Имбуруз гиросш гъечи. Фердоимуьниш Зол медиров гене, кура мисоху пегъливугъой хуьшдере, мегуьруь э дес пейлей шелбете, гене е доне пегъливу пейлере эз дес Зол нивосдону. Имбурузиш Бежон эз медресе оmoreки, мивинуь мейдуре. Мивинуь гене эз дес келебешу екиш пейлей шелбете восдорегор небисдо. Гене сеимуьн рузиш гъечи. Бежон э е гъиръетевоз диromo э мейду, кеши эз дес Зол пейлере эри восдоре. Зол сэхд гуьрд пейлере, недо. Бежон мугу:

— Эй Зол, келебебе! И сеимуьн рузи э дестуь ме и пейлере диренуьм, эри ки гуьрдей туь ире?

— Гъилме,—мугу Зол,—эри эни пегъливугъо, эри восдорегор!

Бежон мугу:

— Ой келебебе, и се рузи и пегъливугъо и пейлере нисе восдоренигъоре ме эдее диренуьм. Пейлере туь гуьрдей эри восдорегор, гъерки восдо пейле энунни. Менуьм восдорегор, хъэрзо сох пейлере.

Зол мугу:

— Эй гъилме, жендек энугъо гъерки ченд е шалмани, угъо эдее терсире, нисе восдоре, ме э туь, э е тилте гъил чуйтам дуьм?

Бежон мугу:

— Бебей Зол, угъо эз дуьли пегъливон^ннисди, эри хурде пегъливони. Эгенер угъо эритуь, эрихэлгъ жун сухунуге угъо эз женг, эз уьлуьм нитерсуьт. Ме нум Золе, эн Рустаме э хори низенуьм, метлеб туьре миверовунум. Ди пейлере!

До. Бежон нуьш сохд пейлере. Дарафд э хуне, эз серте ве пой буенмиш бисдо э гъэргъи пулат, тэхьно, пеедрафд раси э серхъэд. Чум дев э рэхъ дери. Эз падшогъ когъоз

неомо. Дев эри хуъшде мэхъшово мисоху: „имугьой вэгдош giroшди, имбуруз биё э гэзобезов дарам э сер Зол“. Вэхуъшд дев эри оmore, миденуъшуь мивинуъе раче жогъиле гІэилле, сиб суърхире хуно, геймиш—гейдуърмиш эдее оmore. Сес сохд, мугу:

— Худо рази гердо эз Зол, эри ме закуске, ногъорлугъ фуърсори.

Бежон жугъоб до, мугу:

— Зол эритуь ногъорлугъ нефуърсори, гІэжел фуърсори. Дев мугу:

— Ме гьечубуге эритуь дес нижумунум, туьре пуф мизенуъм, мешенуъм э гьовои, э нэфесевоз микешуъм миди-ровнум э лэгІэйме.

Сер гуърд дев эри пуф дедоре, мивини нэгІ, куке эз жиге жумунде нисе бире. Мисмар э тир балуди дезерере хунои. Бежон мугую:

— Ой немерд! Эн игидгьо кесерем-басарам нибу. Игид лэгІэ мибесдуь десе гьово мегуъруь. Биё, и мейду, и туь, и ме. Дарайм э куьшдингири, е туь мидомуни э зир, е ме.

Дарафдуьт э куьшдингири. Дев чендгъэде гуж зарени Бежоне жумунде нисе дануъсде. Дес шенд Бежон, гье эз гъэбуьргъэю зегъо, венгесд деве э хори. Кеши гъилинж алмази хуъшдере, бурри сер деве. Бурни-гъулогъ юре жейле бурри дено э ейлугъ, нишоне эз дев э ки Зол эри овурде. Бесд бурни-гъулогъ эн деве э ейлугъ, омо э гъирогъ никере, э ю расиребугъо шэхдегъой хуне не шимшил хуъшдере эдембу шушде, шуьвер гІэмешу—эн Бону эдембу э ки Зол рафде. Хэбер вегуърд эз Бежон:

— Туь игІэре чуь сохде?

Бежон ихдилот сохд гьемере, гуфди:

— Оморем деве куьшдем, бурни-гъулогъэ эй бебей Зол эдее нишоне берденуъм.

Шуьвер эн гІэме мугу:

— Бежон, эри эни кор туь инжимиш мебош. Бурни—гъулогъ эн деве ме миберуъм э ки Зол, мугуюм, деве Бе-
8 фольклор, тат. яз.

жон куьшиди. Э дестуь ижире гьинор дери. Дир несохде офдо э рэхь, бура э Эршефиён падшогь. Унжо Эршефиён падшогье е духдери, э рачию э дуьньёгь гуьзел нисди. Э сер энугамбаре пегьливугьо вери, оммо екиш вегуьрде нисе дануьсде. Э дестуь ижире зурбое гьинор дери, туь у духдере миёри.

Шуьвер гIэме Бежоне фурмунд фуьрсо, бурни-гьулогь деве вегуьрд овурд э ки Зол мугу:

— Зол!

— Мугу:

— Гьой!

— Дуьшмере-деве куьшдем, э сер туь оморебугьоре.

Зол мугу:

— Бежоне недири унжо?

Мугу:

— НэгI.

— Эллегь,—мугу Зол,—те туь э дев расире гьечубуге дев Бежоне хурди.

Зол сер гуьрд сер-сине эри куфде.

— Ой Бежон, вой Бежон, вой,—гуфдире—гуфдире.

Фурамо эз тэхд хуьшде, векенд темизе партал хуьшдере, дегьурд э сер хуьшде полхол, тигьи сохд хокистер, нуьшд э сер хинике кинле, э сер хокистер, нуьшд э ёс эри Бежон.

Хэбер дуьм ишмуре эз Бежон. Бежон шеве-шев неда-нуьсде, рузе-руз недануьсде офдо э рэхь, омо раси эшегьер Эршефиён падшогь, шохьонгум {торики зере-незере. Фикир сохд эй хуьшде, мугу:

— Эдее шев бире, инжо мемзуьлме нэгI, моконме нэгI, тониш ме нэгI. Ме э чуь рэхьэвоз дануьм жергей эн коргьоре. Эз гьеме хубики, дарам э чойтуку, унжо лути-путигьо амбар мидебу. Э угьоревоз тониш мибошум, эз угьо мидануьм жергей коргьоре.

Дарафд э чойтуку, мивинуь инжо 40—50 лути дери. Бежон салам до игьоре. Жогьилгьо мивинуьт е шэхслуье

кук э парталгьой пегьливони, юш амбар рач, гьемееки вэхуьшдуьт э пой, „алейкуьм салам“ вогордундуьт. Жиге сохдут эри Бежон:—Эглеш бирор—гуфдире, Бежоне теке-лиф сохдуьт.

Бежон мугу эз чойчи:

— Ой чойчи, эри гьеме иглэре гьисдигьо бироргьо ширине чой деки!

Чойчи декуьрд пейлегьой чое, но э пушой энугьо. Жогьилгьо диренге и кук э ишу сохденигьо хьуьрмете, ишу гьерки э нуботевоз вэхуьшде дес Бежоне гуьрдени, хош омори сохдени. Жогьилгьо хэбер вегуьрдуьт, гуфдируьт:

— Эй пегьливон-заде, туь эриму лап бэшгьэ хубе жире веди бисдори, хэйр гердо туь эз жеи? Инжо оморе-мунтуь э чуй гьуьллуьги?

Бежон гуфди:

— Бироргьо, ебо нуьшит э тегьнимишмуревоз чой ишмуре хурит, шев дурази, ихдилот, суьгьбет мисохим.

Жогьилгьо хурдуьт чое. Бежон гьишд чойчире гене чой декуьрте те игьо весси негуют. Бежон дес дено э куьф, вегуьрд пенжей эршефире, мугу:

— Ой чойчи, гу пултуь чендгьэдеиге.

Чойчи гьэдер чой хуьшдере вегуьрд, зиьди пулгьоре дено э куьф Бежон. Жогьилгьо эз Бежон амбар шори сохдуьт. Бежон лэглэ вокурд, гуфди:

— Ой жогьилгьо, эз и шегьер ишму чуй хэбери?

Жугьоб дорут уре ки, и шегьер эн Эршефиён падшогьи. Эршефиён падшогье е духдери, нисди э гьуьлом э пушой энду духдер тэгриф дорени. Хуней падшогь гьисди э миглей шегьер, хуней духдер гьисди э сериней шегьер, э сер догь. Поиней шегьер гьисди дерьёгь. Эз гьирогь дерьёгь те гьэлечей духдер бесде омори тел. Эз гьирогь дерьёгь э сер тел гьерки э дес ю пергор недери те гьэлечей духдер верафд, падшогь духдере э у доренини. Ижирей приказ падшогь. Эз гьер вилеет оморенуьт э гьержой е пегьли-

вугьо хубе жогьилгьо, поисденуьт эри верафде э тел. Мемзуьл дурази, те нимеш рафдегор нисе бире, офдоре-нуьт муьрде. Ижиреи хьол-овхьол шегьер иму. Имугьой гу туь эричуь оморейге?

Бежон мугу:

— Меш оморем эри томоше сохде. Мере и воисде эз ишму, хосденуьм ужигере э ме бурмунит.

Гьемееки гуфдуьруьт:

— Омон, хьэьф туьчуьни куки. Мурай э у нуботгьо мипои, туьш пуч мибоши. Иму у жигере э туь нибурму-ним.

Бежои мугу:

— Ой бирору, ме эри э тел верафде нисе гуфдиренуьм, эрилей томоше сохде эдее гуфдиренуьм. Биьйт бурайм виним у жигере, пезде гене биьйм нуьшим, чой хурим, ихдилот сохим.

Бердуьт бурмундуьт ужигере, вогошдуьт омуруьт, нуьшдуьт э чой хурде, э ихдилот. Нимешев бисдо, жогьилгьо гьер мерд рафд э хуней хуьшде, Бежон хиси инжо э чой-туку.

Эри себэхь е сэгьэт мунде Бежон вэхуьшд рафд эри нубот гуьрде. Руз бисдо. Бисдо сэгьэт 10. Нугьоре-зурнов зере омо. Падшогь, векил, везир нуьшдет э гьейвуй падшогь эдете хурденуьт, томоше сохденуьт. Э сес гьовол—зурнов кура бисдо гьеме келе-чуьклей шегьер э томоше. Шон—хьисоб э томоше оморегоре гьэдер нисди. Хэлгь мивинуь имбуруз э нубот екиш нисди. Е жогьиле раче гьэил, э парталгьой пегьливониревоз, поисди тэхьно э гузет. Бирден дуь дес хуьшдере лов сохде вешенд хуьшдере э сер тел. У сер гуьрд эри верафде.

Хэбер эз ки дуьм ишмуре хэбер эз 40 жогьил. 40 жогьил себэхьмунде вэхуьшдуьт оморут э чойтуку эри чой хурде, эз чойчи пуьрсируьт:

Шовуне куке чуь бисдо?.

Чойчи мугу:

— Эри себэхь е сэгIэт мунде ведарафдигьо неомори. Эже рафдиге нисе дануьсденуьм.

Жогьылгьо меслэхьэт сохдуьт, гуфдируьт:

— Зуте бурайм расим, белки кук э нубот рафдебу. Эгер унжо гьисдиге, негьилим верафде, хьэйф энү куки.

Видов-видов оморут расируьт, мивинуьт кук е пенжогь митро верафди. Амбар э фикир, э пешмуни домундуьт. Эдее хьэйф кеширенуьт. Эз угьо бэггьэй е ченд гьозор одомиш эдете эй кук хьэйф кеширенуьт.

Кук те ниме верафд. Векил не везир мугу:

— Падшогь, и кук духдере миберуь!

Падшогь хэндуьсд, мугу:

— Гьеле саре жигегьоре бэггьэй неверафди у. Гьуьндуре, четине жигегьо мунди. Нидануь верафде. Эй зури мофдону.

Хэлгьиш дуьле-дэггьдэггьэ денишири э песой кук. Кук раси э гьэлечей духдер. Музык зере омо. Хэлгь чек зе, урра дешенд, гьемееки шор бисдо. Бежон э ён дер духдер расиренге, мугу:

— Эй духдер падшогь, воку дере!

Духдер мугу:

— Пой геймиш бошум, гьейсэгIэт дере мокунум.

Бежон недениши, буз пое зе э дер, Iдер вокурде омо. Музыкгьо эдее зере оморе. Хэлгь э шегьер эдее чек зере, урра дешенде. Духдер геймиш бисдо. Бежон гьул духдере гуьрде эдее э хуней падшогь оморе. Э хуней падшогь оморут расируьт. Нугьорегьо-зурновгьо поисд. ЖэгIметиш лов бисдо. Гьушуш амбар шор бисдо. 40 жогьил поисдуьт хэйли жэгIмет лов бире бэггьдош.

— Имугьой Бежон шев-руз э ки духдер бире. Духдер мугу эз кук:

Имугьой туь э гьисметме офдорей. Э туь мэгIлуьми ме кинуьмге. Гу туь эз жеиге, эз коми вилеетиге.

Бежон мугу:

— Ме Бежон кук Рустам пегъливон, невей Зол-пегъли-вонуьм, эз Эжем вилеет.

Игъо деш э еки мигърибон бисдоруьт. Эз и сериге Эршефиён падшоьгь офдо э фикир, мугу:

— Эз ченд падшоьгьгъо, ченд падшоьгь-зедегъо, бегъо, хонгъо эри духдерме илчи диромори, ме духдермере недорем. Э и етте гІэил, эз жинс чоьголиге, эз жинс хэре-гушиге вегируьм эзини духдере дуьм?

Падшоьгь но и меслэхъэте э пушой ённуьшигъой хуьш-де, мугу:

— Меслэхъэтчигъойме, дуьлме амбар дорд доре. Эри эни кор е chore офим, духдермере эз дес эни нисдие чи хилос сохим.

Меслэхъэтчигъо гуфдируьт эз падшоьгь:

— Падшоьгь согъ гердо, гъисди иму гІэсуьл энуре нисе дануьсденим, оммо эз руй-беруй иму эдее диреним шэхс энуре. Гъемей гъушун, вилеетуь э вихътей энуниведарав. Эри уре пуч сохде биё е фенд офде биёв.

Меслэхъэтчигъо меслэхъэт норут эришу ижире: „у иму-гъой домор падшоьгь хъисоби. У гІэре-бир мурав миёв э хуней падшоьгь. Эри энуне рэхъ вокурде воисде, эз ю бэгъэй эз у рэхъ екиш нерав. Э миглей рэхъ векендени е лугъонде чол, э сер ю кеширени холинче э михлегъо-рус-мулегъоревоз поисдени. Э гъечиревоз гъемей рэхъэ де-гуьрдени э холинчегъоревоз. У омореки э ки падшоьгь моф-дону э гъэриш чол, пуч мибу мидомуну унжо. Де эз и рэхъ бэгъэй де рэхъиге нисди“

Меслэхъэтчигъо гоф сохдуьт э падшоьгъевоз. Меслэхъэт энугъо бегъем сохде омо. Бежон ерэгълуь-седэгълуь эдембу э хуней падшоьгь-хуьсуьр хуьшде оморе, э ужиге чол оморе расиренге, холинче фурамо эз зир пойгъой ю, сенгъэ хуно офдо э кон, чол. Одомигъой падшоьгь гъе у сэгІэт сер холе сэхд сохдуьт, е зурбое мармардаше веноре э сер ю. Э гъиругъ мармардаш е чуькле сулалаш дери. Падшоьгь

хэбер фуърсо э сер духдер хуьшде. Нум духдер Менежон бу: ой духдерме, эз у кук туьре одохлу нибу. Кукешендем э филон чол. Эз у дес веги. Туьре эз у хубте одоми э шуьвер муьдуьм“.

Духдер жугьоб вогордунд: „Ой бебейме, и ченд салгьо туь ижире гьонун норей э серботиме. Хун эн ченд гьозор жовонгьо тигьи бири. И кук э шон ме, эз дуре вилеетгьо омори, эз жун хуьшде дес вегуьрде жун хуьшдере э рэхьме нори. Хилос бири, э гьисметме офдори. Ме эз у кук дес нивегуьруьм“.

Падшогь огол зе овурд духдере, мугу:

— Эгер туь э сер гофтуь поисдениге мезигь э хунейме, ведаре эз гьэлечейтуьш, гьэлечейтуьре эдем пичат зере.

Духдере пиш сохд эз гьэлече, телгьо векенде омо. Дуьл падшогь сокит бисдо.

Хэбер эз ки дуьм ишмуре хэбер эз духдер. Духдер мумуну э гирисде, чуьк-чуьки. Шев э далде-дулдагьо михисуь, руз э парталгьо, суьрхгьой хуьшдере фурухде. Эй Бежон восдорени хурег, эз у сулай мармардаш эй Бежониш дешендени э чол, юш хурдени.

Гирошд гьечи хэйли вэхд, суьрхгьо, парталгьой духдер варасд, духдер мунд дес тигьи, супой, офдо э кучегьо, сер гуьрд эри седогьо вечире. Э падшогь мэглуьм бисдоки духдертуь эз хэлгь вечирени, бердени одохлуй хуьшдере хорунде.

Падшогь приказ сохд: „гьерки Менежон духдермере седогьо до, хуней ю г^этош доноре оморенини“. Дие эз терс хэлгь Менежоне седогьош недо. Гене э хотур кук эз пэхьники дорегоргьо бирембу. Падшогь но э шегьер жансуьзгьо эри э дес доре, ки духдере седогьо дорениге. Менежон миденуьшуь мивинуь кор ю нен Бежон амбар гурунди. Эз гьэд шегьер чи вечире нисе бире. Имугьой у миёмо э гьирогьгьой шегьер, эз оморегоре севдегергьо,

эз приказ падшогыё нисе дануьсденуьтгыё одомигыё, эз угыё мечи, миёвурд Бежонеш мидо, юллеш мухурд. Вэхд ижире бисдо, оморе-оморе э шегьер оморе рафдегориш гыит бисдо. Мундуьт гисне. Е руз ведиромо духдер эри гъэрибе одоми гешде, мивинуь тевердин э душ ю, е девруьш эдее вэгъз доре, девруьши хунде. Духдер поисд те девруьш девруьши хуьшдере хунде варасде. Девруьш эз хэлгъ жейле биренге, духдер гешд эз песой девруьш. Шохьонгум торики биренге, жансуьзгыё невуьнуь, духдер рафдени дес кеширени э пушой девруьш. Девруьш э гьултугъ дес нисе деноре, эз куьф хуьшде ведешендени е кем сипре-сие пул, дорени духдере. Духдер э гьечиревоз е ченд руз гиснеишуре э рэхъ бердени, гьер руз ивэгъдои э девруьш вохурде, эз девруьш пул хосдени. Е шев, лап торик биренге, Менежон омо э ки девруьш. Девруьш и каразиш екем сие пул до духдере. Духдер фем сохд иловлере. Девруьш мэхьтел мунд, мугу:

— Эй духдер, ме хуьшденме седогъочинуьм, эз десме вероморере ме и ченд руз туьре эдее доренуьм. Туь э и торики э киме поисдей, э иловлеш дениширени, э дуьлтуьчуть хэёл де? Ме ужире хэре девруьш нисдуьм. Ме девруьш иллогъинуьм.

Духдер зар дено гирисд, мугу:

— Огыё девруьш, туь чуьтам гыисдиге, ме эз туь зиёдуьм, э дуьлтуь ужире мэхъшовогыё меёвгу. Мере э туь келе дилегмени, дилег худои. Ме э иловле дениширенуьмгыё эз у товней, дердмере, гофмере эз туь бэгъэй екиш нешинову, екиш недануь.

Девруьш мугу:

— Гу имугъой духдерме, чуьиге гьуллугътуь!

Духдер гене иловлере фем мисоху, гъэрс э чум ю ве-ри. Девруьш мугую:

— Метерс, мегирис, гу!

Духдер мугую:

— Огъо девруьш, гу, эз же оmore, эже рафде?

Девруьш жогъоб муьдуй:

— Ме девруьшуьм, мере бине, мескен нисди. Ме эри хубе гофгъо, хубе рэхъгъо, хубе шериглэтгъой худои гуфдире эзисер гъуьлом э у сер гъуьлом гешденуьм. Сениглэтме ижиреи.

Духдер мугую:

-- Э Эжем вилеет рафде чи мибоши?

Девруьш мугу:

— Е дуй падшогъ жиге ? гиросдуьмки э сеимуьн серхъэд э Эжем вилеет мирасуьм.

Духдер гъе у сэглэт сефгигъой хуьшдере лов мисоху, мугую:

-- Огъо-девруьш, сефгимере э пушойтуь эри векенде мере гъйб месох. Ме эз хуьшдере шинохде эило муй сермере инсонет недири те туь расире. Туь девруьш иллогъини гуфдире эдеме векенде.

Менежон векенд 40 бенд муй хуьшдере. Девруьш серсенбол духдереш, муй зари-суьрхиюреш дире амбар мэхьтел мумуну. Эз 40 бенд муй хуьшде сиб-жовогъилет вегуьрд до э девруьш, мугу:

— Огъо девруьш, и сиб жовогъилети туьре э хъэлолиревоз дорум. Е дуй гофлеи мере э туь тапшуьрмиш сохдени. Э шегъер эн Эжем вилеет расиренге э эхир эн девруьши хундейтуь мугуи и гофгъоре: „Менем, менем, Менежон, Эршефиёне дуйсдогъ-Бежон“.

Духдер бесд сер хуьшдере, офдо э пойгъой девруьш. Девруьш амбар мэхьтел мунд. Э гъич падшогъ недоре севогъэти, э чум ю невохурде чини. Гуьрде эз гъул духдер, вэхуьзунд э пой, мугу:

— Эй духдер, шовгло гердо э первердигор, хори не асму шогъод гердо, и шеве инжо себэхъ мисохум. Э дуй туьпрогъ эн падшогъ деригъо э рэхъме тевердине э десменивегуьруьм. Мирасуьм э Эжем вилеет, туь гуфдирере ун-жо бегъем мисохум.

„Согъ боши!“, „рэхъник бу!“ гуфдире эз еки жиро бисдорут. Девруьш э рэхъ хуьшде, духдер э сенигӀэт хуьшде, гьер руз эдее гъэрибе одоми гешде эри хуьшде не Бежоне дошде.

Бэгъдовой ченд руз, ченд мегъ девруьш омо раси э вилеет Зол. Пегъливугъой Зол ди девруьше, „буюр огъо девруьш“ гуфдире, мейду очмиш сохдуьт, фдешендуьт девруьше э минжи. Девруьш вено тевердин хуьшдере э душ хуьшде, хунд девруьши. Э эхир гофгъой хуьшде мугу:

— Менем, менем Менежон, Эршефиёне дуьсдогъ Бежон.

Пегъливугъой Зол и гофе шинире мунде, мугу:

— Огъо девруьш, туь пой инжо елэгӀэзе!

Оморут угъо э ки Зол, мугу:

— Ой Зол огъойму, текей ёс гуьрде туь? Невэхизи эз сер эни хокистер, нешени и полхол-палазе. Ведиро э мейду, е огъо девруьш иллогъи омори, эз лэгӀэй ю жовогъиле гофгъо эдее ведироморе. Ведиро, шинов, амбар хубе гофгъои.

Зол „нэгӀ“ овурд, мугу:

— Мере руз-рузгор герек нисди э гӀуьлом, хъэйф-дерд Бежоне ме хъэл сохде нидануьм, гӀуьмуьрме и тэхъэр биё гирору.

Пегъливуонгъо гуфдируьт:

— Огъойму Зол, и ужире девруьш нисди. Дуьлтенгъоре дуьлшор сохденигъо девруьши, пэхъникие сургъой худоре очмиш сохденигъо девруьши. Ше дерд-гъэм туьре, ведиро шинов гофгъой девруьше.

— НэгӀ, нэгӀ,—мугу Зол. Ме те муьрде эз инжо нивэ-хуьзум.

Гъемееки минет сохдуьт. Зол эгерде неведуьрд. Гуфдируьт:

— Дие эз лэгӀэйтуь „нэгӀ“ ведиромори, дуборе нигуим. Ихдийёр ди дировуним инжо девруьше э пушойтуь гоф соху:

Зол мугу:

— Бошгу, дировунит инжо.

Девруьше дировунде омо э хуне э ки Зол. Пегьливугьош поисдет. Девруьш сер гуьрд эри гуфдире эз гьэгьигьэте гофгьо, оммо дуьл Зол э гофгьой девруьш невери. Э эхир эн девруьши гуфди девруьш:

— Менем, менем Менежон, Эршефиёне дуьсдогь Бежон.

Зол и гофгьоре шиниренге муй тен ю биз-биз бисдо. Гье у сэгIэт вэхуьшд эз гьэд хокистер, шенд палазе, дарафд э доруни утогь, парталгьой ёсире но, темизе паргал вокурд. Ведиромо э ки пегьливугьо, мугу:

— Дир месохит, Бону духдермере э ме зу расунит!

Пегьливугьо расируьт э Бону. Бонуш э ёс Бежон нуьшдебу. Пегьливугьо гуфдируьт:

— Зол бебешму гуфдирики э буз туь жом гIовиш вериге, нехурде мини, зу-зу мий мираси.

Бону амбар мэхьтел мунд. Хэбер вегуьрд эз пегьливугьо:

— Чуьи беге?

Жугьоб дорут:

— Нисе дануьсденим.

Бону гьечи вараси эри хуьше, ки Зол бебешуре гьушу шишири, гьелбет пегьливугьо э вихьтешу нисе ведарафде. Кор ю четин небуге, ижире хэбер нифуьрсуй.

Бону юш зурбое пегьливу бу. Шенд парталгьой ёсире, геймиш бисдо э партал пегьливони, э гьэргьи пулат. Шуь вериюш э хуне недери. Бону раси э Зол.

— Бебе, чуьи дилегтуь? Чуьи метлебуь? Чендгьэде гьушу омorigеш метерс, оморем, хьозурум.

Зол мугу:

— Духдер ме, гьушу-чи нисди. Инжо е хубе девруьш иллогьини, омори, дошдейм те туь оморе, туьц эз и хубе гофгьой эни шинови гуфдире. Хун гьери девруьш,—мугу Зол,—эз у хубе девруьшигьойтуь.

Девруьшиш имугьой коргьоре э сер офдори. Вэхуьшд вено тевердине э душ хуьшде, хунд девруьшире. Хунд верасд девруьшире, э эхир мугу:

— Менем, менем Менежон, Эршефиёне дуьсдогъ Бежон.
Бону мугу:

— Бебе и чуй гуфдире?

Зол мугу:

— Духдерме ме имубуруз эз гъэд хокистер вэхуьшдем, туьреш эри эну огол зерем.

Бону мугу:

— Бебе, дие э-коми руз дениширей, невэхизи?

Зол мугу:

— Духдерме, меш туьре негьогъ хъэрой незерем. Огол зерем овурдем туьре, эз туь е меслэхъэт вегируьм. Ме имугьой пир бирем, келе мердуьм. Рустамиш эри е дэгІно зерей 7 сал оворе бири. Туьш хэлефме е меслэхъэт ни винуьм эриме.

Бону мугу:

— Ой бебе, е келе буьз биёр куьш инжо, те нимешеви Рустаме миёрум э пойтуь менгенуьм э шугьомо.

Овурдуьт куьшдуьт е зурбое буьз. Пусд юре кендуьт. Бону сери муй е зингиле бесд. Доно е пут пембере э гъэд говол, пусте дено э гъэд пембе, сес неёв гуфдире, венуьшд э гІэсб, раси э хьофдимуьн догъ. Шеви. Рустам оморебу эз ов, чи хуьшдере хурдебу, дегешдебу эри хисире. Бону гирошд э песой гъэлече, фурамо, гІэсбе бесд э е далде, кеменде вешенд э бун гъэлече, пуст эн буьзеш веберд э хуьшдерево э сер бун. Омо поисд э ён тов эн бун эн Рустам хисиригьо утогъ. Гировунд пусте э жендек хуьшде, шувунд хуьшдере. Гьер зингиле е сес до. Сес дарафд э гуш Рустам.

— Кини э и зверсерме сес сохденигьо?—пуьрси Рустом.

Бону мугу:

— Ме Гэзроилуым. Худо фуьрсори мере эри гэжел-
туь. Жунтуьре ди!

Рустам мугу э дуьл хуьшде: „Инжо эз терсме э гьо-
во гьуш гьэнет нисе зере, э хори деве дирногь, гьелбет
Гэзроили. Мугу:

— Омон, жон Гэзроил, ме имугьой 7 сали эз бебейму
гьэгьри бирем оморем. Меш дануьсденуьм, доре жуне
вогордунде гереки. Мере э туь келе минет мени, дуь
сэглэтлейгеш руьхсет ди мере эри зигьисде, бурам эз Зол
бебейме, эз кифлетме михьилои хогьум биём. Песде бер
жунмере.

Мугу:

— Дорум туьре муьгьлет. Зу бура, вегорд.

Те Рустам сер—тен хьушдере, вокурде э рэхь оф-
доре, Бону зур-зур-фурамо эз бун, венуьшдэ кул гэсб,
омо раси э Зол.

Зол мугу:

— Хэлефме, чуй сохди?

Мугу:

Гьейсэглэт Рустам миёв, э пойгьойтуь миофдону.

Амбар некеша хоригьо лерзи. Бону мугу:

— Сес пой гэсб Рустами.

Рустам диromo э хьэёт, фурамо эз гэсб. Эз дер диromo-
моремунде дураз бисдо э пойгьой бебешу, гирисд, мугу:

— Бебе, э ме михьило сох, доре нунгьойтуьре э ме
хьэлол сох. Вэхд ме расири, гэзроил омори жунмере эри
берде.

Бону лэглэ вокурд, мугу:

— Ой Рустам бирор, менуьм у оморемгьо Гэзроил.

Рустам мугу:

— Туь чуйтам хэгьер?

Бону мугу:

— Бигьил егиле и омориго девруьш хуну,
педсе мидани.

Рустам чаруьсд песово, мивинуь хуне, одоми, пегъливугъо пури, девруьшиш дери. Девруьш мэхуьзуь эри девруьши хунде. Мухуну мерасуь девруьшире, э песой ю мугую:

— Менем, менем Менежон, Эршефиёне дуьсдогъ Бежон.

Рустам бирден чаруьсд мугу:

— Бебе, Бежон эжи?

Девруьш ихдилот мисоху себег эни гофе, мугую, ижире, ижире духдер бу, э ме ижире гугфди. Э хотур эни кор мере и сиб суьрхиш до. Меш гоф, шовго дорум уре ки, э е вилеетиш нипоюм, тевердине э е жигеш эз душем нивегуьруьм, те э Эжем вилеет расире. Унегуьре ме э эхир девруьшиме хунденуьм духдер э ме гъэдэгъэ зере гофгьоре.

Зен Рустам, дедей Бежон, э хуне э ёс, нуьшдебу. Меслэхъэт сохдуьт игъо рафдени э песой Бежон. Рустам бисдо, Бону хэгьер ю, зен ю, геймиш бисдоруьт э гъэргъи пулат, венуьшдуьт э гъэсбгъо. Шуьвер Бонуш омо ведиромо, уш бисдо э игьоревоз. Девруьше поюндени бисдоруьт, те ишу вогошде, офдорут э рэхъ. Э хуьшде зэхъмет вегуьрде, э гъэсбгъо гуж доре, оморут расируьт э Эршефиён падшогъ. Имишев э кервонсуре мидэхуьл бисдорут. Себэхъ очмиш бисдо. Рустам мугу эз Бону:

— Хэгьер чуй сохим?

Бону мугу:

— Туь не шуьверме бурайт э ов муьхшуьл бошит, иму е суьрогъ миданим.

Рустам э доморишуревоз ведарафдуьт э ов, Бону не зен Рустам поисдуьт э хуне. Пишнеи гирошд, хурег шевине веноруьт.

Имугъой хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз Менежон. Менежон духдер падшогъ, офодорегуь э кучегъо, э иловле эдембу небеледе, гъэрибе одоми гешде эри седогъэ вечире. Юш, Бежониш гиснеют. Мивинуь э е кервонсуре тозе одомигъо омори. Фикир мисоху эри хуьшде, ки игъо

хомгъо, небеледгъои, игъо приказ бебеймуре нидануът, эз игъо екем чи глэмел сохум, Бежоне эри хорунде, Менежон диromo э хъэът кервонсуре, дес кеши е лугъэ нун седогъо хосд. Бону-духдер Зол — хэгьер Рустам, глэмей эн Бежон мивинуъ, эз шек-шук э девруъш гуфдиригъо духдер ухшеш зере. Бону мугу:

— Эй духдер, нун недери, э хуне диromo чи декиним эритуъ.

Диromo Менежон, е пурси декуърд но э пушой энэ эз глошиш, эз гловгъош. Духдер нуъшд эри хурде. Гловгъой бузбоше хурд, эз и хуърде глошлегъош хурд. Жуьндуъра сефгиле вебу э сер энэ, э беллей эн сефги кесеглегъой глошеш декуърд, тикелегъой гушдеш, „согъбошит“ гуфдире ведарафд эз дер. Шохьонгун Рустам не шуъвер Бону оморут эз ов. Глэсбгъоре динж сохдуът, диromорут, э сер суъфро, мугу:

— Бону — хэгьер, чуъ кор дануъсди?

Мугу:

— Имбуруз е ишорет, е кор э ме мэглум бири.

Хурег ишуре хурдут, дегешдуът хисируът. Себэхьимуън Бону мердгъоре гене э ов фуърсо. Шохьонгум, мэхьэл хуреггъо хьозур бире, духдер гене омо. Хосд гене эз игъо е лугъэ нун. Имбуруз дуъ пурси бирени хурег декуърд э пушой энэ. Бону мивинуъ духдер гене тие гловгъоре хурд, кесеггъой гуше не тикелегъой глоше бесд э бел сефги, „согъбошит“ гуфдире, ведарафд. Шохьонгум бисдо, Рустамигъо омо, глэсбгъоре динж сохдуът, диromоруът эри чи хурде. Пуърси гене эз Бону, мугу:

— Хэгьер, чуъ дануъсдей?

Бону мугу:

— Ченддуъдуый дигъне имбуруз дануъсдем. Имиди мере себэхь кор очмиш мибу.

Имишев хисируът. Бисдо себэхь. Мердгъо гене э ов рафдуът. Шохьонгум бисдо, гъэжъгугъой чи хьозур бис-

до. Духдер гене омо, нун хосд эз игьо. Имбуруз диетеш-амбарте декуьрд но э пушой энү. Гене духдер гловгьой чире хурд, эз гюшиш хурд, угьонигере декуьрд э бел сефги хуьшде, „согьбошит“ гуфдиребу, эдембу рафде, Бону мугу:

— Ой духдерме, туь инжо хурдейки, уре эри ки берде? Духдер терсе-терс иловлере фем сохд. Бону мугу:

— Метерс, иловлере эричүь фем сохде туь?

Духдер гене иловлере фем сохд, мугу:

— Ишму чүьжоинит?

— Иму эз и хоригьо нисдим, — мугу Бону.

Дехдер гене иловлере фем сохд, гирисд.

Мугу:

— Духдерме, мегирис, нуьш инжо хьол-овхьол туьре мугу эриму.

Духдер нуьшд эз сер те эхир, гьемере ихдилот сохд, мугу:

— Бежон кук Рустам, невей Зол эз Эжем вилеет одохлуймени. Е сиб суьрхи дорем девруьше, суьрогь эни коре расуну гуфдире э Эжем вилеет. Ме и хурегьоре э чол эри Бежон берденуьм.

Бону, не дедей бежон де тоб недорут, гьэл дешендуьт э герден духдер, гирисдуьт, шинохундуьт хуьшдере э духдер. Дедей Бежон мугу:

— Туь глэруьсмени, хэлефме! У гюшгьо — гушдгьоре тигьи сох эз белтуь. Иму э хэбер девруьшевоз омореим.

Э хвэёт кервонсуре хьомумиш лебу. Духдере дебердуьт э хьомум, тен юре шушдуьт, парталгьоре вокурдуьт. Геймиш-гейдуьрмиш сохде, нушундуьт э глэрешу.

Шохьонгум бисдо. Рустамигьо оморут эз ов, глэсбгьоре динж сохдуьт, дироморуьт э хуне. Рустам мугу:

— Хэгьер, имбуруз чүь хэбери?

Бону мугу.

— Чуьре пуьрсире туь эз ме, ини глэруьстуь, э киме нуьшди

Бону гьеме ихдилотгьоре сохд эри Рустам. Рустам мугу:

— Бону — хэгьер, чуй сохде воисде?

Мугу:

— Эй бирор, энгуьшдери туьре веке эз энгуьшдтуь, ди э ме.

Восдо Бону энгуьшдери Рустаме, вокурд глош, бузбоше, дено энгуьшдерире э гъэд глош, мугу эз Менежон:

— Мибери и глошгьоре мидешени э чол эри Бежон. Глоше э хурдеки э дес энү миёв энгуьшдери, у эз туь мипуьрсуй: „и энгуьшдери эз же омори?“ Туь гу ки, бешешму, дедешму, глэмешму, шуьвер глэмешму оморет, оморенинуьт туьре себэхь эри ведировунде.

Менежон вегуьрд чигьоре, омо э ён чол. Дениши эз сулай эн мармардаш, огол зе Бежоне, мугу:

— Ой Бежон!

Эз чол ведиромо сес унг эн Бежон:

— Гьой Менежон!

— Уёгь пой, эдее эритуь хурег дешенденуьм.

Мифушенуь хуреге эй Бежон. Эз чол гене сес Бежон медиров, мугую:

— Ой Менежон, и энгуьшдери эз же офдори э дестуь?

Менежон жугьоб муьдуь, мугую:

— Бешешму, дедешму, глэмешму, шуьвер глэмешму оморет, себэхь — себэхьмунде оморенинуьт туьре эз чол эри ведировунде.

Менежон те шохьонгум мипою э ён чол, шохьонгум мивегордү эки Рустамигьо эй хисире.

Себэхь бисдо. Игьо Менежоне дешендуьт э пушо, ишу э песо, оморуйт расируьт э сер чол. Ченд пегьлуьвугьой эн Эршефиён падшогь э гужевоз веноребируьтгьо мармардаше э сер чол, Рустам туплере хуно вегуьрд э у сериге пертово до. Дешенд кеменде э чол, мугу:

— Эй Бежон, хэлефме, ги кеменде, веро!

-- Бебе! Сер домор ишмуре инжо недешенде, ме эз инжо нивором, — мугу Бежон.

Рустаме амбар гъэгър омо, мугу:

— Сад-салиш домундиге унжо ме сер домор имуре бурра нидешенуьм!

Гюси бисдо Рустам, вогошд э кервонсуре.

Мунд духдер э лэглэй чол э пар-пар, унгъеде гирисд духдер, глэрс ю э сер Бежон тигьи бисдо, Бежон э Гюв чаруьсд:

Бежон мугу:

— Эй Менежон, туь ингъеде эйчуь куьшде хуьшдере, мегирис!

Менежон мугу:

— Эхири имид ме и руз бу. Ме э и руз дениширебуьруьм.

Эзини руз туь неведироморенге дие, комини руз ведироморенини туь?

Дердгъой Бежон тозе бисдо. Фикир сохд эри хуьшде ки, и духдер э серботию зурбое глэзиетгъо, есируьмгъо кешири. Духдере дие лов гиръе гьишде нибу. Мугу:

— Эй Менежон, мегирис, хуьшдере глэзиет меди, и десиге угъо омоге медиром.

Рафд Менежон э кервонсуре, мивет сохд э Рустам. Гьемееки геймиш бире, оморут вокошируьт Бежоне. Ведироморе сэглэт Бежон кеши гъилинже, герден шуьвер глэмере эри зере. Гье усэглэт Рустам е силле зе эз Бежон, гъилинж офдо эз дес ю. Векенд ерэгъгъойюре, супой сохд юре, е кордеш недегьишд э куьф ю. Гьемееки рафдуьт э хуней Эршефиён падшогъ—эн бебей Менежон. Сер гуьрдуйт, эз келе ведарафде те чуькле, итден-пишигден, битден-сиркеежон гьемере, хунедун падшогъе э векил — ве зиргъоюревоз венжируьт. Эл, жэглметиш дануьсдуьтки у глэйл — пегьлуьву э тел верафдебугъо сэхьибсуьз небире

бебей. Жэгмет гъеме омо э минет э ки Рустам, гуфди-руйт:

— И хунхуре падшогъ эз э сер куктуъ овордигъо зиѣдте э сер эни вилеет оворди. Е доне жугъон, ераене пегълуъву немунди, гъеме э сер духдер энэ э сер верафди. Туъчуъни рэхъмедуъл офдори э дес иму, хосденим пой эриму келеети сох!

Рустам мугу:

— Ой жэгмет, ме эришму келе поисдегор нисдуъм, гуит кире нуъмге э сер ишму келе.

Гъе у сэгІэт Бежон рафд огол зе оворд чойчиреш, не у 40 жогъилеш. Шегъере тапшуърмиш сохд э угъо. Э жэгметиш гуфди э угъо гІоси небошут.

Ведироморут эз шегъер. Бежоне супой э пушо дешендет, ишу эз песо эдете оmore э е жерге. Расируйт э у жиге, Бежон деве куъшдебугъо. Рустам мугу эз домор ишу, эз шуъвер Бону:

— Бура э пушо, Зол бебеймуре муъшдулугъи ди, оморим гуфдире.

Офдо э пушо эри э муъшдулугъи рафде. Гирошд гІэсб Бежонеш. Бежон эз хэзинеи эн Эршефиѣн падшогъ е сиб эршефии вегуърдебу, хуб гурундбу. Виники шуъвер гІэмешу эз пушо гирошди эдее рафде, вегуърд сибэ эз куъф шенд эз гъувотигъой хуъшде. Сиб эз кемер эн шуъвер гІэме раси, эз синей ю ведиромо. Офдо муърд. Рустам гъэгър сохде, кеши гъилинже, омо э сер Бежон, Бежоне эри зере. Бону-хэгъер Рустам, гуърд гъул Рустаме, мугу:

— Бирор, туъ чуъ сохде?

Мугу:

— Эри чуъ биѣ куъшуъ у шуъвертуъре?!

Бону мугу:

— Амбар хуб, жигею сохди, куъшди. Шуъвер эн мени энтуъ нисдики. У Бежоне фурмунде, э рэхъ уълуъм фуърсоре, бэхш эн деве куъшдеире эрию нивегуърдге, куъшде

ниомо. Амбар жигей юре сохди. Мегем довгокоре разини, шогьоде нэгл?

И гофгьоре шиниренге Рустам сабуър сохд. Дено гъинже э гъоб. Оморуът, согъ-саламат расируът э Зол. Келе мэглрекегъо, келе глэруъси нушунде омо, лап зурбо, э гуфдиреревоз неварасдени, э чум диреревоз суърои небирени.

Жэглмет шегьере гьемере э гъуногълугъи огол зе. Девруъшеш хубе хъуърмет сохдуът, э ченд жире хубе бэхшгьоревоз э рэхъ декуърд. Зигъисдуът эеки э бэхдевериревоз. Вер салам, шут томом.

ДУХДЕРГІЭМЛЕ НЕ КУКГІЭМЛЕ

Хэбер дуъм ишмуре эз дуъ бирор. И дуъ бирор бибесуъз—дедесуъз е етимгъо буъруът. Э келе четиниревоз дуланмиш мибисдорут. Оморе мэхъл эн эвленмиш бирей эн дуъ бирор бисдоки угъо сэхьиб хуне—жиге бисдоруът. Эвленмиш биренге эеки игърол сохдуът ки екишуре духдер, екишуре кук бисдоге, духдер кире бисдоге э у кук бугъо бирор дорени.

Бэгъдовой е ченд сал екире кук мубу, екире духдер. Келе дезгогъо сохдуът э глұъзет глэилгъошу. Глэилгъо ебобот серзугъу дангъо бисдорутки норут угъоре эри хунде. Е бобот э гъэвл глұъллом дерафдуътки угъо дануъсдуът ишу одохлуй екинуът гуфдире. Деш екире амбар хосдуът.

Кук пушой эвленмиш бире бебе-дедей кук муърдени. Е ченд руз гиросде дедей духдериш муърдени. Глэдот эн бебей духдер бу, сер ебо ю э жой рафде дер гъопуй хъэѐте сэхд мисохд, руй духдер юре де жогъилиге невинуъ, эз кукглэмлей хуъшде дес вегуърде э кесиге ошугъ бире нерав гуфдире.

Падшогъ эни шеър эвленмиш не биребу. У е руз ве-

гуьрд шогьон гъуш хуьшдере ведарафд э ов, эри паран-дегьой гьовой гуьрде э гъуш хуьшдеревоз. Падшогь э гъиругь шегьер э е келе тале ведиромоки, вешенд гъуш хуьшдере э гьово. Гъуш вогошд э лой шегьер, паранде негуьрд, омо нуьшд э сер гъуьндуьре дор э богъчей хьэет эн лелей кук. Падшогь вогошд э песой гъуш хуьш-де э шегьер, мивинуь гъуш ю э сер дор эн хьэет эн фи-лон одоми нуьшди. Эри э хьэет дарафде гъуше вегирде рэхь нисд, дергьо сэхди. Падшогь кукд гъопуре. Бебей духдер у сэгIэт ведиромо гъопуре кукдегоре эри дануьсде. Вокурд дере, миденишуь мивинуь е жогьиле куки э пар-талгьой овчи геймиш. Мерд мипуьрсуь:

— Чуьи гъуллугътуь хэлефме?

Кук мугую:

— Леле, овчинуьм, э ов ведарафдебуьруьм, гъушме омор-и э богъчейтуь нуьшде. Ихдиёр ди мере верам э дор, гъушмере вегуьруьм.

Мерд мугу:

— Ме э хьэетме одоми нисе дегьишденуьм.

Падшогь мугу:

— Гьечу буге туь вера, гъушмере ги ди эме.

Мерд рази мубу. Мерд фурмуш сохд гъопуй хьэете эри сэхд сохде, рафд верафд э дор гъуше эри гуьрде. Духдер дуьлпесо бире эри бебешу дир диромореи эз куче моку-ну пенжерере, бебешуре эри дире. Падшогь мивинуь духдере, чуьл бенд муй ю зари — суьрхи, э гъэдем си-фети ю эз рачи денишире нисе бире. Дуь чум вери одо-мире, дуь чумигеш воисдени одомире эри томоше сохде. Падшогь мугу:

— Вой песг, ижире суретиш дебире-бебей э падшогь-ме, мере хэбер мебош! Гъушме негьогь инжо пар зере неомори, и духдер овмени.

Бебей духдер гъуше гуьрд до э падшогь. Падшогь рафд э хуне.

Падшогъ дир не сохде векил-везире фуърсо э хуней бебей духдер илчи, духдере эри хосде. Бебей духдер жугъоб до векил-везире, мугу:

— Токи мере духдер мибисдо, э падшогъевоз гъэбиле мибисдорум. Мере духдер нисди.

Илчигъ вогошдуът гуфдуъруът:

— У туь гуфдиренигъо мерде духдер гъич небири э гъуьлом.

Падшогъ и гофгъоре шиновусде, гъэгър вечи, мугу:

— Бегем чумгъойме кури, э и дуь чуммеревоз дирем Бурайт гуит у э песой гъуш оморебугъо овчи падшогъ бу. Дере хъэрзо гъишденге ме духдере дирем. Эз ме чур-ре хъэшо зере туь. Гуит, э хуширевоз доге, духдере, келе глошири муьдуьм юре, недоге юре микуьшуьм духдере миёрум.

Илчигъо гене оморот э хуней мерд, н гофе гуфди-руът. Мерд но эри хуьшде ки, де уьзге минкиниге нис-ди. Духдере дорени бисдо. Бебешу мэглуьм сохд э дух-дериш э товней биригъо ихдилот ишу.

Духдер мугу:

— Ой бебе чуьтам э бирортуь дургу ведироморе туь? Ишму э глэрей асму нен хори екире гоф дорейт. Бирорзе-рейтуьре чум глэрси чуьтам гъишде туь?

— Хэлефме, де минкин нисди недорумгеш, мере куьш-денини, туьре бердени.

Падшогъ гъуьдуьшбенду сохд, эри духдер тебэгъгъо вераюнд фуърсо. Эзи сериге глэруьсиреш нушунд.

Имбуруз глэруьс биренигъо руз духдери. Духдер гей-миш бисдо рафд э хьомум. Омо э ки бебей хуьшде, хъэ-лолбо хосд, ихдиёр вегуьрд эз бебешу эри э ки кукглэм-лей хуьшде рафде, эзуш эри хъэлолбо хосде.

Кукглэмле шиновсуденге ихдилот эн одохлуй юре, пад-шогъ э зулумевоз хосдеире, лап э келе дерд домунд. У эз дерд эз номус де э куче неведиромо. Сер ю э тов,

пой ю э хокистер—полхол дегуърде, дере сэхд сохде нуьшде-бу э тэхное хуне.

Духдер омо э хуней кук. Дергьой эн хуней кук сэхде дергьо бу. Суьфдеи дере вокурд духдер, кук не шиновусд. Дуймуьн дере вокурд, генеш кук нешиновусд. Э сеимуьн дере э вокурдеки чен е сес тапинже шенде омо, гене кук нешиновусд.

Духдер мидиров э хуне, миденуьшуь мивинуь кук гьэргъ, гуьм бири мунде, мугу:

— Ой кукгIэмле, туь гьэргъ бирей, и чуй хьоли?

Кук мугу:

— Ой духдергIэмле, и дердгьоймере филгьо-дегьо, догьго-дерьёгьо ниветову, гене менуьм ветовусдемгьо. Чуйре гьэргъ небошум ме э и коргьойтуь денишире. Чуй зу дунмиш бисдори туь?

Духдер жугьоб до:

— Энме де чорейме небу, бебереш эдембу куьшде эгер мере нидоге э падшогъ. Ме оморем имугьой э китуь. Вэхиз э и хэвлети, туьре чуй воисдениге э меревоз сох.

Кук мугу:

— Гьей, гьей духдергIэмле, ники эни кор гьичиш нисди, сммо бедюре гьэдер нисди. Туь духдер небисдориге падшогъ муькуьшуь имуре. И кориш бисдоге, гене ме дур биренуьм, туь дур. У кор эзсер буравгьо кор нисди, духдергIэмле.

Духдер мугу:

— Гьечу буге, биё е кор сохим. Ме имбуруз эдее гIэруьс бире рафденуьм э хуней падшогъ. Те шохьонгум бире фурухденитуьре фурух. Гурундире ни, сукире веги. Е хубе юргъэе гIэсб восдо, э у де уьзге гIэсбиге нерасуь. Ме имишев сэгIэт дуйваздегьи е гIэмел мисохум, эз келей бун эн хуней падшогъ мифурам, унжо э песой гьэлечей падшогъ хьозур бош... Бовор сох кукгIэмле ме эдее расде гуфдиренуьм.

Кук бирден э шориревоз вэхуьшд эз гъэд хокисдер, дес-руй хуьшдере шушд, дес духдере гуьрд, мугу:

— И гофгьойтуь расди?

Духдер жугьоб до:

— Эри, расди!

Кук мугу:

— Гьечу буге хьозурум э вэхдию.

Духдер рафд э хуней падшогь. Кук фурухденире фурухд, дуь сер гьейбеире пур сохд эз бугьо суке хэзиней хуьшде, дено нун рэхьи хуьшдере. Рафд э базар, восдо е хубе гӀэсбиш. Дуз сэгӀэт дуьваздегь нимешев омо хьозур поисд э песой гьэлечей падшогь, чум дошде э бун гьэле-че э рэхь эн духдер.

Падшогь жэгӀмете гӀош-хурек до э рэхь декуьрд. Дерафд э утогь эн гӀэруьс. Шев эхэйрбу до гӀэруьсе. Дес кеши дес духдере эри гуьрде. Духдер гье у сэгӀэт десе вено э сер шуьгьэм хуьшде, гуфди:

— Омон, омон муьрдуьм!

Падшогь мугу:

Чуьи беге духдер?

— Э ме дес мерасун, гьейсэгӀэт мимуьруьм...

Падшогь мугу:

— Гьечу буге фуьрсуьм одоми, духдире биёрум эри-туь.

Духдер мугу:

— Энме, огьойме, кор духдири нисди. Мере шуьгьэме дерди, гужебуруни гуьрди. Ме биё гьейсэгӀэт э буру ведарам.

Падшогь мугу:

— Э буру гӀэйби эри ведарафде, э гьейву енгегьо не бирордоморгьо поисдет. Эз хуне э бун нердиву вери, вера э бун темизитуьре виниш.

Духдер гьечу э парталгьой гӀэруьсвориревоз геймиш гейдуьрмиш, мугу эз гьэревошгьой хуьшде:

—Вегирит хьофдофой суьрхире э меревоз веройт!

Те нимей пилоконгьо верафденге, духдер эз гъэревош-гьо мугую:

— Тейте ме фураморе небу эз жигешму жуьмит. Э десишму гирит гьерки е той ковш сэгъри-бешмэгъэ, гьерки верома зенит, огъойме падшогъиш бисдоге.

Духдер марав э бун, мивинуь кукгIэмлею жилов гIэсбе гуьрде э ю денишири. Духдер вегирд эз сер хуьшде шол эвруьшуьмире, пара сохд зуле-зул, расере хуно бесд э лиловуй бун, гуьрде уре, кеменде хуно, фурамо э хори.

ДухдергIэмле мугу:

— КукгIэмле, имугъой и туь и мейду!

КукгIэмле вешенд хуьшдере э кул гIэсб, духдере венуьшунд э сэгъри гIэсб э песой хуьшде. Се доне гъир-мож кук э гIэбс зе. Эвели гъирмож пуст юре бурри э гушд ю кори сохд, дуьимуьн гъирмож гушд юре бурри э осгъую кори сохд, сеимуьн гъирмож осгъуре бурри э уьлуьг ю кори сохд. ГIэсб буьлдуьрчине хуно учмиш бисдо. Шев верасд, себэхь очмиш бисдо, миденуьшуьт мивинуьт эз серхьэд падшогъ гIрошдет. Гене е хэйли рэхь рафде бэгъдо веди бисдо е шегьер. Кук духдере э гIэс-бевоз пэхъни сохд э више, ю рафд э шегьер эз парталгъой хуьшде е дес партал мердуне восдо эри духдер, вогошд эз шегьер омо э ки духдер э више. Кук не духдер э више нуьшдуьт нун хурдуьт, динжире вегуьрдуьт, песде духдереш э мердуней геймиш сохд, офдорут э рэхь.

Хэйли рэхь рафдуьт, омуруьт э ён дерьёгъ расд омурут. Кук не духдер меслэхьэт сохдуьт эри э у серигей дерьёгъ гIрошде, белки падшогъ эри ишуре гешде серхьэд хуьшдереш гIрошд гуфдире.

Гъей сохдуьт гIэсбе эз гъирогъ дерьёгъ, мивинуьт е ветэгъэи. Тек е одоми дери э и ветэгъэ, эдее жагI, сазан, кутум бор сохде э геми.

Руй бисдорут э ки гемичи, гуфдируьт:

— Мибуки туь имуре гировуни э у тарафигей дерьёгь, тьэгь туьреш дим?

Гемичи мугу.

— Гемире сер гуьрдем эри бор сохде, ме де гемире тигьи нисохум. Зуте миёморитге э рэхь мирафдим э ишму-ревоз.

Эз гемичи гуфдуюруйт:

— Э хотур туь дуборе эз геми боре тигьи сохдеи и глэсб не э и гьейбе деригьо пулгьо мидим туьре, гировун имуре э у сериге.

Гемичи зури-зури сер гуьрд эри тигьи сохде бор эн гемире, амбар шори сохде эз хубе гьимет не эз глэсб. Гемичи гьердуюре жогъиле кукгьо дануьсде, венуьшунд гьердуюшуре э геми, гемире э рэхь венгесд.

Геми е ченд верс рэхь рафд. Бирден духдер мугу:

— Ой кукглэмле, нимей жунме э гьирогь дерьёгь, э ветэгьэ мунди.

Кукмугу:

— Чуй мунди бега гьечи?

— Э жунтуь кукглэмле, — мугу духдер, падшогь э сер тебэгьме е гуьл дугмей жовогъилет венореву, гьимет энуре норе варасдени нисди э и гуьлом. Туь э шегьер рафденки, ме эз синейме векеде э гьейбе денорем. Гемире невогордунде эри энуглэмел ниёв.

Кук мугу эз гемичи:

— Ой гемичи, имуре э гьейбеигьойму е чиму демунди фурмуш, уре невогордунде минкин нисди, гемире биё вогордунди э гьирогь ветэгьэ. Туьре чендгьэде воисдге зиёдие муьздиш мидим.

Гемичи фикир сохд эдуьл хуьшде:

— Лап бугьолоуье чи небуге игьо мере гьечи зиёдие муьзд нидуь эри е э гьирогь дерьёгь вогошде. Ме е фенд офум, гуюмки, э иму синемиши, геми эз рэхь вогошдге батмиш мибу. Уш мумуну эриме.

Гемичи гъечи фикир сохдере хуно, жугьоб до угьоре. Кук мивинуь духдер келе могъбули. Мугу эз гемичи: — Бошгу э гофтуь разинуьм, туь гемире мевогордун, фуше елкенгьойтуьре эз леборе, ме парталгьоймере венкенде суймиш бошум, симов зенуьм вегуьруьм биёрум. Туь те ме оморе гемире поюн.

Гемичи эгерде вегуьрд. Кук дешенд хуьшдере э дерьёгь, раси те ветэгъэ. Вегуьрд эз гъейбе гуьл-дугмей жовогьилете ве сер гуьрд симов зерезере эри оморе расире э геми. Бирден е сэхде кулок вокурд э сер дерьёгь, эз сер духдер килэхь офдо э дерьёгь. Гемичи миденишуь мивинуь чуьл бенд муь зарисуьрхи эни духдер лов бисдо.

Гемичи мугу:

— Вой песг, и духдер бире бебей! Э десме ижире марал офдону, ме вегуьруьм рохьо дуьм?

Гемичи вокоши лебере, вешенд елкенгьоре, эрэхь венгесд гемире. Кук миденишуь мивинуь оморе-оморе геми эз ю эдее дур бире. Чорей кук небисдо, вогошд э гъирогь.

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз гемичи. Мэхьшовой гемичи-духдере эз дес гировунденни. Гемичи эз духдер куьнд бисдоки, духдер мугу:

— Эй гемичи, эз ме куьнд меё, куьнд омorige хуьшдере э дерьёгь мидешенуьм.

Гемичи мугу:

— Эй духдер, де у кук э туь расиренигьо нисди. Туь энмени, биё туь гофмере э гуш ги. Не туьре эз десме эри хилос бире чореш нисди.

Духдер мугу.

— Ме имугьой офдорем э дес туь, гьелбетгъисметтуьнуьм. Оммо туь гуфдиренигьоре хуно, ме э туь дес ни дуьм. Мере бер э шегьертуь мегьр сох, гледот гъисдигьоре хуно веги эритуь э хьэлолиревоз.

Гемичи рази бисдо. Э дуьл хуьшде мугу:

— Де и эз десме э же рафденини. Бошгу, ю гуфдирере хуно мисохум.

Гемичи омо э шегьер хуьшде-раси, бесдгемире э куьрпи, мугу эз духдер:

— Кеш имогьой бурайм э хунейму.

Духдер мугу:

— Туь мере эз куче гуьрде етимлегьоре хуно берде? Ме гьечу ниём. Туьре э хуне кини?

Гемичи мугу:

— Е дедеймуни.

Духдер мугу:

— Бура э дешешму гу, е гьэдер гӀэруьс-духдер кура соху, биёвт инжо, мере э пушо дешенде, э хьуьрметевоз беруьт. Небуге ме гьечи э тэхьно э туьревоз э хуне ниём.

Гемичи рафд э хуне эри гӀэруьс-духдер кура сохде.

Духдер и ченд рузгьо э сер геми, эз зир чум/фегьм сохде, хуте биребу гьеме тегьергьой геми гьей сохдере. Гемичи рафде сэгӀэт духдер лебей гемире вокоши, эз куьрпи векенд гемире, вешенд елкенгьоре, офдо э рэхь. Э чуьжо рафдениге духдер ю нисе дануьсде. Геми духдере берде ведебердени э гьирогьэн е гьумлугь э куьндигьой эн е шегьер.

Кук эн падшогь эн инжо э чуьл инчэгьуьзевоз э е раче геми венуьшде, э сер дерьёгь эри сейл зере ведироморебу. Хэйли гешдуьт, мивинуьт э гьич геми нисе поисденигьо жиге, е геми поисди. Гьей сохдуьт рафдуьт э ён геми. Мивинуьт э гьэд эн геми е сурет дери, рачиуре э тэгӀриф дореревоз верасдени нисди. Чуьл бенд муй эни духдер гьеме зари-суьрхини. Кук падшогь мугу э дуьл хуьшде: „и духдере бике мисохум э сер эни чуьл инчэгьуьзгьойме.“

Кук падшогь мугу:

— Ой духдер, фура эз гемитуь. веро э гемиме. Туь овмени.

Духдер мугу:

— Гьечу нэгI, ме гьелбетки э гьисметтуь оморем ведироморе, туь гу егиле, туь чуй одомини?

Кук мугу:

— Ме кук падшогь эни вилеетуьм. Туьре эдее эриме вегуьрденуьм.

Духдер мугу:

— Бура э шегьер, гу эри бешешму, ижире кори. Музик, гьушу ди бурам э хьуьрметевоз биерум. Небуге нисе оморе.

Кук падшогь мугу:

— Те ме э китуь оморе белки туь вирихди рафд?

Духдер мугу:

— И чуьл инчэгьуьзтуьре ни э киме, гьеми эриме ибонжэгь бу те туь вогошде, гьемиге мере гьэреул сохут эри дуьл олхогьинитуьш. Мере эз туь зиьдте шуьвер эричуьи?

Кук падшогь рази бисдо, вогошдэ шегьер. Духдер мугу эз инчэгьуьзгьо:

— Тейте огьойму оморе биьйт гемире гьуьл дедим эз гьумлугь, е кем э руй глов гьердим ибонжэгь сохим.

40 инчэгьуьз рази бисдо э гоф эн духдер. Духдер э э инчэгьуьзгьоревоз гьуьл зеруьт дешенудьт гемире э дерьегь. Вешенд духдер елкене, геми э рэхь офдо. Э сер дерьегь е хубе кулокиш вери.

Геми духдер мурав э е дуре жигегьо медарав. Гье и вэхд чуьл хьэреми не е хьэрембоши эдембуьруьт гешде гогь эз руй глов, гогь эз зир глов, эз зир не руй глов гешдембугьо гемишуревоз. Мивинуьт э сер дерьегь е геми вери. Куьнд оморе рэхь эн гемире ведабурируьт. 41 духдере гуьрдуьт дебердуьт э гемишу. Э глэрей хьэремигьо офдо гьолмогьол, и мугу: „и мере“, униге мугу: „и мере“.

Духдер мугу:

— Ой хъэремигъо, игъо сиб не гIэрму нисдиэри тараш сохдешму. Гуит гъери ченд одоминитге ишму?

Жугъоб дорут:

— 41 одоми!

Духдер мугу:

— Деш хуб. Имуш 41 духдерим. Э гъеркишму еки расиреним. Ишмуш поит э е жерге, имуш, нуьшим хурим, песде гъерки эеки мегър мибошим. Биёрит ичкушмуре, хурегишмуре, межлуьс гирим, нуьшим хурим. Те межлуьс варасде э лойму дес мекешит.

Келей эн чуйь хъэреми мугую: и чуйь раче, эгъуьлменде духдери, келей эни духдергъо э бэхш ме офдоренигъо?

Хуреггъо гъеме хъозур сохде омо. Духдер инчэгъуьзгъоре гъелбет до:

— Серлей пейлере зиёдте мезенит. Ичкуре пуч сохит, угъо недануьсдеки. Хъэрекет сохит хъеремигъоре гъенжунит.

Духдер эз зир чум хуб фем мисоху хосиетгъой э-зир гIов рафденигъо гемире.

Духдергъо хъэремигъоре эз гъэдер зиёди гъенжундуьт. Хъэремигъо лул пиён бире, гъерки э ело дураз бисдорут.

Духдер буйругъ до:

— Гъерки партал эн е хъэремире векенит, вокунит э тен ишму. Ерэгъ седэгъюреш бесдит э хуьшде!

Духдер юш партал эн келей хъэремигъоре векенд, вокурде э тен хуьшде. Бесд ерэгъюреш э кишд хуьшде, мугу:

— Ой инчэгъуьзгъо! Гъер духдер сер одоми хуьшдере буругу!

Юш ведешенд шимшиле е гуш хъэрембошире не буз ви-ниюреш бурри. Гемире э рэхъ венгесд, э руй гIов. Хэйли рэхъ рафде миденишуь живинуь гъиругъ дерьёгъ веди-ни. Оморут расируьт э гъиругъ дерьёгъ, фураморут эз ге-ми, офдорут э рэхъ. Е гъэдер рэхъ рафде е шегъер веди

бисдо. Эз шегьер куынд бисдорут, мивинуът эз шегьер э музыкевоз е гъуше эдее ведировунде. ЖэгІмет шегъериш гъеме кура бири.

Падшогъ эни шегьер муърдебу. Гэдот эни падшогъиети бу, игъоре е мозоллуъе гъушбу. Падшогъ муърде бэгъдо, мешенд у гъуше э гъово, э сер эн гъерки у гъуш муънуъшд, у миёсд падшогъ бире.

Те се гиле вешендуът гъуше, гъерсе гиле гъуш нуъшд э сер духдер. Духдергъо гъеме э парталгъой мердуне геймиши, эл-жэгІмет миёв амбаракбу мисоку духдере. Тож падшогъире менуъ э сер ю.

Духдер мугу:

— Ой жэгІмет! Ме эришму падшогъ мипоюм э игъролевоз и 40 гъээзгъеме эриме министргъо бирени. Хэремгъой падшогъиш э десме нен министргъоиме дебисдоге.

ЖэгІмет рази мибу.

Чоркиной эни шегьер бу бору. Эз чор тараф, чор, келе дервозе дебу. Падшогъ (духдер) нуъшде э сер тэхд буйругъ до ки, себэхъ сэгІэт 10 суретчи э хъэът падшогъ биебиёв гуфдире. Себэхъмунде падшогъ э чуъл министргъой хуъшдеревоз рафд э хьомум, тен хуъшдере шушд, 40 бенд муй хуъшдере эз шуне гировунд, чуътам гІэруъс бире э хуней падшогъ рафдебуге, гъе у жире, сэгІэт 10 омо поисд э пенжере.

Суретчи омо, мивинуъ э у э ю гуфдиригъо пенжере падшогъ невери, е муьгІуъжуъзе-хъуъри-пери вери. Зе 4 доне сурет, э ки падшогъ дерафдени бисдо. Духдер гене геймиш бисдо, э парталгъой падшогъи, рафд нуъшд э сер тэхд падшогъи хуъшде.

Суретчи диравунд суретгъоре, сер зе э падшогъ, но суретгъоре э пушой ю. Падшогъ рази сохд суретчире, фуърсо. Хэбер фуърсо, огол зе оворд келегъой шегъере э ён хуъшде, гуфди э ишу:

— И 4 сурете могосунит э 4 дервозей эн шегъер. э ён

эн гьер дервозе е темизе нун фурухдегориш бугу, ʼе било-
гъиш. Эри одоми шегъери нуниш, овиш э пулевоз, эри
гъэрибе одоми э гъовои. Э гьер дервозей эн гъопу 10 жол-
лодиш поюгу. Гьерки э сурет денишире ох кеши, гуъруйтгу
биёрутгу инжо.

Хэбер дуъм ишмуре эз падшогъ. Домор мугу:

— Гъэруьс э буру ведеравгъо те кей нидиров?

Варафд э пилонконгъо, раси те гъэревошгъо, пуърси;

— Эжи бике? варафде огол незенит?

Гъэревошгъо мугу:

— Имуре бике ихдиёр недори те ю фураморе эри вараф-
де э кию. Кор эню зэхъмете кори.

Падшогъ мугу:

— Гъечуниге варам вьнуьм.

Гъэревошгъо мугу:

— Э иму гъэдэгъэ зери, гьерки веромо и сэгъри беш-
мэгъэ гирит эз сер ю зенит. Мегъилиг вероморе, хьолме
гурунди.

Падшогъ мугу:

— Шев эдее себэхъ бире, ишму семе верайт винишит дие.
Гъэревошгъо меравт, миденишуьт мивинуьт эз хьофдофо-
бэгъэй э хори гъичиш нисди. Падшогъиш мерав э бу, ми-
винуьт духдер э лиловуй эн бу шоле кеменд сохди вирихде.

Мугу:

— Эз бебешу э зарбевоз овурдем духдере, бебешу э фен-
девоз вурухунд.

Падшогъ э гъэтоши геймиш бире, жоллодгъой хуьшдере
э хуьшдеревоз вегуърде, рафдуьт э хуней бебей духдер.
Оммо чум бебей духдер у шев гъе э рэхъ чодур эн духде-
ре овурдегоргъо дебу.

Гъопу куфде оморени. Бебей духдер хэбер бирени, шо-
ри-шори вэхуьшде ведарафдени эри гъопуре вокурде. Се-
бэхъ биребу. Гъопуре вокурде, мивинуьт падшогъ, домор ю,
э гъэтоши геймиш бири э 10 доне жоллодевоз. Амбар мэхъ-
тел мунд бебей духдер, мугу:

— Хэйр гердо э и тегьер оморемун ишму, оммо чумме эз шовуревоз э рэхь ишму дери.

Падшогь э гІэтоширевоз жугьоб до:

— Туь э ме луб буррай. ГьейсэгІэт ебо духдере ди!

Бабей духдер мугу:

— Эй падшогь, бугьо-небугьойме е духдер бу. Эз езу-гьэ бирорзерейме журо сохде, ди гІэруьс сохдей берде, гене чуй духдер хосде туь эз ме?

Падшогь э хьуършевоз кеши шимшиле, мугу:

— Туь э фәндевоз луб гуърдей, гьейсэгІэт духдере ди!

Зе шимшиле эз сер мерд, венгесд э хори. Гьэдэгьэ зе э жоллодгьо венжунуьт мерде гьингьэре хуно, дешенуьт э пушой сеггьо.

Падшогь бисдо делуь, сер-сери. Оворе бисдо э песой духдер, мугу:

— Чор тараф гІуьломе мигердуьм, э сур духдер нера-сире нипоюм.

Э гІовдоли геймиш бире падшогь миёфдону э рэхь. Амбаре вэхдгьо гешд, пул-хәржиюш верасд. Омо раси э духдер падшогь биригьо шегьер. Падшогье лап гисне бу, вемундебу. Эз дервозей шегьер э диромореки муьвунуь э лэгІэй дервозе поисдет одомигьо, эдете тозе сипре нун фурухде. Е хубе раче буьлогьиш гьисди э ёнишу.

Падшогь мугу эз нуновончи:

— Ме е гьэрибе одоминуьм, пулме варасди, е лугьэ нун, е дугь гІов доре гІэмел миёвми?

Жугьоб дорут:

— Эри гьэрибе одоми чендгьэде нун хурд, чендгьэ-де гІов гьенжи э гьовоини.

Норут э пушой ю нун, гІовиш хурд, суьрой бисдо. Во-до хуьшдере падшогь эри рэхьэти сохде. Хьшдере водо-ренге э чум ю вохурд сурет эн духдер. УсэгІэт эз кон дуьл ю е ох верома. Гье у сэгІэт жоллодгьо гуьрдуйт уре, гуфдурут:

— Э ки падшогоь биё биёй!

Минет сохд э жоллодгьо юре э ки падшогоь неберуыт:
— Э жигей пул воисдениге парталгьоймере векенит.

Жоллодгьо мугу:

— НэґI, э иму буйругъи. Гьерки э и сурет денишире ох кеши уре биё э ки падшогоь биёрим.

Бердуыт расундуыт э ки падшогоь, гуфдуруыт:

— И ох кешири.

Духдер диремунде мерде шинохд. Тапшуърмиш сохд э жоллодгьо ире э е сэхде гьомбур мидешенит. Гьэдот гьисдигьоре хуңо се гуървенке нун юреш мидит, глов юреш.

Хэбер дуым ишмуре эз кукгьэмле. Духдере гемичи вурухунденге вогошд дуборе э ветэгъэ. Е дес парталиш офд эри хуыште. Венуышд э кул гьэсб хуыште, мугу:

— Чоркиной гьуьломе мигердуым, э сур одохлуйме нерасире нигьилуым.

Кукгьэмле амбар гешд. Пулгьоюш верасд. Гьэсбеш фурухд, пуле хэржи сохд. Мунд гловдол. Оммо гуьл-дугмей жовогьилете пэхьни сохди гьиште э зир синей шеи хуыште. Кукгьэмле но эри хуыште ки, э гиснейш муьрдуымге гуьл-дугмере нифурухум. Эз и дугме одохлуймере хьэз оmore, и дугме ёровурди энунн. Кукгьэмлеш омо раси э духдер падшогоь сохденигьо шегьер, э сер энунн омо у кор, э сер эн падшогоь оморигьо. Кукгьэмлереш гуьрдуыт бердуыт э ён падшогоь. Падшогоь буйругъ до:

— И куке себэхьмунде чой, пишней хурек, шохьонгум юре воисденигьо чи мидит. Оммо э песою жоллодгьо гешдени, расди куке инжимиш несохдени.

Хэбер дуым ишмуре эз гемичи. Гемичи мурав э ки дешу, мугую ихдилот тозе одохлуре. Дешу кура мисоху гьэруьс-духдере, гьунши-мэхьэлере, э гьовол-зурнове-воз миёвт э гьирогъ дерьёгъ, гьэруьсе эй берде. Миденишуыт мивинуыт неки гьэруьс, геми ери-диблуь, эз бине веди нисди. Гемичи муфуруху гьисд-нисд хуышдере, ветэгъэй

хуышдере, геймиш мубу э гловдоли, миёфдону э рэхь э песой духдер. Пул ю марасуь. Гисне-тешне миёв мирасуь гемичи э духдер падшогы сохденигы шегьер.

Гемичиш нун, глов хурде суьрой бире ведорени хуышдере эри рэхьэти сохде, чум ю мохуру э сурет, е лугьонде ох мокошу. Гемичиреш миберуьт э ки падшогы. Духдер мишиноху гемичире. Уреш мидешенуь э сэхде дуьсдогы, э ён падшогы.

Хэбер дуьм ишмуре эз кук падшогы, эз сэхьиб 40 инчэгьуьзгы. Кук падшогы мирав мирасуь э ён бешу, мугу:

— Бебе, э сер дерьёгы, э гьэд е геми е духдер э ме ов офдори, э гьич падшогы недеригы сурет. Гьошгы-чумгыоу эдее одомире хурде, тэГрифюре э гофевоз доре верасдени нисди. 40 бенд муй ю зарь-суьрхини. Хосденуьм эз туь, жон бебе, гьисдигы гьушунтуьре, лов-лешгертуьре, туп-тупхонейтуьре э нугьоре-гьоволевоз э сер дерьёгы мифуьрси, небуге нисе омор!

Падшогы э гофгыой кук хуышде денишире мэхьтел мунд, э минет кук денишире шор бисдо. Буйругь доки гьемей шегьер э пушорэхьуй духдер биёвгу. Оморут э жиге геми, мивинуьт неки духдер, 40 инчэгьуьзгыош веде нисдуьт. Гьемееки дуьлхуьрд могордут. Кук бисдо делуь-дивоне, мугу:

— Бебе, де эз ме туьре кук нибу, ме эдее э песой духдер оворе биренуьм.

Кук э минетгыой бешу неденишире, вегуьрд рэхь хэржи эз хэзине хоней бешу, офдо э рэхь. Гешд гуьломе, пул ю верасд. Омо э и духдер падшогы сохденигы шегьер раси. Иш омо э ён дервозе, хурд, нуьшд. Сурете дире е келе охиш кеши. Иреш гуьрдуьт, бердуьт. Падшогы буйругь до иреш у жогьиле дуьсдогыэ хуно, кукГэмлей хуышдере хуно эй дошде.

Хэбер дуьм имугьой ишмуре эз хьэрембоши. Хьэрембоши десе микешуь духдере эри гьэл гуьрде, гьечу мидануь

духдер э кешею дери. Хэбер мубу, миденишуь мивинуь геми э хуневоз буёнмиши, гьеме мегьитгьои, гемиш э руй дерьёгь вери, духдергьо веди нисди. Мивинуь эн юш е гуш ю не винию бурра омори. Хьэрембоши мугую:

— Вой эри серме. Ме келлей 40 хьэроми бошум, диш-эгьли эз меш зурбо бу. Ме согь мунде руй эню духдере недире нигьилуьм.

Вегуьрд эри хуьште е дес партал, геймиш бисдо ведиромо э гьирогь дерьёгь.

Е кем рэхь рафд, мивинуь шегьер ведини. Мидиров э дервозей шегьер.

Иш нуьшд, хурд, ох кеши. Жоллодгьо гуьрдуьт бердуьт уреш. Падшогь буйругь до эри дешенде уре э жуьрое гьомбур.

Ченд салгьои имугьой духдер инжо эдее падшогьи сохде. Падшогь буйругь до э шегьер, себэхь келе мейду вокурде оморенини эз 7 сале звер мерд-зен кура бугу. Ме себэхь келе шериглэт сохденинуьм. Туку-базар вокурде меёвгу, е доне одоми э кор, э чул мемунугу, небуге келе тэхсир биренини.

Доргьо гьурмиш сохде омо. Падшогь э гьирмизии геймиш бисдо. Чуьл министр э иловлей ю, жоллодгьой падшогь хьозур пойсдуьт.

Нуьшд падшогь э сер тэхд. Буйругь до суретгьо э дервозегьо веригьоре вегирит биёрит гуфдире.

Суретгьо э сер стол падшогь веноре омо.

Дуьсдогьгьо э гьомбургьошу э фикир-хэёл деруьт. Нисе дануьсденуьт падшогь ишуре эри чуь гуьрдиге, чуь мисохуге э ишуревоз.

Огол зере омо дуьсдогьгьо э пушой падшогь. Гьушун ве рэгьиет падшогь гьеме э томошей.

Эвели дуьсдогь гьерой зере омо. Падшогь буйругь до э жоллодгьо:

— Кешит гбилинжгьошмуре! Эй эвели дуьсдогъ! И шимшилгьоре дирей? Расде мугуи, негуфдириге и шимшилгьо гъеме эз гердентуь giroшденини.

— Расде мугуюм огъойме падшогъ, оммо меш нисе да нуьсденуьм мере эричуь дуьсдогъ сохдетге.

Падшогъ мугу:

— Туь э у сурет денишире ох эричуь кешири?

— Падшогъ согъ гердо! Ме падшогъ эн филон виле-туьм...

Гъечи мисоху гъеме ихдилотгьоре эз сер те эхир, чуйтам бириге.

Падшогъ пуьрси:

— Гъич туь э у духдер дес незери?

— Дес хуьшдереш мере гуьрде негъишд. Десе э шуьгъэм хуьшде веноре хъэрой сохд, мугу: „мере буруни гуьрди, егиле э буру ведарам диром“. Гъе у ведарафдгьо де недиромо. Шовгю гердо э падшогъ, гъечини.

Падшогъ буйругъ до:

— Пой э гъирогъ.

Огол зе дуймуьн дуьсдогъэ. Пуьрси эзуш сурете ди-ре эричуь ох кешириге.

КукгIэмле э е дердимендиревоз, э е заруьнжиревоз, эз чумгьою гIэрс рихде-рихде, гуфди:

— И духдер-духдергIэмлеймени. Эз хуней падшогъ э меревоз вирихди у шев. Оммо зулумкоре гемичи те ме эз гъирогъ дерьёгъ вогошде вурухунд духдере. Иш гуьл-дуг-мей энду духдери. Гъемере хэржи сохдем, уре хэржи несохдем. Гиснеире-бирэхънеиреш ветовусдем, гъэрез еровурди эн духдергIэмлеймере эз дес неведешендем. Ме ох некешире, огъойме падшогъ, де ки биё ох кешуь?

Норени гуьл-дугмере э сер эн стол. КукгIэмлере дорут стул, нуьшд э гъирогъ.

Огол зерени сеимуьн дуьсдогъэ. Падшогъ пуьрсирени:

— Туь эричуь ох кешири э у сурет денишире?

Гемичи гьемере чуьтам бириге еки-еки ихдилот сохдени.
Падшогъ пуьрсирени:

— Э сер энуге геме е ченд гиле семе кеф сохди э уре-
воз?

Гемичи мугу:

— Эз ме мугу: „эз ме куьнд миёй, хуьшдере мегуьруьм э
дерьёгъ мидешенум“. Меш де эз терс дес незеруьм.

Гемичиреш поьнд э гъирогъ.

Огол зере омо чоримуьн дуьсдогъ.

— Туь эричуь ох кеширей сурете диринге?

Чоримуьн дуьсдогъ, кук эн падшогъ, сэхьиб эн 40 ин-
чэгъуьзгъо гуфди гьеме гъозие-гъэдер хуьшдере ве шов-
го сохд, гьич дес юш нерасири гуфдире э духдер.

Кук падшогъеш нушунд э гъирогъ.

Огол зе пенжимуьн дуьсдогъэ, пуьрси:

— Эричуь ох кеширей?

Пенжимуьн дуьсдогъ—келей хьэромбошигъо, гуфди чуь-
там ю э 40 хьэромиревоз э сер дерьёгъ гуьрдебируьтге
сэхьиб эни сурете э 40 инчэгъуьзгъоревоз, ве чуьжире
луб бурриге духдер э ишу.

Падшогъ пуьрси:

— Туь келей хьэромигъо, келе луги, эллем-гъэллем,
чуьтам биё бу э духдер дес незери?

— Э жунтуь падшогъ, сер имуре э эгъуьлмендиревоз
пучунд, э биинсофиревоз э эхир иму ведарафд.

Иреш нушунд э сер стул.

Падшогъ вэхуьшд э пой, келе-келе гуфди:

— Ой эл-жэгмет, ой гъушу, ой лов-лешгер! Теиму-
гъой ижире келе шериглэт э е падшогъиш не офдори. Ме
имбуруз суьфдеи гиле эдем шериглэт бурра, ижире кор
оморе офдоре.

— Эвели дуьсдогъэ, падшогъ эн филон вилеете, эри
эни кор тенбихъ сохденуьм. Духдерглэмлере эз севгили
хуьшде э зулумевоз эри жура сохдеи, бебей эн духдере

эри э у жире зулумевоз куышдеи, уре суьфде э дор кеширени, песеде жендек юре э пушой сеггьо дешендени. Чув гуфдиренит эри ижире тэхсирноме, жэгIмет?

ЖэгIмет гьеме э е лэгIэ хьэрой дешенде, гуфди:

— Амбар хубе, дузе шеригIэти. Зигьо падшогь!

Сеимуьн дуьсдогъэ-гемичире, юре унгъэде гьэгъ до-реки жиге, ужире куке эри э руй дерьёгъ вегьишдеи, зен юре есир зере бердеи, эри энущ буррани гье ужире тэхсири.

ЖэгIмет рази бисдо.

Падшогъ вегуьрд эз серхуьшде тоже, !чуьл бенд муй зари-суьрхию веде бисдо, мугу:

— Ой кукгIэмле, менуьм у духдергIэмле туь гешденигьо. Бовор сохдениге туь э ме, э покиме, э ме туьре гьэдерсуьз хосдеи ве э имбурузине силисгьо, ме энтуьнуьм туь энме.

КукгIэмле мугу:

— Мере э туь боворини ве ихьдибори нибисдоге ме ингъэде э песойтуь есир бире эз и улке э у улке !ниёфдорум.

КукгIэмле зури-зури куьнд омо, гьэл дешенд э герден духдер, синесов, гьулбуин бисдоруьт эеки.

— Эй министргойме! Вегирит килэхьгьошмуре эз серишму,—буйругъ дорени духдер.

Эвруьшуьмие муйгьой эн 40 инчэгъуьзгьо фураморенуьт э душгьошу.

Эз кук падшогъ мугу:

— Ой кук падшогъ, эз туь э ме беде небири, эз меш э туь беде нирасуь. Чувтам хуьшдере дошдемге, 40 инчэ гъуьзгьойтуьреш гьечу дошдем. Вогордунденуьм э туь инчэгъуьзгьойтуьре.

Имугьой эй келей 40 хьэреми! Могуки эз дес мердгьо моров лутии, игиди, гьэчэгъи, эз дес зенгьо ниворов гуфдире. Имугьойле дануьсдими гьисди зенгьо эз мердгьош

зиёди? Эз дестуь э ме бедиш нерасириге, э рэхъэвоз гъэчэгъ биё куьшде биёв. Э хотур расдире гуфдиреитуь бэхширенуьм жунтуьре. Оммо де гъэчэгъи месох. Биё гьер мегъ эритуь эз хэзиней падшогы пул бер эри зигъисде.

Духдер хэбер вегуьрд эз жэгIмет:

— Эришму и шеригIэт чуйтам омо?

ЖэгIмет э е лэгIэ жугъоб до:

— Амбар хуб, амбар дуз!

Духдер руй бисдо э ки жэгIмет, мугу:

— Ой жэгIмет! И тоже эз сер ме вегуьрдем норем э сер эни стул, де тоже э серме нивенуьм. Эгенер разиниге ишмуре шуьверме эришму падшогы сохде, ме эришму бике, поисденим, небуге согъбошит, рафденим.

Гье у сэгIэт жэгIмет э е лэгIэ жугъоб до:

— Амбар разиним. Бигъил шуьвертуь падшогы бу! Туь бике эриму.

ГIэруьси нушунде омо. Чуьл руз, чуьл шев нугъоре зурнов, дамби-дуду куфде омо. Дуьсдогъгъо эз гъээземетгъо рохъо доре омо, гъэрдгъо, налоггъо бэхшире омо. ДухдергIэмлеш мегър сохде э кукгIэмле доре омо.

КОСИБЕ КУК

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, эз е деде не эз е кук. Игъо амбар э тенгиревоз зигъисдембуьруьт. Е руз кук ведарафдени э „фэхъле базари“ эри э кор поисде, оммо куке э кор гуьрдегор кес нисе бире. Оморени эри е дерзи э шегуьрди поисдени. И дерзи эри хунедун Шогъ угъли Шогъ Аббас партал духденигъо дерзи бу.

Кук не дерзи нуьвуьсдуьт договор э гIэрей еки те пишнеи еки хисирени, екиге кор сохдени, эз пишнеи бэгъдо, еки хисирени, екиге алишвериш сохдени. Оммо вэхдтомом небире дуь екире хэбер не сохдени.

Себэхьмунде кук дегешд эри хисире те сэглэт 12. Сэглэт 12 небиреки, хузеин кук сер гуьрд кукэ эй хэбер сохде, мугу: „гедей ме бэггэй гьисди“. Кук гье и момент хов дирэбу, дес шендебу, менг не чуьшмере гуьрдебу гьеркире э сер е зани веноребу, эдембу э угьоревоз во-зи сохде.

Кук хэбер бирени, дениширени дирени э звер сер ю веригьо сэглэт, гьеле те сэглэт 12 вэхд амбар мунди. Кук гьэгьри, Гюси бире мэхуьзуь, мугую эз хузеин:

— Вэхдме небиреки, туь мере эз хов ме эричуь хэбер сохди?

Хузеин мугу:

— Ховтуьре гьейсэглэт эриме гофки.

Кук жугьоб дорени:

— Туь мегуки, ме дерзи эн Шогь Аббасуьм, ме эз туь митерсуьм. Хэйр! Шогь Аббас юш омоге терсире жигеймэ нисди, ме ховмере гуфдирегор нисдуьм.

Дерзи мугу:

— Гьечу буге, бурайм э ён Шогь Аббас.

— Бураймге, бурайм,— жугьоб до кук.

Кук офдо э пушо, дерзи э песо, рафдуьт э ки шогь Аббас. Дерзи ихдилот сохд овхьолете эри Шогь Аббас. Шогь Аббас гьэзобегуьн бисдо э сер кук, мугу:

— Туь чуьтами гьул мие боши, э гоф огьойтуь недени-

ши!?

Кук жугьоб до:

— Эз туь бэггэй у падшогьойгеш омоге, терсире жигеймэ нисди, ме ховмере ихдилот нисохум.

Шогь Аббас приказ до:

— Берит и кукэ э гьирогь шегьер гьисдигьо чуьл ге-зе чол дешенит. Бигьил гисне-тешне муьруь домуну унжо

Кукэ овурдуьт дешендуьт э чол. Кук хуьшдере дуьл до, гуфди:

— Гьеме чигьой гүьлом эз хок бегьем бире, хок му-хурум муьзуьгүьм.

Сер гуьрдени эри ебонжэгьги хуьшде кем-кем эри хоке векенде э е эз хори чол офденигьо осгьуй эн чуней гӀэс-бевоз. Векенде-векенде дерафдени дору. Э пенжимуьн сал сибе сохде зир хорире ведироморениэ товуши, э гьирогь сим-богьги эн духдер Шогь Аббас. Кук миденуьшуь мивинуь е бэхдевере богьги, хубе гьэлечегьош дери э гьэд эни богь, е рач товушиш эдее сухдени. Кук фикир сохд эри хуьшде: „ме ёгьин э и хунегьо миё дарам“. Сэ-гӀэт 11 эз сер гьендэгь кук дешендени хуьшдере э богь. Марав э гьэлече э сеимуьн тебэгьэ, мокуну дергьоре, мивинуь гьэревошгьо гьерки э ело офдори хисире. Мивинуь э е серигей утогь е карават суьрхини. Кук куьнд мибу эз карават, мивинуь э е сини э ило е жарит сохде гьоз вери, э елойге е хубе гӀош руьгьэни. Кук поисд, фикир сохд, мугу:

— Весси и пенж сал хок хурдемгьо, бигьил имугьой и гӀоше хурум. Шогь Аббас дануьсдге мере хьофд салиге зиёдте э чол нидешенуьки.

Вокоширени кук гьулгьой хуьшдере, хурдени нимей гьозеш, нимей гӀошеш. Кеф ю куьк биренки куьнд бирени э карават, вокоширени лихьифе, дирени э зир лихьиф е тикме, е сурет хисири. Куке амбар хьэз миёв эз духдер. Асда гьуз бире е моч мекенуь эз сифет эн духдер, мугу: „гьелелуьге и весси“. Муфурав эз гьэлече, медешенуь хуьшдере эз сер гьендэгь, мидарав гене э чол э жигей хуьшде.

Хэбер эз ки дуьм ишмуре, хэбер эз духдер Шогь Аббас. Сэглэт дегьги гӀэдот эн у бу хэбер мибисдо чи михурд. Хэбер мубу, миденуьшуь мивинуь черхию гурунди. Миденуьшуь мивинуь нимей гӀошиш нисди, нимей гьозиш. Хьэрой вегуьрд э сер духдергьо, мугу:

— Ки диромориге инжо ебо эриме гуит!

Гъэровошгъо терсируът, лерзируът, гуфдуьруът:

• — Жон бике, инжо екиш недиромори!

Духдер мугу:

— Гъечу буге ишму зэхъримон сохдейт, гъэгъбечепелгъо! Вэхизит, логон-хьофдофоре биёрит дес-руймере семе шурум!

Духдер Шогъ Аббас дес-руй хуьшдере шушдени, деннширени э гузги, дирени эз расди гъутиней ю ченд е гъэребеч гушд вегирде омори. Духдер Шогъ Аббас мугую:

— Гъэревошгъо! И кор эн негъогъие одоми нисди. И дод эни гъутинейме э лэглэй эн у расири, у гене имишевиш миёв, мэхисит, гирим уре.

Гъэревошгъо гуфдуьруът:

— Бошгу жон бике!

Оморени бирени шев, косибе кук ведироморени эз жигей хуьшде, поисдени э гъирогъ гъендэгъ. Кук эри хуьшде фикир сохдени: „Шову сэгІэт 11 дерафдем, имишев сэгІэт 1 мидарам, белки угъо имишев э гузет поисдуът“.

СэгІэт 12 бисдо. Гъэревошгъо миденишуът мивинуът оморегор нисди, мидегешдуът михисуът. Духдер Шогъ Аббас эз зир лихъиф эдее дирени. Духдер мивинуът чумгъоюре хов эдей шишире, мегуьруь серчире, мибуру гъилтенгуьшд хуьшдере, муьнуьк мидекуьнуь мибесдуь. Энгуьшд хисире нигъилуь духдер Шогъ Аббасе. СэгІэт еки кук мидешенуь хуьшдере э богъче, мерав э гъэлече, мивинуь гъэревошгъо гъеме хисирет. Минуьшуь гене нимей гІошеш михуру, нимей гъозеш. Оммо духдер эз зир лихъиф эдее дире. ГІош не гъозе михуру марасуь, песде куьнд миёв эз карават духдер. Гъово мегируь лихъиф духдере. Духдер бирден гъопмиш мисоху кукке, мугую:

— Туь жини, шэхъитуни, чуьни туь?

— Кук жугъоб муьдуь:

— Ме не жинуьм, не шэхъитунум, меш туьре хуно е инсонуьм.

Духдер мугую:

— Имугьой чуй хуби эритуь, бебейму дануьсдге туьре муькуьшуь.

— Э жунтуь духдер, ме эри бебешму се кепикиш нисе доренуьм.

Духдер амбар гьобул сохд кукке, мугу:

— Имугьой нуьш инжо.

Духдер хэбер сохд гьэревошгьоре, гьишд эри кук сивор веноре. Эз кук мугу:

— Туь веги чой чи ху, ме эритуь гьозие-гьэдермере ихлилот сохум.

— Мере Чуьме-Чуьм падшогь эри кук хуьшде эдее хосде. Ченд гьозор гьушунгьой Чуьме-Чуьм падшогь омори э сер вилеет бебейму, бебейму гьемере венжири, мере недори. Туь е етим, е есир, э туь чуьтам муьдуй?

Кук жугьоб до:

— Угьо эри хуьшде э жегьендем.

Духдер мугу:

— Ме гьэри дануьсденуьм. Шерти бебеймуре не Чуьме Чуьм падшогье. Чуьме-Чуьм падшогь фуьрсоре чигьоре э тониш невенгесдге бебейму, мере Чуьме-Чуьм падшогь берденини эри кук хуьшде. У чигьо чуй чигьоиге гуюм эритуь. У чигьо—сигьои. Еки имисалинеи, еки поринеи, екиге пирорине. Оммо сигьо мугуиге гье э е вэхд чиреиге. Угьоре Чуьме-Чуьм падшогь фуьрсоренге, бебейму э серме хэбер муьфуьрсуй, ки духдерме, биё и сигьоре э тониш венге гуьфдире. Ме когьоз муьфуьрсуйм э сер бебейму, ки Шогь Аббас, бебейме, туьники, гьэри эз серме вегуьрде омори, ме э тониш венгесде нидануьм. Эгенер туьре ужире куьгьне гьэер-дуьсдогь гьисдиге огол зе уре, у э тониш менгенуь. Умогьой туьре миберуь. Мугуи эз бебейму: „эгенер духдартуьре э ме дорениге, ме э тониш менгенуьм, небуге нивенгенуьм“. Шогь Аббас эз туь мугую: „гу, туьре эдеме минефес сохде“. Туь воре рази боши“

гу: „договор нуьвуьс э меревоз, духдере э ме дорениге эдеме э тониш венгесде“. Дие чорей эн у нибу, договор муьнуьвуьсуь э туьревоз. Э договор пичет юре вени, гьул юре кеш веги э хуьшде. Умогьой сибгьоре э тониш менгени. Сибгьоре гьерсере мегири э дес. Е бедирере глов пур мисохи мини э пушойтуь, мидешени еки-еки сибгьоре. У сиб э кун глов рафде нуьшуьгьо имисалинеи, э минжи глов поюгьо, у пориней, э руй глов поюгьо пирориней, гьэриш эн у бимбуши.

Бирени духдер гуфдирере хуно.

Падшогь огол зерени дуьсдогьгьоре, екиш глээри нисе дануьсде. Падшогь гуфдирени:

— Э филон сал, э филон мегь э филон чол ме е дуьсдогьэ э чол дешендебуьруьм, у согь мундиге бурайт вегирит биёрит!

Кук муравт миёрут. Шогь Аббас мугую эри кук овхьолете. Кук жугьоб муьдуь падшогье:

— Договор нуьвуьс э меревоз, духдертуре э ме дорени, песеде ме мугуюм эритуь, сибгьоре э тониш менгенуьм.

Шогь Аббас амбар мугую, кук кем мишинову. Шогь Аббас сер ниведеберуь эз кук, муьнуьвуьсуь договор э кукевоз. Кук сибгьоре э тониш менгенуь. Дие кук э чол нидешенуь, муьфуьрсуь э ки духдер.

Духдер эз кук муьпуьрсуь:

— Чуь сохди кук?

Кук жугьоб муьдуь, мугую:

— Э жун бебейтуь, чуьтам туь гуфдирейге гье гьечу сохдем.

Духдер мугую:

— Гьечу буге амбар хуби кор иму.

Маллай шегьер вэхуьшдени оморени эки Шогь Аббас, гуфдирени:

— Э Шогь Аббас, туь вегуьрдени духдере э е косибуьн бири, э нумтуь лоигь нисдигьо одоми доре?

Шогь Аббас мугую эз малла:

— Бура питик-хъэйкел сох, жейле сох куке эз духдер.
Малла мугу:

— Ме угьоре эз еки жейле мисохум, эгер духдертуйре э кукме дориге.

Шогь Аббас рази мубу.

Малла миёв э ки духдер, кукиш э хуне э ки духдер дери. Духдер пуьрсирени эз малла.

— Чув гьуллугъи туьре маллай бебейму?

Малла гуфдирени.

— Туьре эри кукме эй хосде оморем. Кук эн чувмени маллай бебейтуьре гьишде э кук эн косиб, эн э нум бебейтуь лоигъ нисдигьо одоми мара.

Духдер гьобул несохд гофгьой малларе, нуьвуйсд когьоз э сер бебешу: „бебе туьники, и малларе эри чувфуьрсорей э киме?“.

Падшогь жугьоб фуьрсо эри духдер хуьшде: „туьре э Хундегор эдеме доре, хэлефме, э кук малла, эн гьози“. Духдер хунд когьоз бебешуре, амбар гьэгьр вечи, мугу:
— Тоймиш бош малла, эз пушой чумме, инжо жигей туь нисди.

Малла вегуьрд китобе, сер гуьрд эри духдер эй вэгьз доре, духдере эй нерм сохде. Кук омо дартмиш сохд китобе эз дес малла, гировунд эз мазалай ю, песде гуьрд эз гьул ю, эз пилонгьо вор до.

Вэхуьшд омо малла хуьрд-хэсде э ки Шогь Аббас, мугу:

— Туь мере э гьэжел фуьрсорей, падшогь? Мере у етим, у мурдал зери чох-чухол сохдеки?

Шогь Аббас мугу:

— Эз у хубе ихдилотгьой китобтуь эри духдер несохди бегем?

— Эз у хубе жигегьой эн китоб эдембуьруьм ихдилот сохде эй духдер, кук кеши китобе, восдо эз десме, зе

эз мазалай ме. Э жунтуь падшогь мазалайме имогьоиш эдее дорд доре. Дие мере унжо мефуьрс.

Ихдилот эн малла эри кук амбар гурунд омо. Кук фикир сохдки эри хуьшде:

— Малла э миноре эри озон доре верафдки, ме уребиё куьшуьм.

Кук шев дери взхуьшде оморени э ён эн гъэле-миноре. Кук миденишуь мивинуь малла эдее оморени десдечуй хуьшдере э хори зерезере. Малла марав э келлей миноре, миденуь энгуьшдгьоре эгушгьо, сер муьгуьруь „аллагь-экбер“ эри хунде. Кукиш марав э сер миноре, руй малла э лой гьибле гьисдики мизенуь малларе менгенуь. Муфурав кук эз сер миноре, мугую: „Гьери кофир муьрдиге винуьм“.

Миденуьшуь мивинуь ченехэй сер малла лов бири, е тике нефес не домунди э малла, мугу:

— Жигейтуь инжои!

Кук рафд. Себэхь мубу. Шогь Аббас э пушо жэгмет э песо эдембу э мечит рафде. Везиргьой Шогь Аббас гуфдуьруьт:

— Бебейтуь руш буро, падшогь!

Шогь Аббас мугу:

— Чуьи бегем?

— Малла дурази!

Шогь Аббас куьнд мубу, дес мизенуь э малла, мивинуь малла хьуьзуьм бири. Везир Шогь Аббас мугую:

— Э хьисобевоз пой ю суьртмиш бири, офдори расире.

Хэбер лов мубу э шегьер гьози эн падшогь офдори муьрде гуфдире.

Глэруьси кук нен духдер нуьшунде миёв.

Е сал гирошдени, е хубе духдер бирени куке эз духдер Шогь Аббас. Хэбер расирени э Чуьме-Чуьм падшогь ки, е домор Шогь Аббасе гьисди, уьсдию нисди. Э гьич

падшогъой гѳуьлом ижире эгъуьлменд недери. Чуьме-Чуьм падшогъ когъоз фуьрсорени э сер Шогъ Аббас: „домор-туьре э гъуногълугъи э кѳме муьфуьрси“.

Шогъ Аббас гуьфдирени эз кук:

— Чуьме-Чуьм падшогъ туьре э гъуногълугъи огол зери, бура!

Кук до разименди хуьшдере эри рафде. Духдер мугу эз кук:

— Еки рафдере хуно еки биё.

Кук жугъоб до:

— Бошгу.

Рафд кук э ки Чуьме-Чуьм падшогъ. 29 руз томом биренки, пушой эз гъуногълугъи вогошде Чуьме-Чуьм падшогъ е мар-мар дашире овурд шенд э пушой кук, мугу:

— Шиновусдем домор Шогъ Аббас зурбое дерзини, эз и мармар даши эри ме е чухо мудухи.

Кук мэхьтел мунд, мугу:

— Пой э буру ведарам диром.

Хьофдофоре вегуьрде, кук сер дуллу вадарафд э буру. Кук амбар фикир мисоху. Духдер эн Чуьме-Чуьм падшогъ эз пенжере мивиньу кукѳе, мугую:

— Эй домор Шогъ Аббас, туь сер дуллу эричуь мундей?

Кук жугъоб до:

— Бебешму мар-мардашире шенди э пушойме, эдѳе гуьфдиреки, туь хубе дерзини, эри ме эз и сенгъ е хубе чухой мовут дух.

Духдер мугу:

— Туьш вечи эз хьэёт хуьрде сенгъгъо белтуьре пур сох, дебер тигъи сох э пушой бебейму. У эз туь мугую: „и хуьрде сенгъгъоре эричуь веровундей? Туь гу: мере дир бире эри вогошде, туь эз и сенгъгъо дерзе-русму, имогъ-гъэьчи гъуьч сох ме эри туь чухо духум.“

Кук сохд гъечу духдер гуьфдирере хуно. Падшогъ мугу:

— Эз и сенгъгъо дерзе-русму, имогъ гъэйчи бире бегем?

Кук мугу:

— Эз и сенгъгъо дерзе-русму небиренге эз и сенгъ чухогъой мовут чуйтам бире?

Чуьме-Чуьм падшогъ мугую:

-- Баракаллогъ туьре!

Кукэ э ченд жире хубе бэхшгъоревоз э рэхь мидекуьнуь. Те ивэхди кукэ е хубе кукйш мубу. Кук эхириш мугую хов хуьшдере э тэгIбуьревоз:

— Чуьшме не менге э хов диребуьруьмгъо, екире э и сер зани, екигере э у сер зани веноре вози сохдембуьруьмгъо, и кукме не и духдермени.

МЭГНИ ГУФЕРЕИ

I

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И глэйлейме гушле доругу,
Дедей чуй хубе ненуйлегьо,
Чуй хубе ненемлегьо,
Гуфдирениге, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
Дедей-эри гуш дошде гушлегьойтуь,
Эри хов оморе ширине чумлегьойтуь,
Гъурбу гердо, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И чуйкле глэйлеймере,
Ховлей хоши, унглеи ширини,
Биёво ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И чуйкле глэйлме,
Эз и норе рангине гуферей дедей,
Шор фураво, ненуй!

Ненуй, ненуй
Ненем ненуй,
И чуькле гӀэилме,
Эзир дешенде серине хененуй дедейсуьзе дедей
Е буьлдуьрчине гӀэилле фураво, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И чуькле гӀэиллейме
Туьнд бире туьнде пойгьо,
Ошгор бире ширине зугьунгьо,
Гердо, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И чуькле гӀэилме,
Э гӀэрей келегьо-чуьклегьой дигь-жэгӀмет
Эри вози сохде вадараво, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И чуькле гӀэилме,
Э сикей хурде хубе чигьо,
Хубе воисдеигьой бебеле-дедеевоз
Келе гердо, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И чуькле гӀэилме,
Дес э гьэд пуре куьфгьо,
Пуре кешегьой бебеле-дедей дери
Келе гердо, ненуй!

(Хис бура дие, Туь гӀэселе гӀэиллей деденки.
Эз туьре жумундэ гьулгьойме вомундки).

II

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
Гьери гушле дор чуькле гIэиллейме,
Хужугьош омоге туьре нисе доренуьм,
Сепей-секулигьош омоге туьре нисе доренуьм!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И гIэиллейме—
Чуькле бирор-доморлей эн гIэиллей холу
Гердо, ненуй!

Ненуй, ненуй
Ненем ненуй,
И гIэиллейме—
Тebэгъвеги, шэгIмелевеги холуле-холо
Гердо, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И гIэиллейме—
Э пушой куфде гъоволу,
Сохде ширине шомошгьой
Леле- гIэмле ведараво, ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
И гIэиллейме—
Э бeбеле дeдeевоз,
Э сер сохде гIэруьси кукгIэмле-духдергIэмле
Бураво, ненуй!

III

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,

Эрилейтуь—

И дуьл дердие, жигер хьэьфие дедей

Гьурбуни хэлефме, ненуй!

Ненуй, ненуй,

Ненем ненуй,

Эрилейтуь—

Гьич эз дерд немуьрде дердинее дедей,

Гьич эз хьэьф немуьрде яралуье дедей,

Гьурбуни хэлефме, ненуй!

Ненуй, ненуй,

Ненем ненуй,

Эрилейтуь—

Гьич эз и рузгьой худо руз недире дедей,

Гьич эз и рузгоргьой худо ники недире дедей,

Гьурбуни хэлефме, ненуй!

Ненуй, ненуй,

Ненем ненуй,

Эрилейтуь—

Гьемише эйлон бошие,

Гьэмлер юлдашие дедей

Гьурбуни хэлефме, ненуй!

Ненуй, ненуй,

Ненем ненуй.

Эрилейтуь—

Тир незереки тиркомулуье дедей,

Шимшил незереки яралуье дедей,

Гьурбуни хэлефме, ненуй!

IV

Ненуй, ненуй,

Ненем ненуй,

Эри ченд жире кешире хижолетигъо,
Вегуърде могъбулигъой езугъэ дедей,
Муъзд мунош хэлефме ненуй!

Ненуй, ненуй,
Ненем ненуй,
Эри се гуърде кетубо,
Эри се кешире могъбули,
Э хъуъзуър келе дингъо, келе битдингъо
Кешире оmore яралуе дедей,
Чоре мунош ненуй!

МЕТЕЛЕГЬО

Сироире эз гисне хэбер нибу. .
Гэтлуьре эз пееде хэбер нибу.
Хисирегоре эз нехисирегор хэбер нибу.
Эри гьеме дерму гьисди эри хэр нэгл.
Хэр хэри хуьшдере дануьсдге мизенуь шуьгъэм хуьшдере
лов мисоху.
Э эгъуьлмендевоз эри сенгъ бурра бура, оммо э хэревоз
эри гюш руьгъэни хурдеш мара.
Одоми е шев муьмуьруь е руз.
Руй муьрде хиники.
Э ки муьрде чуь рафде?
Еки екире е богъ бэхширебу, оммо еки екигере е гуьлей
онгуриш не бэхширебу.
Э сег чузе, э сэхибию руй ги.
Худо дури, хьоким бижо.
Вой эри леле гердо ченд шелеш небиренге.
Е леле мишуьшуь шелере, е шеле мишуьшуь лелере.
Эз нерм еки рафдге, эз сэгъэт дегь мурав.
Сад гиле пеймун, егиле дурун.
Сад гиле шинов, егиле гу.
Еки гьэгъ вермези, екиге гьэгъ гьуймез.
Сад дусд кеми е дуьшмен амбар.
Эри одоми келегеди нигуьнжуь.
Хьитиёти келе игидини.

Игид рэхьмедуьл мубу, 'гложиз биинсоф.
Э ники беда омори.
Эз хурде имид хуби.
Эз себэхьине гюш имурузине гьингьэр хуби.
Шириниш тэхьлиш э зугьун дери.
Ширине зугьун мара эз луле медешенуь.
Э зугьуневоз одомире эз гьугь догь э кон догь овурде
нушунде мубу.
Ки руьхшенд мисоху э одоми? глэйбежер!
Дуь шогьи дори кучук восдори, е аббаси доридесшущди.
Гье мивидови э хьэрмэхьгьо нираси.
Е кечеле духдер хуби эз хьофд небуде хэлеф.
Кордане кечеле духдер э шуввер мурав, илетие раче
гЛэруьс э гьур.
Эз дуре хэгьер-бирор куьнде гьунши хуби.
Эз бедгЛэсуьле гьунши, кучерие зен сеглей эн гьэдуьр-
дангьо хубтеи..
Гуши-гуши эн ализе Эвшеиш ченд е келе хьэрой бу.
Гуши-гуши хуней худоре вачарунде.
Номуслуьи эн зен келегеди эн мерди.
Хуней кесе вачарунугьо гьич эхирию ник нибу.
Дуьздире немерд мисоху, гьиноре мерд.
ГЛэруьс даравгьо хуне оводуни, гЛэруьс ведировгьо хуне
хэребе.
Гуш небугьоре, гушвор нибу.
Чуь сохденуьм гушворгьой суьрхире, гушгьойме дорд
доренге?
Мужине вэхуьшдебу мугу э кул деве венуьшде.
Жуьгь хэр зиёд бисдоге, гЛэдоти, диндине мешенуь.
Бегьерлуье дор сергьуз мибу, бегьерсуьзе дор сертик.
Э чоь куьрм миденуь.

Жигей одоми э гъовреш тенг ниёбу.

Эз дуре шегьер духдер соймиш сохугьо е глэсбию биё
юргъэ бу.

Э сер эн билогъ совуй муъсиш миёв, совуй лугъиш.

Темэхъ э одоми гуыгъ михоруну.

Дуызде дуызди воисдге хуне бурра асанти.

Глэребе чаруьсденге рэхъ бирмундегоргьо амбар бире.

Гуселей бедмозоле эз сер девеш гуьрг мухуру.

Бедмозол бирейнжо одоми гъич эз деде небугьо хуби.

Эз михэнет хэто кем нибу.

Сег дерьёгъе лап зе гуфдире, дерьёгъ мурдал нибу.

Эз дуьл кутэхъэ одомигьо хьофдбо падшогъиети гиросде.

Чуькле одоми келе ховгьо дир.

Эри кес чол векенуыгьо ю мофдону.

Гофе буржун эз лэглэ ведеше.

Тэхъное дор э вишеш мегердо.

Э зир дор домундегориш э хьэрои, э зир велговуш
домундегориш.

Не гируьсуыго глэиле нене нидуь.

Туьлки э асланевоз вепичири!

Гьозор пише кем кисе.

Хуьшге гуьл э дивор нивегосу.

Глэйллегьо хуне гуьрде бебей, муь бура дедегьо э
шуьвер эричуь рафдебу.

Сенгъ тироширенге тилиш мируьхуь.

Муше жиге небу мугу дуьмжаруиреш кеширебу деберде э
хуьшдеревоз.

Шев хов дири, руз делуь бире.

Э сер чол рафди ов нехурде вогосде.

Кутэхъэ одоми бедглэмел бире.

Туьрше элуьре э Бэгъдод беруь гуфдире ширин нибу.

Э дургуниревоз глуьломе гешде мубу, оммо вогосде нибу.

Чуь кошдиге уре мудуруци.

Гъоб глови э рэхь глов хуьрд мибу.
 Рафде рэхьтуьре шинох, э вогошдеки гъэлэт небоши.
 Эз хуьшде зверте кор мевеги.
 Тойтуьре шинох.
 Эз гоф эгъуьлменд мевадаре.
 Амбар э кейф мара—уреш гъэдериюни.
 Хуне сухугъо—хуне сухде мою.
 Эз е гуьл гъеминон нибу.
 Севдоре пул мисоху, гъиноре гъилинж.
 Дуь гъэрпузе э е дес гуьрде нибу.
 Нечогъ тэгди мисоху, глэрму э вэхдию мирасуь.
 Глэйбкеш гисне мумуну.
 Те хонохо дуьзде гуьрде, дуьзд вехуьшдебу, мугу,
 хонохоре гуьрде.
 Э ке ф бугъо жиге кеф сох, э гъэм бугъо жиге гъэм кеш.
 Гушд э сер остгъу вэри.
 Эз руй тов-тови, эз дуьл энгуьл—энгуьл.
 Э гьер одоми сур меди.
 Дердтуьре эри гъэдуьрнадан мегу.
 Суртуре э хьэрмэхьтуь меди, хьэрмэхьтуьреш хьэрмэхьи.
 Гъингъэлиш глэребере поюндени.
 Эз песой раче духдер луги мубу.
 Эз песой чогуэ гов корде мубу.
 Эз песой хубе глэсб гъэмчил мубу.
 Сер келе бисдо гуфдире эричуьни, э мувэхь чи недебиренге.
 Суьрке тунд бисдоге э гъоб хуьшде гуж мисоху.
 Рихде глове вечире нибу.
 Согъире сейрони мубу.
 Дуьшменгъойму эеки миро.
 Туь эритуь фади сохдебири, мундеки эриме килово.
 Мозолуь биребебейтуь, э гъэншерме эричуь расд
 оморебири.
 Шиновусдебуьруьм э шеви-рузи одоми е гоф нешиновусд-
 ге е кар мубу, е кур.

Холере дердиюни.

Худо уре гьутури до, нэхуь нэгI.

Э сер е тэхд дуь падшогь нидору.

Раби эри бире асанти, одоми эри бире лап четини.

Доллок э келлей сер иму сениглэт ишуре вердуьш бире.

Э богь небугьо жиге бэгъэлуьлугь хуьшдере богь нум
норе.

Эрдебир е шегьери, гьер мерд эри хуьшде хьокими.

Нум одоми э усали вадарафдеинжо, жун одоми вадаровгьо
хуби.

Гьер одоми гIэйб хуьшдере нидануь.

Вини пури бу гуфдире бурра нишенуь.

Э кег гуьре пусдире. нисухуну.

Донду чендгъэде ширин гьисдигеш, дорд доренге ведешен-
дени шенде.

ГIэзизиме гIэзизи, жунме эзуш гIэзизтеи.

Кар э ю сарф бугьоре зу мишинову.

Зен ю бед бугьо мерд, руьш ю зу сипи мибу.

Одоми э хуьшде гуьре зен, енебуге шуьвер неофдге гье
э вой-ноле мидомуну.

Усоле веги, чупуре веги, бедгIэсуьле духдере мевеги.

Е духдер эри е куки.

Ки бебе небириге у гьэдуьр бебере нидануь.

Э вой эн феремезе кук нуьшом ме.

Сад момуш омоге, гене гуж э сер зендегор офдоре.

Гьуногь э хуней кес селигъэлуь мибу.

Муьгьбет э чумгьо мидебу.

Чумме ди, дуьлме гьобул сохд, тэхсирме чуьни?

Э е дуьл дуь муьгьбет нидобу.

Хогьине дуьле дэгь-дэгъэ мубу, кур терсенгогь.

Э хэвлети э бугъэ буравгьо, э гIэлем ошгоре мизендуь.

Хэбер-бер—хэбириш миберуь.

Эри расди зовол нисди э гьозор дивониш кешиге.
И сенгъ и тирозу.
Шогъод эн раби шомош мубу, эн ковхо—човуч.
Зэхълей эн гисне эз ов мурав.
Десме хэмиини, шуьгъэмме гисне.
Гюшир косиб бисдоге чуъл сал эзу буй гюшири нирав.
косиб гюшир бисдоге чуъл сал эзу буй косиби нирав.
Мол эни гюъллом э и гюъллом мунденигъои.
Мол энме, меслэхъэт энме.
Эз пул песи, эз жун гюси.
Э пул неёвгъо хуне зир-зир омбор мибу.
Гъэзенжтуь эрзуь гердо, туморейтуь север.
Э кесиге чумию деbugъо, эн хуьшдереш вир мисоху.
Амбар гоф сохугъо амбар гъэлет мибу.
Э жогъили кеш зэхъмет, э огъили нуьш рэхъэт.
Гуьзел мебош—инжимиш нибоши.
Дердтуьре вени э сер дердме, уреш ме микешуьм.
Дерд бугъо одоми гоф амбар мисоху. ✓
Гъэмлуье дуьл немуьрдгеш, зинде нибу.
Рафдуьм э кин дердименд, у эз ме ветете гирисд.
Чи вир сохдегор суьрогъ мисоху.
Гъемей эни рузьго эз гюьмуьргъоймуни.
Тейте сиегъе гюьруьс вараисде, гюьруьсиш эз дес мурав.
Рачи эн гюьруьси вежестейни, эн ёс гирисдеи.
Корию офдоренге огол зере мере, гюьшию биренге пиш
сохде мере.
Муьрдеи е руз, шивен е руз.
Е кори-дуь гюьмел
Корсуьзи куьлбоши гюьмел овурде.
Не кормени, не можолме.
Эгюьлменд имуре ниёфу, хэр эз товиш офдени имуре.

Делуьре э глэруьси огол зеруьт, мугу: „инжо эз хунейму:
хуби.“

Э гоф келете неденуьшуьгьо э беде руз мумуну.

Келегедию суьмуьргьи, хуьшдению епологъ.

Пиёне гьюьл медеди, ю эз сери хуьшде миёфдону.

Эри гьемей гюьлом глэдот бисдо, эритуь биглэдот.

Хуне фурухугьо е сал гюшир мубу.

Дивореш гушгьо вери.

Гъэе неофдоре дере пур нибу.

Кесег вэхуьшдебу эри сенгъ гиристе.

Эёз бисдо, булут бисдо, гиросде рузгьо фурмуш бисдо.

Керге туьлки берди, оммо нум чогьол беднуми.

Эз гюшию нехурдум, эз дурею чумгьойме кур бисдо.

Духдер эн хьэлвочи деш ширини.

Дугъ хурдум э хэто домунд.

Пура туьфенг кесе митерсуну, буше туьфенг сэхьibe.

Тозе жару темиз жару мизенуь.

Эз глэтош ведироморум э элов офдо.

Ме эдее нумхудой-нумхудой дае хуте сохде, туь дер-
хэреб миёй килэхьэ мишени дае митерсуни!

Эз деве пуьрсуьруьт: гьюьндуьри хуби небуге еможи, мугу:
нэглет э гьерсешу.

Жингире гове, жингире гуселе мубу.

Сег эз осгъу чуй миберуь?

Сег сеге милисуь.

Э назу небугьо жиге, мушгьо сере тик гуьрде.

Эри лэгъэре глэсб дуьмиюш бори.

Гьюш э гъэфес суьрхиш дебисдоге, гене дуьсдогьи.

Глэруьсиш бисдоге вой эри керги, ёсиш бисдоге вой эри
керги.

Гомиш бала зендге екиш нидануь, оммо керг е хое сохд-
ге э сад хуне гюнши мэглуюм мисоху.

Гуьл телуьсуьз нибу, софо жофосуьз.

Бедрангиш е ранги.

Гинохькор эн гушгьойменуьм.

Гешдейтуь гьозор жиге бисдоге, дегешдейтуь е жиге-
мубу.

Гьич э песой хисирегор уёгъ мегердо.

Жун эри жун мусуху, эн ёд коминжою мусуху?

Биё имугьой хэре эз лихъэ ведеше.

Дуьдуь э еки ниверзуь, еки э гьичиш.

Небелед кур мубу.

Эри муьруьгьо чоре нисди.

Муьрдеи беде дерди.

Пуле э сэхде сундугъиш донсриге гьуь-гьуь зерени
ведироморе.

Буьлбуьл гуфди мугу: гьэйгьуй чуммере векендеи мере.
нигуьрд, суд мере хуг нисохдге.

Э сер ю кор неёвгьо эгъуьлменд нибу.

Жун эн хэр е э ови, е э хьуьзуьм.

Новуре вохорунде-вохорунде буй медиров.

Бирор бироре муьрде хосдгеш берде э гьур деноре нихою

МЕТЕЛЕГЬО

(Э зугьун азербайджани гешденуьтгьо э лэглэй хэлгъ
жугьурун догъи)

Дил вор бол гетирер, дил вор бологъ гетирер.

Девенин гьутури, буьлогъин чешмесинден су ичер.

Ата минмег бир айб, атден дуьшмег ики айб.

Жофо чекен мен улдум, хэйри гуьрен гьурумсогъ.

Гьунши ехши улсе, кечел гьиз эре гидер.

Е дили герек, е гьинори.

Ит-итинен совушди, аллагъ верди юлкечене

Меше чоьголсуьз олмез.

Гъиз анасине гелер, огълен-деисине.
Гуърсе гъенег, гуърмесе дегенег.
Бир оз уъзуьме ер илеим, гуър суъзе нелер илеим.
Эгер гъурхэсен пишигден, нейчун чихэсен дешигден.
Деведен беуьг фил вор.
Межлуьсде ериви тони.
Гъуш гъэнетинен гъэлхэр, деве дирногъинен.
Гуж геленде шериглэт батул олер.
Гезен ээгъэ тикон батар.
Елан гъэлхэр еримез, дугърини гъилинж кесмез.
Ел гъээден не апарар? Тузинен туьпрогъ!
Диш гъурделемэгъден, гъэрни дуймез.
Ошугъун терсибенди олмез.
Иен билмез, дугъреен билер.
Ат миненуьн дуьр, деврон суьренуьн.
Гуьз гуьрди, гевуьл сойди.
Анаси соен гъырогъде дуь, угъул соен гъужогъде.
Дегирмон чекдиги чекер, дэгъ-дэгъэ бош эгъиртер.
Гъурт можоле бохэр.
Далде атан чубугъ, тубугъэ дегер.
Той-той тапар, су-чухури.
Юз мин фикир, бир буьржи бошден илемез.
Эгри утурег, дуз донишег.
Эшег небилер жафарин гъэдири?
Эгъсэгъ эшегин кур нэглбенди улер.
Могъ-могъинен гелен гъуин, зесине хэйр вермез.
Ким диуьб сене ит ул, ит дерисине михьтож ул.
Аллагъден буйругъ, эгъзуьме гъуйругъ.
Огъо диди: суьр дерее! Суьр дерее!
Согъолсем гъокимем мен, согъолмесем кимем мен?
Тар чала-чала тарчи улер.
Етди эв, секкиз ковхо.
Немерди гъове-гъове мерд улер.
Тез телесен, гъуьз дугъэр.

Уьз уьзден утонар.

Охору туьфурим бигъиме дегеди, эшэгъэ туьфуьрим
сэгъгъэлуьме.

Бала истеен, болосиде истеер.

Етиме дил верен улер, оммо чуьрег верен улмез.

Юлдашуьвден суруш, уьз билдуьгиви элден гъойме.

Ихдилот данани гъурте верер.

Элуьм буш дуь, уьзуьм гъэре.

Моли геден, имони гидер.

Мол эесине ухшемесе гъерамди.

Ворлугъэ не дорлугъ.

Гъой-гъой гитди, вой-вой гелди.

Уьлмэгъ вор, дунмэгъ ёх.

Ажел гелди, можол вермеди.

Кесу гъобинден чихди, гъоби бегенмеди.

Эвинде юхду бир киле доруь, попохи гъуюб гъемиден
юхори.

Ичерем чехири, очерем пэхири.

Эв бизин, сур бизин.

Ехши ош гъолинжо, гъуй емон гъэрни чатлесуьн.

Уьз куьренден бир куьрен.

Ат эле дуьшер, мейдон эле дуьшмез.

Юрулен уькуьз бир вовгъени аллагъден истеер.

Итде гитди, шипте.

Туьлки- туьлкие буюрди, туьлки гъуйругъине.

Туьлкине не иши вор мейдонде?

Гъуртун оди бедномди, оммо чагъол вор гъуртен бешбе-
терди.

Бир улсун пуьрлуьже улсун.

Гъоз вур гъэзон дулсун.

Кур аллагъе неже бохэр, аллагъде кура гъеле бохэр.

МЕГИНИГЬОЙ ХЭЙТОГЬИИ

Эйло чарун руйтуьре,
Сие черде, хун-ширин,
Хьолтуьре ме дануьсдем,
Гъэй мезеи туь Пурим.

Одоми куьрси доге,
Мигьмун хуне нуьшдени,
Хосдеи гъэй чоьгой (четини)
Одомире куьшдени.

Ме туьллере хосденуьм,
Хэгьер бироре хуно,
Оммо жейле бисдорим,
Дуьшмен екире хуно.

Э сер пучке курушке,
Э дуьлейю ов неде,
Диро туь раче духдер,
Э хунейму кес неде.

Эз гъэжгъу чи вегирде,
Э нэг|беки декирдуьм,
Эз хэзинеи г|уьломиш,
Туьре зиёд вегирдуьм.

Э гил жугьури мэ|ни,
Э гилиге нидани,
Жунме э жунтуь дери,
Жиро сохде нидани.

Еки туь гу еки ме,
Угьойгере туь варас,
Хосденуьм эз туь ой кук,
Э синейме дес мерас.

хогъо гъечу у е теклеймере.

23. Рэхъ туь ник, гловтуь хиник.

24. Э гларуьси гэллгъойтуь вежегъом.

25. Шори энү гэллгъойтуьре невинире худо ме-
куьшо туьре.

26. Эз беде чум, глэйнерэгл дур гердош,

27. Эз и рангине гуфереЙ дедей ошгоре пойгъо,
ошгоре занигъо фуравош.

28. Э рач еки муношит.

29. Рангине тебэгъ гэллгъойтуьре вегирош.

30. Дуразруйтуь, нен гэллгъойтуь.

31. Эхиртуь ник гердо.

32. Кишди хьомоли фураво эз тентуь.

33. Худо пушор гъутинейтуь биёро.

34. Гове хуно э рушнови ведаровош.

35. Худо месухуно туьре.

КОММЕНТАРИЕГЪО

МэгҮни эри Ленин. Гуьнжунде омори эдесдин жовонгьой шегьер Дербендевоз В. И. Ленин муьрдигьо сал. И мэгҮни бу ве гьисди еки эз дусде мэгҮнигьой эн жовонгьой Дербенд. Нуьвуьсде омори эз гофгьой **Авшалумов Захарья** э 1935 сал. Нуьвуьсди **Монувэхь Дадашев.**

МэгҮни эри Сталин. Гьисди гуьнжунде оmore мэгҮни э десдин **Миши Бахшиевевоz.** МэгҮни гуьнжунде омори э мотив ве гьовой мэгҮни хэлгьи. И мэгҮни нуьвуьсде омори эз гофгьой колхозница **А. Шуминава** э кими дегишигьоревоз. Нуьвуьсде омори э 1939 сал эдесдин **Хьизгьил Авшалумовевоз.**

Хэбердор бошит бирору. И мэгҮни гуьнжунде оmoreбу э 1937 сал, кейки колхоз э нум Каганович гьобул сохдебу акте эз государство эри гьемишелуьг хори гьуьллугь сохдеи. И мэгҮни хунде оmoreбу э межлуьс колхозникгьо, эдесдин автор эн и мэгҮни-Хьизгьие **Дадашевевоз.**

Суьфдеи гиле и мэгҮни нуьвуьсде омори эз гофгьой Хьизгьие э 1940 сал, э мегь январь. Нуьвуьсди **Хьизгьил Авшалумов.**

Гирье э товун Киров. И гирье нуьвуьсде омори эз лэглэй колхозницай колхоз э нум Калинин, дигь Муьшгуьр, район Дербенд-Илазарова **НэгҮомо.** Гирье гуьнжунде омори э глэсуьл холисе гирье гирисденуьтгьо э иму э сер мито, э ёс хунегьо вед. Е кем бешгьэи эн и гирье ини ки у нисе верасде э дуьлхуьрдиревоз, тэхьле пессимистиревоз.

Э эхир эн гиръе бешгъэ эз у глэдотие гиръегъо верасдени э бовориниревоз э победаи кор эн Киров.

И гиръере эз лэглэй **Нэгломо** нувуьсди **Хьизгъил Авшалумов** э 1938 сал э дигъ Муьшгуьр.

Вердиши дес. И гьисди тозе ихдилот дерафдигъо э фольклор иму. И ихдилот бегъем бири э салгъой НЭП э 1925-26 салгъо. Нувуьсде омори э шегъер Дербенд, э январь-1940 сал, эз гофгъой 55 сале зен **Сенем** духдер **Исроил Хьисибо**. Нувуьсди **Авшалумов Хь**.

Туьлки не хурузкуьгъи. Э и ихдилот гуфдире оморени э товун боришмишсуьзи туьлки не хурузкуьгъи. И овосунеш уьзге овосунегъойгере хуно верасдени э у коревоз, ки хогъине туьлки кеширени жозей хуьшдере, дуьруьсдэ хурузкуьгъи хилос бирени.

Нувуьсде омори эз гофгъой **Авшалумов Довид** э 1930 сал. Нувуьсди **Хьизгъил Авшалумов**.

Овчи не буьлбуьл. Э и овосуне бирмунде оморени темэхкори, эгъуьлсуки ве текебури эн овчи. Овчи э гуш нисе гирде несиглэтгъой буьлбуьле: „эгъуьлтуь неветовуьгъо гофе бовор месох“, „Е коре месох, сохдиге пешму мебош, „Э дестуь нерасуьгъо жиге дес мекеш“. Овчи эз сер ведерафде. Эз гуш шендени несиглэтгъой буьлбуьле, офдорени эз дор, чэх бире.

И овосуне нувуьсде омори эз гофгъой 80 сале колхозник **Дадашев Хьизгъие**. э шегъер Дербенд э 1935 сал. Нувуьсди **Монувэхь Дадашев**.

Шир ве ранжбер. Нувуьсде омори э шегъер Дербенд э 1935 сал эз гофгъой **Хьизгъие Дадашев**. Нувуьсди **Монувэхь Дадашев**. Глэсуьл эн и овосуне гьисди расд ведировундеи э лэглэй ченд хэлгъгъой глуьлом гешденигъо метелере, меселе: Гъилинж яраси согъолер, омодил яраси согъолмез.

Шир, гуьрг не туьлки. Нувуьсде омори э шегъер

Дербенд эз гофгьой **Хьизгъие Дадашев** э 1939 сал. Нуьвуйсди **Хьизгъил Авшалумов**.

Буьлбуьл ве гъилогъ. Нуьвуйсде омори эз гофгьой **Дадашев Хьизгъие** э 1935 сал. И овосуне гъисди сатире э гъэршуй шеригъэт эн куьгъне судьягъо. Неденишире э расди эн буьлбуьл судья-хуг буррани шэгъре э хэйр эн гъилогъ. Нуьвуйсди **Монувэхь Дадашев**.

Эгъуьл ве мозол. Тефигъэти эн и овосуне эз овосунегъойге э товун эгъуьл ве мозол уники, э и овосуне эгъуьл бердени мозоле. Нуьвуйсде омори э шегъер Дербенд э 1935 сал эз гофгьой **Хьизгъие Дадашев**. Нуьвуйсди **Монувэхь Дадашев**.

Нарговгъой эн малла. Нуьвуйсде омори эз гофгьой **Хьизгъие Дадашев** э шегъер Дербенд э 1939 сал. Нуьвуйсди **Авшалумов Хьизгъил**.

„Беледе гъолмез“. И овосуне гъисди лап фирегъу мэгълуьм э лэгъэй эн хэлгъ. Э теслих сохдеи эн и овосунеревоз гъичиш э гъуьлом бинелуь, гъоимлуь нисди, не гъулигедеи, не гъошири, не падшогъи. Э мэгъэной хуьшде гуьре и овосуне лап интереслуьюни. Нуьвуйсде омори эз гофгьой **Хьизгъие Дадашев** э февраль 1939 сал. Нуьвуйсди **Хьизгъил Авшалумов**.

Бебе не писер. Нуьвуйсде омори э шегъер Дербенд э 1939 сал. Нуьвуйсди **Хьизгъил Авшалумов**.

Зугъун недангъо. И овосуне гъисди еки эз лап фирегъу мэгълуьмлуье овосуне э лэгъэй хэлгъ. Овосуне нушу дорени э чуй артгъо расундениге одомире недануьсдеи. Овосуне нуьвуйсде омори э шегъер Дербенд э 1935 сал эз гофгьой **Хьизгъие Дадашев**. Нуьвуйсди **Монувэхь Дадашев**.

Солдат не падшогъ. Э овосунегъой иму, эжеки е простое, косибе одоми гъемише бирени эгъуьллуь, звер э хьохмо эз уьзге вегирлуье одомигъойге. Нуьвуйсде омори

и овосуне э шегьер Дербенд э 1935 сал эз гофгьой **Хьизгъие Дадашев**. Нуьвуьсди **Монувэхь Дадашев**.

Гьерчуь дори-эритуьни. И овосуне лап куьнди э принцип эн метелегьой эн хэлгъиревоз. Меселен эри кес чол векенуьгьо ю миофдону. Зен глошир, комиреки воисдембунун огъу дери дуь куьшуь гонире, у нун огъу дери офдорени э дес кук эн глошир, эз зэхьер эн комики муьрдени у. Овосуне нуьвуьсде омори эз гофгьой **Дадашев Хьизгъие** э 1935 сал. Нуьвуьсди **Монувэхь Дадашев**.

Пире мерд не кукгьой ю. Э и тема имуре гьисдуьт амбаре овосунегьо. Меселе: „бебе не писер э хиш“, „бебе не писер э рэхь бисду“ „Бихуьурмет сохдеи келе мерде“ „Хуьжет бебе нен писер“. Э амбардеки эн ижире овосунегьо бирмунде оморени юхсуьли эн келе мерд э кукгьо ве глэруьсгьо вомунденге, ве хуьжет эн бебе рази нисдигьо эз коргьой эн кук хуьше. Хуби эн и овосуне гьисди екиге эз у товнеш, ире гьисди лап тиже антирелигиозный хоснет.

Нуьвуьсде омори эз гофгьой **Илазарова Нэглэми**, э шегьер Дербенд, э февраль 1939 сал. Нуьвуьсди **Авшалумов Хьизгьил**.

Ихдилот эн Шомоил Дербенди. Ихдилот эн и овосуне вегирде омори эз глэруьси эн кук Менешир огьо. Э глэруьси бири гье и кор э сер Шомоил омorigьо ве Шомоил э сер глэруьси хуне диловундигьо. И ихдилот гешдени исэглэтиш неки э лэглэй жугьурун Дерберд, гьемчун эн Махачкала ве Буйнаскиш. Нуьвуьсде омори э шегьер Дербент э 1939 сал. Нуьвуьсди **Хьизгьил Авшалумов**.

Косиб э нумаз. Бирмундени хьол эн косибе жугьуре, ве фойдесуьзе лово-тошувой энуре э пушой худо. Екиге и овосуне гьисди лап тиже сатира э гьэршуй худо.

Нуьвуьсде омори эз гофгьой учитель эн школай э нум Каганович, э шегьер Дербенд э 1939 сал, **Гаврилов Борис**. Нуьвуьсди **Хьизгьил Авшалумов**.

Юхсуыле Гемриил. Овосуне нушу дорени хьол эн косибе жугьур эн Дербенде те революция ве хосиет э кор рафде поисдеи эн уре. Эри себэхьине корсузыи э тевелерзи неки Гемриил, гьемчун кифлет юш. Хов эн Гемриил нушу дорени ниет эн косибе эри екемлее бэхдевери семе.

Овосуне нуввуьсде омори эз гофгьой **Сенем** духдер **Исроил Хьисибо**, э февраль 1939 сал. **Нуввуьсди Хьызгьил Авшалумов.**

Овосунегьой малла Насрадтин. И овосунегьой фирегьу мэглюьмуьт э лэгIэй хэлгъ. **Нуввуьсди М. Дадашев.** ✓

Мулла не зирновчи. И овосунере гьисди ченд вариантгьо. Э кими овосунегьой кечел тэхьно пэхьни бире э суьмерду. Унжо дироморенуьт кук эн е гIошир ве духдер эн е гIошир. Гуфдиренуьт дуь екире эже соймиш сохдетге. Эзунбэгьдойге сер гуьрденуьт тен бирэхьне эри вежегьисде. Кечел эз суьмергьой кеширени е гьэмиш, зурнов гьуьч сохде, зурнов зерени. Кук не духдер вирихденуьт гьерки э ело. Кечел ведироморени эз зир суьмергьой, вегуьрдени парталгьой кук нен духдере. Э парталгьой кукевоз ю домор бире, э парталгьой духдеревоз одохлуре гIэруьс сохде. И овосуне нуввуьсде омори э дигъ Жогьлу эз гофгьой **Ошугъ Халил.** Нуввуьсди **Авшалумов Хьызгьил.** Лугьот зугьун эн Халил гьишеде омори гьечу дегьиш не сохде, чутьтам герег гьисдиге, э гьонун фольклоревоз.

Хов эн се овчи. И овосунереш гьисди ченджире вариантгьо. Уьзге вариантгьойгей эни овосуне ченгьэде амбарте гешде э лэгIэй хэлгъ, эз и овосуне. Нуввуьсде омори эз гофгьой **Хьызгьие Дадашев** э февраль 1939 сал, нуввуьсди **Авшалумов Хьызгьил.**

Беди пиёнискеи. Субит сохдени э гьондурмишлуье фактгьоревоз чуй ведироморениге эз пиёнискеи. ЕгIни э эхир ю пучи ве уьлуьми. Оммо хосиет гуьнжундемун эн и овосуне лап ухшеши э хосиет эн де овосунегьойге. Ме-

селе, „эз темэхь чуй ведироморе. „Хов эн Шогь Аббас“ вед. Нуьвуьсде омори эз гофгьой **Хьызгъие Дадашев**. Нуьвуьсди **Монувэхь Дадашев**.

Тэхсирсуьзи зенгьо. И овосунере гьисди ченд жире вариантгьо, и гьисди еки эз мэглуьмлуйе вариантгьо. Метлеб овосуне гьисди расд ведировундеизенгьоре. Овосуне нуьвуьсде омори эз гофгьой **Абрамов Гимром**. Нуьвуьсди кук ю **Абрамов Абрашке**.

Ихдилот эн се лути. Нуьвуьсде омори э ш. Дербенд, э 1938 сал, эз гофгьой **Дадашев Хьызгъие**. Нуьвуьсди **Хьызгьил Авшалумов**.

Ихдилотгьой Рустам Зол. Эвели ве дуймуьн бэхш.

Ихдилот Бежон нен Менежон. (Эз овосуней Рустам Зол) И овосуне вегирде омори томом эз романтическая поэмай гениальный Фирдоуси—буьзуьрге поэт эн Иран, зигьисдигьо эз и гьозор сал пушо. Романтическая поэмай эн Фирдоуси, „Бежон ве Минежон“ вегирдени тэгИрифлуйе жиге э зурбое яратмиши эн поэт — „Шогь-наме“.

Четини эри гуфдире ченгъэде вэхд гирошдиге эз и ихдилот диромореи э фольклор иму. Оммо хосиет эн ихдилот, эн овосуне, гуфдирени э товун эз зуревоз гирошдеи и ихдилот э фольклор иму. Мибу фикир сохде, ки и овосуне гирошди э фольклор иму не эз зугьун фарси, оммо эз зугьун азербайджани. Чуйнки э товней эн и кор э и овосуне офд оморени элементгьой эн у субути.

И овосуне гьисди дуймуьн бэхш эн овосуней „Рустам Зол.“ И овосуне гьисди еки эз лап дуйруьжде ве тэгИрифлуйе ихдилот э фольклор тати.

Нуьвуьсде омори э шегьер Дербенд, э сентябрь 1939 сал эз гофгьой **Дадашев Хьызгъие**. Нуьвуьсди **Авшалумов Хьызгьил**.

Духдерггэмле не кукггэмле. Э и овосуне эгьуьл ве гьинор эн ихдиёрсуьзе зен бирмунде оморени э зурбое гьувотевоз. Зен э гьинор ве эгьуьл хуьшдеревоз эз сер

шендени бирэхьме падшогье, хогьине, хьиллее гемичире, эгъуьлсуке кук падшогье, хьэрембошире, ветэхсирлуьгьоре тембихь сохдени. Эз у гъэйр ихдиёрсуьзе зен инжо нушу доре оморени чуьн хубе государственный деятель.

Овосуне нуьвуьсде омори э шегьер Дербенд э 1935 сал эз гофгьой **Дадашев Хьызгьийё**. Нуьвуьсди **Монувэхь Дадашев**.

Косибе кук. Нуьвуьсде омори эз гофгьой колхозник колхоз энум Киров ш. Дербент, **Нуьвэхь ошугь Хьэйм** э 1938 сал. Нуьвуьсди **Хьызгьил Авшалумов**.

Мэгни гуфери. Нуьвуьсде омори эз гофгьой **Азизова Милко**, э шегьер Дербенд, э 1935 сал. Нуьвуьсди **Монувэхь Дадашев**.

Метелегьо, мэгнигьой хэйтогьии, эз мэгнигьой **Мердэхэй ве хубе воегьо** нуьвуьсде оморет эдесдин **М. Дадашев вХь. Авшалумовевоз**.

С Е Р Н О М Е

Фольклор тати	3
-------------------------	---

Фольклор эн советский възд

Хоровой мэгни жовонгьо эри Ленин	19
Эри Сталин	19
Эри уёгъи	20
Хэбердор бошит	20
Эз товней муърдеи Киров	22
Вердиши дес	24

Фольклор эн тереволуционный възд

Туьлки не хурузкуьгъи	27
Овчи ве буьлдуьр	31
Шир (аслан) ве ранжбер	34
Шир, гуьрг не туьлки	36
Буьлдуьр ве гъилогъ	37
Эгъуьл ве мозол	38
Нарговгъой эн малла	42
„Беледе гъолмез“	43
Бебе не писер	44
Зугъун недангъо	45
Салдат не падшогъ	47
Гъерчуй дори эрнтуьни	51
Пире мерд не кукгъою	53
Ихдилот эн Шомоил Дербенди	56
Косиб э нумаз}	58
Гемриил	59
Овосунегъой малла Насратдин	61
Мулла не зирновчи	66
Хов эн се овчи	70

Беди пиёнискеи	71
Тэхсирсуьзи эн зенгьо	77
Ихдилот эн се луги	82
Овосуней Рустам Зол	92
Ихдилот Бежон нен Менежон	110
Духдергэмле не кукгэмле	132
Косибе кук	152
Мэгни гуфери	162
Метелегьо	167
Мэгнигьой хэйтогьи	178
Эз Мэгнигьой Мердэхэй	179
Хубе воегьо	182
Комментариегьо	187

Техредактор М. ХАНУКАЕВ

Сдано в набор 4-VI-40г. Полписано к печати 3-30-VIII-40 г.
Даггиз № 201. Заказ № 594. С-5783 Форм. бум. 60x84 1-16
Объем 121|4 п. л.

Типография Даггиза им. С. М. Кирова, Тираж 500
гор. Махачкала

Цена 5 р.

ФОЛЬКЛОР

Татский язык